Hayat

TARİH

MECMUASI

Sayı : 6

Temmuz 1971 • 350 Kuru

Bu yılın ikinci ikramiye çekilişinde gene

Sayın Mevduat Sahiplerine
bol şanslar dileriz.

YAPI ve KREDİ BANKASI
Daima en iyi hizmet

Y 667

Sultan I. Mahmud'un müzehheb bir tuğrası. (Foto: Kutlu Ertuna)

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Kanunî Devrinde Türkiye 4
II. Murad'ın Gazâları 9
XVI. Yüzyılda Saray ve Çevresi 16
Cellâtlar 20
Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hâtıraları 24
Celâlîler 33
Defter-i Hâkaanî 35
Atatürk ve Folklor 41
Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer 43
Sinema Yıldızlığının Tarihçesi 52
Istanbul Depremleri 58
Dachau Temerküz Kampı 64
Ahmed Cemâleddin Paşa'nın Macerası 71
Halâskârân Olayı 77
Türkistan'da Kadın 83
Ülkeler ve İnsanlar 90
Tarihe Akan Bir Ay 94
Kitaplar Arasında 95
Tarih Postası 96
Tarih Bilmecesi 98

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Temmuz 1971 Yıl: 7 Cilt: 2
Sayı: 6 Sıra No.: 78

İMTİYAZ SAHİBİ: Şevket RADO
NEŞRİYAT MÜDÜRÜ: Yılmaz ÖZTUNA
MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, İstanbul **TEL:** 27 95 10 (5 hat)
ABONE: Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul **TEL:** 27 61 10

Abone: Yıllık: 42, 6 aylık 21 TL. **Yurt dışı:** Yıllık: 84, 6 aylık 42 TL. Uçak için ilâve ücret alınır.

Kanunî Devrinde Türkiye

Yılmaz Öztuna

BU yazımızda, «Kanunî Çağı» denen ve Türkler'in 2.200 yıllık tarihleri boyunca erişebildikleri en büyük bahtiyarlık devrinin kısa bir tablosunu çizmek istiyoruz. 46 yıl tamamen rakipsiz olarak Türkiye tahtında kalmak ve Yavuz gibi bir babadan, kudretine son olamayan bir devleti teslim almak şanslarına sahip olan Kanunî Sultan Süleyman'ın tarih sahnesinden çekildiği 1566 yılında, Osmanlı Türk imparatorluğu gelişmesini tamamlamış değildi. Daha çeyrek yüzyıl yükselmekte devam edecek, ondan sonra, uzun bir duraklama devresine girecektir. Ancak bu duraklama devresinin tohumlarını, henüz filizlenmemiş de olsa, Kanunî devrinde, Türkiye devletinin bütün tarih içinde her bakımdan akıl almaz bir büyüklüğe eriştiği çağda aramak ve bulmak mümkündür. Bu yarım asrın birkaç sivri noktasını belirtmek, bu iddiamızın gerçekliğini ortaya koyabilir.

Devlet idaresine ilk defa kadın nüfuzu Hurrem Haseki - Sultan'la girmiş ve son derecede zararlı olmuştur. Veliahd - Şehzâde

Kanuni Sultan Süleyman

Mustafa'nın idamı yalnız büyük bir haksızlık değil, aynı zamanda devletin geleceği için uğursuz bir hadisedir. Ona yakın değerdeki Şehzâde Mehmed ve Şehzâde Bâyezid de öldüğü için «Cihan Tahtı» denen Türkiye imparatorluğu, Kanunî'nin oğullarından en az değerlisi olan II. Selim'e kaldı. II. Selim'in birçok meziyetleri olmasına rağmen, kendinden önce sürekli şekilde 10 çok büyük hükümdara sahip olan Osmanoğulları tahtı, onunla ilk defa olarak orta derecede bir şahsiyet görmüştür. Orta derecede bir şahsiyet ise, Cihan Devleti olan bir imparatorluk için, yetersiz bir şahsiyet demektir. II. Selim'e kadar birbiri ardı sıra gelen 10 büyük padişahın dehâlarıdır ki, Türkiye'yi cihan devleti yapmış ve Türk milletinin tarihindeki en yüksek zirveye erişmesini sağlamıştır. II. Selim'le artık ilk 10 Osmanlı hükümdarı çapında bir padişah görmek, arada bir rastlayan piyango olmuştur. Şüphesiz bu durum Türkiye'nin gerilemesinin başlıca, hattâ birinci sebebi değildir. Birçok sebeplerden biridir. Ancak Veliahd - Şehzâde Mus-

tafa gibi 40 yaşına yaklaşmış ve bütün davranışlarıyla müstesna bir şahsiyet olduğunu göstermiş bir prensi, taht ve taçtan mahrum etmek, devlet ve Osmanoğulları için çok uğursuz olmuştur.

Kanunî'nin karısı ve kızının da tesiriyle, dâmadı Rüstem Paşa gibi halk tarafından sevilmeyen bir şahsı ısrarla iktidara getirmesi de zararlı bir davranış olmuştur. Üstelik Rüstem Paşa, ne büyük bir devlet adamıydı, ne de büyük bir asker. Rüstem'i tekrar iktidara getirebilmek için Dâmâd Kara Ahmed Paşa gibi pek değerli bir sadrâzamı idam ettirmek de, büyük bir haksızlıktı.

Aslında Pîrî Paşa'yı da, İbrahim Paşa'yı sadrâzam yapabilmek için iktidardan uzaklaştırmak doğru bir hareket değildi. Pîrî Paşa ölünceye kadar iktidarda kalsa ve İbrahim Paşa, bu müddet içinde vezir olarak onun yanında yetişse ve tecrübe görse, iyi sonuçlar alınabilirdi.

Rüşvet almak ve mal toplamak hırsı, insanlıkla başlar ve yine insanlıkla bitecektir. Ancak bu ahlâk zaaflarını devletin bünyesine zarar verecek dereceye çıkaran, Rüstem Paşa'dır. Gerçi sonraki yüzyıllarda bazı devlet adamları bu bahiste Rüstem Paşa'ya rahmet okutmuşlardır. Ancak yolu, Rüstem Paşa açmıştır.

Kanunî'nin deniz siyaseti, övülmeye değer. Dehâsını gösterdiği başlıca alanlardan biri de bu konudur. Barbaros'a verdiği mevki ve onu en yakın müşaviri derecesine yükseltmesi unutulamaz. Ancak Barbaros'un ölümüyle Dâmâd Piyâle Paşa'nın Türk deniz kuvvetlerinin başına geçmesi, arasındaki 8 yıl içinde kapdân-ı deryâlığın Sokollu Mehmed ve Sinan Paşalar gibi iki generale verilmesi, doğru değildi. Bu yıllarda, Turgut, Sâlih, Barbaros-zâde Hasan Paşalar gibi çok büyük denizciler hayattaydı. Keza Pîrî Reis gibi Türklüğün yüz aklarından pek büyük bir bilgin amiralin 80 yaşlarında ve önemli hiçbir suça dayanılmayarak idam edilmesi, bu çağın, acele verilmiş zararlı kararları arasındadır.

Kanunî'nin oğlu Şehzâde Mehmed için yaptırdığı Şehzâde Camii.

Kanunî'nin tek kızı olan Mihrimah Sultan.

Bütün bu mütalâalardan sonra, Kanunî'nin hemen her alanda pek kabiliyetli adamları bulup çıkarmasını, kullanmasını ve yükseltmesini bildiğini hemen ilâve etmek lâzımdır. Kanunî'nin bu alandaki görüş enginliği, onun yetiştirdiği devlet adamlarının, yüzyılın sonuna kadar iktidarda kalmalarını ve imparatorluğu daha çeyrek asır ilerletmelerini sağlamıştır.

Kanunî'nin, Şarlken tehlikesini kelimenin bütün mânâsıyle görmesi, yeni çıkan Protestan mezhebini koruyarak Katolik âleminin parçalanmasına ve Almanya ile İspanya'nın ayrılmasına sebep olması, Türkiye'nin dış siyaset bakımından geleceğini temin etmiştir. Keza Kanunî'nin Ebussuûd gibi pek muktedir yardımcı ve müşavirleriyle birlikte giriştiği kanunlaştırma hareketi, Türkiye'yi daha uzun müddet iç huzur içinde yaşatmıştır. Nitekim Türk milleti, büyük hâkanına ancak «Kanunî» unvanını lâyık görmüş, Avrupalılar gibi «Muhteşem» ve «Büyük» diye anmaya lüzum görmemiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın İslâm hukuku

ile «örfî-sultânî hukuk» dehen Türk millî hukukunu zamanın ihtiyaçlarını en iyi karşılayacak şekilde bağdaştırabilmesi, İndonezya ile Atlas Okyanusu, Moskova ile Orta Afrika arasında uzanan muazzam imparatorluğun her ülkesi için en uygun kanunlar vaz'etmesi, ölçülemeyecek derecede büyük başarılardır.

Mohaç'ta gösterdiği örnek imha muharebesi ve diğer zaferleri Kanunî'yi bütün tarihin en namlı askerleri arasına koyduğu gibi, devlet adamı ve diplomat olarak, belki komutanlığından da üstün bir varlık göstermiştir. Nihayet hukuk ve edebiyat gibi alanlarda büyük bir bilgin olduğunu da unutmamak lâzımdır. Kanunî'nin şüphesiz doğuş eseri olan dehâsı bir yana, çalışkanlık, enerji, takip fikri, metod, intikal sür'ati gibi vasıfları, onun başarılarının gerçek sebepleridir.

Kanunî devrinde Türkiye öyle bir güc derecesine erişti ki, dünyanın geri kalan bütün devletlerinin güclerinin toplamı, Osmanlı İmparatorluğu'nunkinden aşağıda kalıyordu. Yukarıda andığımız hataların yarım yüzyıllık oldukça uzun bir zamanda ve Türk Cihan Devleti'nin sınırları gibi pek azametli bir mekân içinde işlendikleri hatırlanacak olursa, bu devir, «ideal çağ» olarak kabûl edilebilir. Çünkü nice devlet adamı çıkmıştır ki, birkaç yıl içinde ve pek dar sınırlar çerçevesinde, mantığın kabûl edemiyeceği derecede akılsız davranmışlardır.

Süleymaniye Camii.

XV. Asır Türk Tarihçisi

Âşıkpaşaoğlu'ndan Seçmeler

II. Murad'ın Gazâları

Atsız

BİR gün Sultan Murad Han Gazi, vezirlerine: «Şu Selânik denen şehir ırak mıdır, yoksa yakın mıdır?» diye sordu. Vezirler: «Sultanım! Serez'den hunkâr göçü ile dört göçtür» dediler. Hunkâr: «Ya, niçin durursunuz? Çabucak sefer hazırlığını görün» dedi. Hemen toplar ve mancınıklar hazırlamaya başladılar ve Gelibolu'dan gemiler dahi getirdiler. Gazâ niyetidir diye çağırttılar. Yürüdüler. Selânik hisarına doğru vardılar. Üzerine düştüler. Etraftan dahi hayli gaziler toplandı. Cenge başladılar. Bir nice gün iyi cenkler ettiler. Sonunda hunkâr: «Hey paşalar! Bu hisarın alınmasına tedbir bulun» dedi. Evrenüzoğlu Ali Beğ: «Hey devletli sultanım! Bu hisar cengi hayli zahmetlidir. Bu hisarı, sultanım, yağma etmek gerektir ki, bu alına» dedi. Sultan Murad Han Gazi: «Bire bu hisar yağmadır» diye bağırttı. Hemen ki gaziler yağma haberini işittiler, hemen hisarın etrafından dahi hücum edip yürüyüş ettiler. Ve merdivenleri hisarın surlarına dayadılar. Kâfirlere göz açtırmadılar. Gaziler, ganimet malına boğuldular. Esirler aldılar. Fevkalâde doyumluklar oldu. Şehrin evleri boş kaldı. Ama isteği olup kalana, evleri mülklüğe verdiler. Vardar Yenicesi'nin halkını sürdüler. Selânik'e getirdiler. Selânik içinde onlar dahi oturdular. Sözün hulâsası kâfir memleketini, İslâm memleketi ettiler. Şehir ki alındı, herşey düzene bağlandıktan sonra mücâhidler sultanı Sultan Murad Han Gazi: «Hey gaziler! Bundan ulu nimet olmaz ki gaziler hisarı yağma edeler, Tanrı'ya ortak koşanları zorla İslâm'a getireler. Şimdi ben bu gazileri sevdim. İnşallah sizin ile ben şimdiden sonra gazâ etsem gerektir» dedi.

Bu fethin tarihi, mücâhidler sultanı Murad Han Gazi elinden hicretin 833'ünde (milâdî: 30 eylül 1429 - 18 eylül 1430) vâki oldu.

Bu bâb onu beyan eder ki, Sultan Murad Han Gazi ki diledi, Selânik gazâsından sonra Macaristan'a gide.

Onun için ki Macarlar'ın çapulcuları zaman zaman Vidin bölgesinden geçerdi. Hayli zararları dokunurdu. Ansızın bu taraftan Karamanoğlu İbrahim Beğ'in haberi geldi ki, Hamîdeli'nde Beğşehri'ne düştü dediler. Hem de şehiri aldı, sancağı beği Şarabdâr İlyas Beğ'i tuttu dediler. Bu haber Sultan Murad'a gelince Sultan Murad Han Gazi dahi diledi ki Karaman'a teveccüh ede. İşitti ki, bu taraftan Macarlar dahi yürüdü. Karamanoğlu'nun, Vılakoğlu'nun ve Macarlar'ın, bu üçünün birbiriyle ittifakı varmış. Onun

II. Sultan Murad

için bir seferde iki taraftan yürüdüler. Sultan Murad Han Gazi ki gördü, hâl böyledir, hiçbir tarafa teveccüh etmedi. Tahtında karar etti. Tâ ki Macarlar'ı göre, ne eyler ve neye gelir diye. Macarlar dahi yürüdü. Güvencinliğin üzerine düştü. Toplar kurdu. Hisara atmaya başladı. Hunkâr dahi Rumeli Beğlerbeğisi Sinan Beğ ile Rumeli gazilerini karşı gönderdi. Vardılar. Kâfirlere yakın bir yerde kondular. Vidinli Sinan derlerdi, Vidin Sancağı Beği idi, o dahi orada beraberdi. Bir, iki gün orada oturdular. Bir gün Vidinli Sinan: «Hey beğler: Biz hunkâra hainleriz» dedi. Beğlerbeği bu sözü işitince öfkelendi: «Hey! Bu söz ne sözdür ki sen bunu söylersin!» dedi. Yine Vidinli Sinan: «Ya biz doğru muyuz ki düşman şuraya geldi. Padişahımızın hisarının üzerine düştü. Dövedurur. Biz burada tınmayız. Sessiz oturuz» dedi.

Beğlerbeyi döndü, dedi ki: «Bu da senin ucundur. Bize bir esir getirip haber alıvermezsin ki biz dahi ona göre bir iş edelim. Ya, düşüncesizce varalım da hunkârın askerini düşmana kırdıralım mı?» dedi. Vidinli Sinan: «İşte düşmanın topu, savaş esiri değil midir? Toplarının sesinden tavlada atlarımız tavlasını yıkar. Bizim de kulağımız top sesini öğrenip durur» dedi.

Hemen bu sözden sonra Vidinli Sinan at sırtına bindi. Çağırdı: «Hey gönüllü gaziler! Gaza erkeklerindir. Kadınların değildir» dedi. Hemen kâfirlerin üzerine yürüdü. Bu tarafta beğlerbeğiye haber verdiler ki Vidin Sinan'ı akıncılarla bindi, düşman üzerine gitti dediler. Hemen beğlerbeği dahi ardınca göçtü. Yürüdü. Sabahleyin kâfirlerin üzerine çıkageldiler. Üç bölük oldular. Hemen ki davul vurup bir kezden tekbir getirdiler. Kâfirlerin üzerine hücum ettiler. Allah'ın inâyetiyle kâfiri bastılar. Kırdılar. Kâfirler bu hâli görünce birbirine basarak kaçmaya yüz tuttu. Kral dahi bütün ağırlığını döküp başını güçbelâ kurtardı. Kâfirlerin de çoğu suya döküldü, boğuldu. Gaziler gayette doyum oldular. O kadar esir tuttular ki, Edirne'de Macar kâfirinin gayet iyisini üç yüz akçadan fazlaya satmadılar. Hak Taâlâ yardımıyla Müslümanlar sevindiler. Bu tarafta Karamanoğlu ve bütün kâfirler melûl ve mahzun oldular.

Sual: Karamanoğlu niçin melûl ve mahzundur? derlerse:

Cevap: Onun için ki Karamanoğlu ile Vılakoğlu'nun ittifakı vardı ki, Macarlar bu taraftan yürüye ve Karamanoğlu dahi o taraftan yüryüye idi. Müslümanlar'ı aradan kaldıralar idi. Hayaline ermedi.

Bu gaza mâcerâsının tarihi, hicretin 837'sinde (milâdî: 18 ağustos 1433 - 6 ağustos 1434) Vidinli Sinan ve Beylerbeği Sinan elinden vâki oldu.

Bu bâb onu beyan eder ki, Murad Han Gazi, oğlunu tahta geçirip, kendi Manisa'ya varıp oturduktan sonra, neler zuhura geldi, onu bildirir.

Sultan Murad ki, feragat ile varıp Manisa'da oturdu, oğlu Sultan Mehmed dahi Edirne'de tahta geçti. Bu tarafta Karamanoğlu bu haberi işitti. O bozguncu gayet ferah oldu. Bu haberi Vılakoğlu dahi işitti. O mel'un dahi ferah oldu. Ondan sonra Karamanoğlu tezcek Macaristan'a elçi gönderdi ki: «Ne durursun? İşte Osmanoğlu deli oldu. Tahtını bir oğlana verdi. Kendisi çalgıcı kadınlarla bağlar ve bahçeler bucağında yiyip içip duruyor. Memleketinden el çekti. Şimdi fırsat sizin ve bizimdir. Yürümek gerek» dedi. Bu tarafta Vılakoğlu'na dahi öyle haber gönderdi. Ona ne ki kendi yüzüne lâyık herze ve hezeyanlar vardır, söyledi. Kralı ve Yanko'yu azdırdı. Dedi ki: «Ne durursunuz? Türk'e bundan daha iyi fırsat elinize girmez» dedi. Bu kral dediğimiz o kralın oğludur ki Güvercinliğe gelmişti. Yanko bunların önüne düştü. Belgrad'dan geçtiler. Doğru Varna üzerine yürüdüler. Bu tarafta Sultan Murad Han Gazi'ye memleket halkı dediler ki: «Sultanım! Ne durursun? Kâfirler hücum edip işte yürüdü. Geliyorlar. Memleket harab oldu. İslâm bozuldu».

Sultan Murad Han Gazi, halktan bu sözü işitince Manisa'dan yürüdü. Gelibolu'ya geldi. Gördü ki kâfir gemileri Gelibolu Boğazı'nı bağlamış. Gördü ki geçilmez. Oradan doğru Kocaeli'nden Akçahisar'a geldi. Bu tarafta Halil Paşa dahi

Fâtih'in türbesi.

Rumeli'nden Murad Han Gazi'yi karşıladı. Geldi, hisarın karşısına çadır kurdu, oturdu. Hunkâr oradan geçti, kondu. Asker orada toplandı. Allah'a sığındı. Kâfirlerin üzerine hücum edip yürüdü. Kâfirlere karşı vardı. Yollarını tuttu. Varna dağında buluştular ve savaştılar. Yanko, Anadolu askerine karşı yürüdü. Fevkalâde cenk oldu. Anadolu beğlerbeğisi şehid oldu. Ve daha nice sancak beğleri düşüp şehid oldular. Rumeli askeri çekilip geniş yere çıktılar. Hunkâr dahi kendi Kapı Kulları ile kaldı. Kapı Kulları dahi bir yere toplandı. Ama bütün askerin bir yere toplanması için yer dardı. Dere, tepe idi. Kral gördü: Türk beğinin yanında adam kalmadı. Kral: «Türk beğine iyi fırsat elime girdi. Varayım onu ben diri tutayım» diye yürüdü. Yeniçeriler yarılıverdi. Kral geldi. Aralığa girdi. Atının bacağını kestiler. Attan yıktılar. Belki atı ile birlikte yıktılar. Koca Hızır derlerdi bir hunkâr kulu, kralın başını kesti. Göndere dikti. Gaziler ki kralın başını gönder üstünde gördüler, hep birden tekbir getirdiler. Hemen kâfirleri kırmaya başladılar. Kâfiri çok kırdılar. Arabalarını aldılar. Onları dahi kırıp dağıttılar. Müslümanlar sevindiler. Bu sevinçte Azab Beğ ileri vardı. Hunkârdan o sırada Turhan Beğ'i istedi. Hunkâr dahi ferahlığından serbest bıraktı. Tokat hisarının hepsinden çıkarttı.

Ondan sonra etrafın padişahlarına elçiler gönderdiler. Kâfirlerden de armağanlar ile birlikte giyimli kâfirler gönderdiler. Mısır sultanına Azab Beğ'i gönderdiler. Mısır'a hayli cebeli kâfirleri birlikte gönderdi.

Sultan Murad Han Gazi hemen ki kâfirleri kırdı, doğru Edirne'ye geldi. Tekrar tahtına geçip oturdu. Oğlunu Manisa'ya gönderdi. Kendisi yine Edirne'de oturdu.

Bu gazanın tarihi, hicretin 847'sinde (milâdî: 1 mayıs 1443 - 19 nisan 1444) Sultan Mehmed oğlu Sultan Murad Han Gazi elinden oldu.

Bu bâb, Arnavutluk'taki Akçahisar'ı

II. Murad'ın oğlu Fâtih Sultan Mehmed'in bir minyatürü.

II. Murad'ın Bursa'da yaptırdığı Muradiye Camii.

Sultan Murad Han Gazi ne suretle fethetti, onu bildirir.

Sultan Murad Han Gazi bir gün oturup konuşurken, Arnavut İskender'in amcası oğlu Hamza Beğ geldi: «Devletli sultanım! Arnavut memleketinin bazısı İskender'e düşman oldu. Sultanım buyurursa varayım, Akhisar'ı sultanıma alıvereyim» dedi. Hunkâr, paşalara bunun sözünü dedi. Paşalar dediler ki: «Sultanım! Kendiniz varmak daha iyidir». Hunkâr: «Sefer hazırlığını görün» dedi. Paşalar sefer hazırlığını tamam ve mükemmel şekilde gördüler. O seferde oğlu Sultan Mehmed'i beraber aldı, gitti. Yürüdüler. Akçahisar'ın üzerine varıp düştüler. İki ay kuşattılar. Arnavut memleketinde iyi cenkler olundu. Nihayet suyunun hazinesini buldular. Suyunu deştiler. Susuzluktan bunalttılar. Hisar fetholundu. Arnavutluğun çoğu da birlikte fetholundu. İyi doyumluklar oldu. Memleketin esirini çıkardılar. Niyet ittiler ki, askere izin vereler. Vidin tarafından haber geldi ki Macar kâfiri kalabalık asker ve iyi hazırlıkla ve silâhla geliyor dediler.

Hunkâr dahi doğru Sofya'ya yürüdü. Rumeli askerine izin verdi. Anadolu askerine dedi ki: «Harçlıkçı gönderin, evinizden harçlık getirtin». Doğru Sofya'ya vardı. Kendi Sofya'da oturdu.

Bu fethin tarihi hicretin 851'inde (milâdî: 19 mart 1447 - 6 mart 1448) vâki oldu.

Bu bâb onu beyan eder ki, Macar kâfiri Kosova'ya gelip Sultan Murad Han Gazi ile nasıl savaş etti ve hem Macarlarla gelen Banlar hangi banlardı?

Sultan Murad Han ki, Arnavutluk'ta Akçahisar'ı fethetti, askere izin verdi. Diledi ki, Edirne'ye gele. Haber geldi ki, Macar kâfiri kalabalık askerle gelip Belgrad'dan geçiyor dediler. Şöyle oldu ki, herkesi askere almıştır dediler. Hunkâr: «Bu dahi Vılakoğlu'nun şeytanlığıdır. Hele bugün kâfirler ki gelmektedir, onların beğleri kimlerdir, casusla sorun, bilin» dedi. Martaluz Doğan'ı gönderdiler. Vardı, gördü ve haberlerini sorup bildi. Geri geldi. Martaluz Doğan'dan sordular. Dedi ki: «Bu gelenlerin biri Leh banıdır. Biri Çek banıdır. Birisi Lök banının oğludur. Birisi de Sögület banıdır».

Bunların her biri Macaristan ülkesinin ulu padişahlarıdır. Her birisi kral ayarında banlardır. Ancak fesadın başı Yanko Hunyad'dır. Önlerine düşüp getiren odur.

Hunkâr işin doğrusunu bilince hemen

Hak Taâlâ'ya sığındı. Doğru Sofya'dan yana yürüdü. Fakat bütün memleketinin askerini toplamıştı. O seferde gazaya Karamanoğlu'ndan asker gelmişti. Bütün asker toplandıktan sonra Cebeliler arzolundu. Bütün askerin Cebelilerini gördü. Diledi ki, Karamanoğlu'ndan gelenleri dahi göre. Oradan gelen askerin beğine dediler ki: «Sen dahi getir. Adamlarını ve Cebelilerini göster». O da Cebelilerini arzetti. Kaltak eyerli, yırtmaç kürklü, örme kuşaklı, kabalak tülbentli, üzengisinin kayışı ipten, kılıcı ip ile bağlı, şu Durkutlu'nun boğazından asılacak at uğrularını toplayıp göndermiş. Hunkâr, Akçaylıoğlu'na dedi ki: «Allah inâyetinde benim gerçi onun yardımına ihtiyacım yoktur. Ama bir yüzden bunları gönderdiği gayet iyi olmuş. Benim askerimin bir maskarası eksikti. Onun için göndermiştir. Benim ondan hiçbir nesneye ümidim yoktur ve yardım istemem. Fakat ondan şunu isterim ki münafıklık edip şeytanlık etmesin. Kendi hâlinde otursun».

Ondan sonra devlet ile düşmanın üzerine gaza niyeti edip yürüdü. Kurşunlu Kilise'ye vardı. Orada kâfirlerin haberini bildi ki kâfirler Kosova'ya çıktı. Ondan sonra onların ardınca göçtü. Kosova tarafına yürüdü. Cuma günü, güneş doğduğu vakit kâfirlerle buluştu.

Hunkâr, kâfir askerini görünce derhal atından yere indi. İki rek'at hâcet namazı kıldı. El kaldırıp Hak Taâlâ'ya niyaz edip, yüzünü toprağa sürdü. Dedi ki: «Yârabbi, yâ İlâhî! Bu bir avuç Muhammed ümmetini sen sakla ve bunlara sen yardım et! O habîbin, iki cihan fahri Muhammed Mustafa hürmetine bunları sen sakla. Benim günahım çok. Benim günahım için bu Müslümanlar'ı kâfirler elinde sen zebun eyleme ve zebun ettirme».

Namaz ve niyazını bitirince, gaza niyetine deyip atına bindi. Hemen kâfirlerin üzerine hücum eyledi. O gün fevkalâde ve sert cenk olundu. Kâfirlerin o gün nice sancağı alındı. O gece de ertesi güne kadar savaşıldı. Cumartesi yine büyük savaş oldu. Nice beğler can, baş oynayıp şehid oldular. Kâfirin dahi nice banları düştü, öldü. Nicelerini de diri tuttular. Yanko, Lök Banoğlu ile kaçtı. Sögület Banı düştü. Leh Banı esir olmuş ama kendisini bildirmemiş. Sonra satıla satıla kurtulmuş. Kalan kâfirleri kimi kırıldı, kimi esir oldu. Ben dahi orada bir kâfir tepeledim. Hunkâr, bana bir iyi at verdi. Derviş Akbıyık'a dahi at verdi.

Amma Çek Banı esir etmişler. Hunkâra götürdüler. Hunkâr tercüman getirdi.

Fatih Camii.

Fâtih Sultan Mehmed.

Çek Ban'a sordu ki: «Ben sizinle düşmanlık etmedim. Ya siz benim memleketime neden geldiniz?» dedi. Bu kâfir dedi ki: «Gözümüze bunun gibi esirlik görünürmüş. Ancak padişaha birkaç sözüm var. Eğer izin verirse söyleyeyim». Padişah: «Söylesin» dedi. Çek Banı dedi ki: «İlk sözüm budur ki, her yıl beş bin yarar nöker ile hunkârın kulluğuna geleyim. Ve on parça hisar vereyim. Her birinin toprağından hazineler hasıl olur. Başka memleketime de haraççın gelsin. Haraç toplasın ve benim değerim için yüz bin filörı getirteyim ve bütün memleketimde senin kanunun yürüsün».

Hunkâr dedi ki: «Allah inâyetinde senin bu söylediğin nesnelere benim hiç ihtiyacım yoktur. Ne malına, ne kalene, ne de askerine».

O Çek Banı dedi ki: «Senin gibi zengin padişahın üzerine gelene belâ yolunda her ne ki etseler lâyıktır».

Hunkâr dahi kendi kılıcını çıkarıp cellâdın eline verdi: «Vur bu kâfirin boynunu. Aman «verme» dedi. O Çek Banı dedi ki: «Devletli padişahım! Nola ben senin elinde ölsem». Hunkâr bunun muradının ne olduğunu sordu. Bunun muradı bu imiş ki, beni bir ulu padişah kendi eliyle öldürdü dedirtmek imiş.

Hunkâr, cellâda: «Çal» dedi. Cellâd bir kere kılıç çaldı. Başı yere düşüp yuvarlandı.

Bu Sultan Murad Han Gazi'nin gazaları çok olmuştur. Zamanında olan her gazasını ve fülini ben intisar ettim. Sanki ambardan bir avuç çeşni verdim. Onun için ki hepsini anlatmakta akıllar kayran kalır. Bu kadar dahi söylediğime sebep onların ruhlarına hayır dua olsun diyedir. Allah ona rahmet etsin ki, bu Osmanlı hanedânı menâkıbını okuya yahut dinleye. Onların ruhuna dua eyleye. Hak Taâlâ o kişiden razı ve hoşnud olsun. Peygamber Hazreti dahi mahşerde ona şefaatçi olsun. Ve onun her duası ve ihtiyacı Allah Hazretinde makbûl olsun.

Bu gaza ki oldu, bana ulu gaza dediler. Hem de herkes savaşa katılmak için toplanmıştı. Hak Taâlâ bu gazayı Osmanlı hanedânına nasib etti ki, tâ kıyâmete kadar bu hanedâna hayır duaya sebep ola. Bu ben fakir dahi derim: «Yâ İlâhî! Büyüklüğün ve ululuğun hakkı için bu menakıbı okuyana ve dinleyene ve yazana rahmet et. Ey âlemlerin Tanrısı! Duamı kabûl et. Âmin ey âlemlerin Rabbi.

Bu seferde, gazada Sultan Murad Han, oğlu Sultan Mehmed beraberdi.

Bu fethin tarihi, hicretin 852'sinde (milâdî: 7 mart 1448 - 23 şubat 1449) Sultan Mehmed Han Gazi oğlu Sultan Murad Han Gazi elinden Kosova'da vâki oldu.

XVI. Yüzyılda Saray ve Çevresi

Yazan: Metin And

II

BUNDAN önceki yazımızda sarayın üç kısmından biri olan «harem»i incelemiştik. Haremden başka sarayın iki önemli kısmı daha vardır. Bunlar, iç hizmetlerin görüldüğü enderûn, öteki ise, dış hizmetlerin görüldüğü «bîrûn»dur. Enderûn, içoğlanlarının ve akağaların bulunduğu kısımdır. Devşirme olarak saraya alınıp, uzun bir süre eğitim ve hizmet gördükten sonra, devlet mekanizmasında önemli görevlere aday olarak yetiştirilenlere içoğlanı deniliyordu.

Bunların nasıl yetiştikleri hakkında önce «XVI. Yüzyılda Öğretim ve Eğitim» adlı yazımızda bilgi verilmişti. Topkapı Sarayı'nda «gılmânân-ı enderûn» denilen bu içoğlanları, derecelerine ve hizmetlerine göre odalara ayrılmıştı. Giyimlerine göre büyük ve küçük oda gılmanlarına dolamalı, seferli, kiler, hazine, has oda gılmanlarına ise kaftanlı denmişti. Birincinin başı Bâbussaâde ağası veya kapı-ağası idi; beş akağası yardımcısı vardı. Küçük oda da, içoğlanlarının eğitimiyle uğraşır, üç büyük oda ise «has oda», «hazine» ve «kiler» idi. Birincinin başı has oda başı, ikincisinin hazinedâr başı ve üçüncününki ise kilerci başıydı. Sarayın güvenliği için bir saray ağası, görevleri tam belirli olmayan bir saray kâhyası, bunların altında beş köşebaşı, belirsiz sayıda baş eski, sultanın atının iki yanında iki özengi ağası ve sofra eskisi bulunurdu. Akağaların nüfuzlarının zayıflaması III. Murad çağında olmuş, 1582'de o zamana kadar hazinedâr başılığının sorumluluğunda olan dârüssaâde ağalığı bir zenci ağaya verilmişti. Yeniden saray ağasına bırakılmış, III. Mehmed tahta geçince 1595'te yine zencilere geçmişti. Bu, akağalarının içoğlanları üzerindeki nüfuzunu azaltmıştı. Ancak XVII. yüzyılda Çorlulu Ali Paşa'nın gayretiyle iç hizmetler yönetimi içoğlanlarının eline geçmişti.

Üç büyük odanın çeşitli makamları daha Fâtih Sultan Mehmed, II. Bâyezid ve I. Selim çağında kurulmuştu. Seferli koğuşu ise I. Ahmed çağında, küçük oda yerini almış, önce içoğlanlarının eğitimine bakarken, yeniden düzenlenmişti. Hazine, kiler ve seferli iç düzeni bakımından birbirlerine benzerler. Burada bellerine gümüş ve altın kaplama bıçakları soktukları için «bıçaklı» ve bunların altında da görev başında olmadıkları zaman gecelik giymelerinden «soyun» denilen görevliler bulunurdu. Atâ tarihine göre, on bir bıçaklı ve dokuz soyunuk vardı. Yine her koğuşta aylıklarından başka bir yıllık ödenek alan ve hocalarla birlikte eğitim

işlerini gözeten on iki «kalfa» bulunurdu. Her koğuşun kâhyasından başka, çeşitli görevliler vardı. Kâhyalar daha önce has odaya bağlıydılar, silâhtar ağanın buyruğunda iken koğuşlara atanmışlardı. Kiler ve seferlinin kâhyalarının yükselmek imkânları yokken, hazinenin kâhyası, silâhdâr olabilirdi. Bıçaklılar, kıdem kazanınca «bıçaklı eskisi» olurdu. Bunlardan hazine ve seferlide iki, kilerde beş, altı tane vardı. Bıçaklı eski'den başka, on tane subay daha vardı: Göç eski (sultan saraydan ayrıldığında kâhyanın yerine kalırdı), baş kullukçu, nöbetçi başı, paris kâhyası (koğuşların süpürülmesiyle ilgili), kâhya imamı, kâhya kullukçu, kâhya kilerci ve kâhya kaftancı.

Her odanın ayrıca kendi özel görevlileri vardı. Hazinede şunlar bulunurdu: Kâhyanın yardımcısı giyim başı, baş yazıcı veya baş efendi, üç yazıcı ve onun üç yardımcısı yazıcılar. Giyim başına daha çok güğüm başı denir, bir bıçaklı eskisi'dir, hâfız-ı kütüb, kâhyaya karşı sorumlu olup, sarayın çeşitli kitaplıklarına bakar, çantacı ise, kâhya ve kaftancı ile birlikte harc-ı hassa dolabına bakar, kayıtlarını tutarlardı. Böylece yazıcılar, baş kullukçu, hazine kâhyasına karşı sorumludur. Hazinede, Istanbul'un fethinden beri elde edilen değerli eşya saklanırdı. Kâhya, her ay padişaha rapor verirdi. Çalınmaya karşı çok dikkat edilirdi. Ayrıca hazinede, anahtar ağası (bir çeşit kolluk), sorguççu, kapaniçeci (padişahın kürklerine bakar), tabak eskisi ve padişah atışa gittiği zaman onun tüfeklerini taşıyan iki tüfekçi.

Kilere gelince, burada peşkir başının görevi, padişahın yemek ve içeceğini denetlemek, ayrıca sofra takımını gözetmekti. Yardımcısı, kiler göç eskisidir. Tepsici başı, padişahın gümüş tepsisi ve kaşıklarını verir, ağalara fodla dağıtır; mum şâkirdi, Hırka-i Saâdet odasındaki mumlara bakardı. Anahtar gulâmı, koğuşları gece denetler, şerbetci, padişah saray dışına çıktığında, iki katır üzerindeki içecek, yiyecek, temizlik gereçlerini gözetirdi. Yemişçi, turşucu, su kullukçu, Saka Ocağı'nın bostancılarıyla Çamlıca'dan saraya su getirilmesini sağlardı. Bunun dışında peşkirci başı, tepsici eskisi, mum şâkirdi buyruğunda kullukçular vardı. Nöbetçi başı altın, gümüş ve porselen tabak çanağı gözetir, ayrıca ilâç ve tıbbî gereçleri saklardı.

Seferli koğuşunda şunlar vardı: Câmeşû başı, mehter başı, hamamcı başı, sarıkçı yamağı. Burada çeşitli işler görülürdü:

XVI. yüzyılda Çuhadâr Ağa.

XVI. yüzyılda saray aşçı ve ekmekçileri.

Tablzenlik, sarık sarılması, baş traşı, sultanın giyim kuşamının temizliği. İlk başlarda padişahın giyim kuşam temizliğini seferde içoğlanları yaptığı için koğuşa, seferli adı verilmiştir.

Has oda, Fâtih Sultan Mehmed'in Kanunnâmesi ile kurulmuştur. Burada Silâhdâr ağa, padişahın kılıç ve silâhlarını gözetir, bakımını yapardı ama, daha sonra önemi artmış, bütün gün sultanın yanında bulunarak, onun telhislerini, irâdelerini vezirlere ve yüksek görevlilere iletmek, padişahın katıldığı bütün törenleri denetlemek, içoğlanlarının davranışlarını denetlemek ve zülüflü baltacılara komuta etmek gibi vazifeleri yüklenmiştir. Onun hizmetinde beş lala, bir kaftancı, bir kilerci, bir tütüncü, dokuz çuhadar, üç zülüflü baltacı, altı sofalı, iki yedekçi, iki heybeci, bir saka, beş aşçı bulunurdu. Emekli olunca, Mısır gibi önemli bir eyâlete vali olurdu.

Has odanın bıçaklı eskileri şunlardır: Çuhadâr ağa ve rikâbdâr ağa (rikâbdâr ağa, padişah özel bir gezinmeye çıktığı zaman birlikte giderdi. Çuhadâr, padişahın sağında gider, onun has yağmurluğunu taşır, camiye giderken kalabalığa para dağıtırdı), tülbent ağası (görevi üzerinde değişik görüşler vardır, kimine göre, padişah geçit alayında iken arkasından gider, onun sarığını taşırdı, bir başka görüşe bakılırsa, Hırka-i Saâdet odasını denetlerdi). Anahtar ağası, (odanın çeşitli işlerine bakardı), baş peşkir ağası, (sultan yemekten sonra ellerini yıkadıktan sonra peşkir tutar, başka işleri de vardı), biniş peşkir ağası, ibrikdâr ağası, iki köşe başı ve mâbeynciler vardı. Bunlar, padişaha çok yakın kişilerdi. Başları baş çuhadârdı. Buyruğunda iki dereceden kırk kişi vardı: İkinci çuhadâr veya çizmeci, sır kâtibi, sarıkçı başı, kahveci başı, müezzin başı (yardımcısı baş müezzin veya ser-i mahfil), tüfekçi başı (buyruğunda on iki tüfekçi, ayrıca atışa gidildiğinde üç avadan bostancı veya işlikçi), berber başı, tırnakçı, baş lala (ilâç dolabına bakardı, hekim başının reçetelerini yapılmasını sağlardı, padişahın yemeğiyle ilgilenirdi). Bunlardan başka belirli bir adları olmayan üç mâbeynci vardı. Bunların altında on beş kadar mülâzım bulunurdu. Ancak bunların sayısı ve görevleri belirli değildi.

Bîrûn denilen dış hizmetlere gelince, Fâtih Kanunnâmesi ile bu hizmetleri ağaları şunlardır: Yeniçeri ağası, mîr alem, mîr Âhûr, çakırcı başı, topçu başı. Daha sonra bunların sayısında ve görevlerinde büyük değişiklikler olmuştur. Kapıcı başının çeşitli görevleri yanında «Orta Kapı»nın gece nöbeti vardır. Çakırcı başı av kuşlarına bakardı, ayrıca buna yakın şahinci başı, doğancı başı, ve atmacacı başı vardır. Çaşnigir başı, Fâtih çağında çok önemliydi. Buyruğunda on beş çaşnigir vardı. Ayrıca helva-hâne'ye bakardı. Burası için iki görevli vardı, helvacı ba-

şı ve hoşâb başı. Yılda bir defa Od Gecesi denilen bir gece düzenlenir, bu gecede bu kesim tarafından, saray halkına özel yapılmış şekerlemeler dağıtılır, hokkabazlar ve çeşitli oyuncular seyrettirilirdi. Çavuş başı; nöbetçi, haberci ve teşrifatçılara bakarlardı. Bu hizmetlerin kimi daha sonra kapıcı başı, haseki ve müteferrikalara bırakılmıştı.

Mîr alem sancağı, padişahın altı tuğunu korur, eyâlet valilerinin atanmasında bu türlü alâmetler gönderir, saray bandosuna bakardı. Büyük ve küçük mîrâhûrlar, ahırlara ve Boğaziçi'ndeki mer'alara bakarlardı. Bunların buyruğunda Voynuk askeri vardı. Bostancıbaşı, saray çevresinde çok önemli bir görevliydi. Suçu görülen saray görevlilerinin soruşturmasını ve kovuşturmasını yapardı. Buyruğunda iki bin kişi vardı. Ormanları, suları denetlerdi. Sultanın muhafızları olan hasekilerle sandalcılar da onun buyruğundaydı. Ayrıca saray mutbağına gelen av etlerini, baş hayvanlarını, meddahları, müzikçileri denetlerdi.

Bunlardan başka beş emîn vardı, birincisi şehremîniydi. Bu, bir yandan saray giderlerinin muhasebesini yapar, bir yandan Istanbul'un binalarını ve sularını denetlerdi. Onun altında mimar başı ve su nâzırı vardı. Bu, daha çok saray dışında belediye hizmetlerine bakan bir daireydi. Bir başka görevli de darbhane emîni idi. Darphane, sarayın çok yakınındaydı. Mutfak işlerine bakan matbah emîni, yardımcısı ve onun yardımcısı, masraf-ı şehriyârî kâtibi, arpa emîni'nin görevleri de önemliydi. Ocaktan Baltacılar, yolların düzeltilmesi, bataklıkların kurutulması, ağaçların budanması gibi işlere bakarlardı. Daha sonra padişah savaşa gidince haremi beklerler, kimi Eski Saray'da, kimi Yeni Saray'da görevlendirilmişti. Bunlardan zülüflü baltacılara silâhdâr ağa komuta ederdi.

Bunlardan sonra, matbah emîninin buyruğunda dört kısım vardı: Has fırın ve harc-ı fırın, helvahâne, aşağı matbah, kuşhâne. Fırıncıların başı ekmekçi başı, aşağı matbahın başı aşçıbaşı idi. Ayrıca tavukhane ve arpa bölümleri bulunuyordu. Sonra çadır mehter başı (sultan için çadırların kurulmasıyla görevliydi), hazinedâr başı, dîvânın bitişiğindeki dış hazineye bakardı. Yirmi yardımcısı vardı. Bezirgân başı, pişkeşçi başı.

Padişahın mehteri için «alem mehteri başı» ve mîr-i mehterân-ı tabl-ü alem yönetiminde barış zamanında altmış iki çalgıcı bulunurdu. Alem mehteri başı, mîr alem'in buyruğundaydı. Yardımcısı Sâzende başı idi.

Ayrıca sarayın kızbekçi, dolab, sofa, hatab anbarı ocakları vardı. Zenaatçılar ocağında terziler kârhânesi, başında terzi başı ve hallac başı, hasırcı ocağı ve müteferrika gibi çok geniş sayıda görevlisi vardı.

XVI. yüzyılda peykler.

Osmanlı Tarihinde

Cellâtlar

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

1826 TARİHİNE kadar Osmanlı devletinin, askerî disiplinle yetiştirilen ve cellâtbaşının nezâreti altında devlet cellâtları bulunmuştur; cellâtların Istanbul'daki kışla - koğuşları da Topkapısı Saray-ı hümâyûnunda «Hamlacılar Ocağı» denilen saray kayıkçılarının koğuşları yanındaydı. «Cellât ocağı», sarayın en büyük zâbitlerinden ve doğrudan padişaha bağlı bostancıbaşı ağanın emrindeydi; çok geniş ve mühim bir teşkilât olan bostancı ocaklarından biri sayılırdı.

Tarih kaynaklarımızda idam hükümlerinin infazı sahneleri anlatılırken bazan, «cellât» tâbiri kullanılmadan, sadece ve meselâ: «Bostancılar kemend atıp kârını tamam etti» gibi cümlelerle belirtilen bir idam hükmünü infâz edenler daima cellât ocağındaki bostancılar olmuştur; çok geniş olan bostancılar teşkilâtının diğer ocaklarındaki bostancı neferlerinin de cellâtlık görevinde kullanıldığı asla düşünülmemelidir.

Cellâtbaşının «Yamak» unvanı altında bir muavini vardı, eğer idam hükmünü bizzat cellâtbaşı infâz edecekse, yanına yardımcı olarak muhakkak yamağını alırdı. Cellâtbaşılar ancak pek mühim kimselerin idam hükümlerini infâz ederlerdi. İdam mahkûmları arasında yalnız yeniçeri neferleri, yine kendileri tarafından öldürülürdü.

Cellâtbaşı dahil, cellât ocağının bütün efrâdı istisnasız Hırvat dönmesi veya Kıptî idi. İdam fermanı bostancı ağaya verilir; mahkûm, mühim bir şahsiyet değilse infâzda bostancıbaşı bulunmazdı. Cellâtlar, idam hükümlerinin infâzından başka, tevkif edilmiş bir sanığın söyletilmesi için işkence işi ile de görevliydiler. Cellât ocağında tüyler ürpertici işkence âletleri vardı.

İŞKENCE ÇEŞİTLERİ

İdam hükümleri de, ya âdiyen infâz, yahut işkence ile infâz şekillerinde verilirdi. İdam işkenceli ise, işkencenin şekli de fermanda zikredilirdi. Âdiyen infâzın üç şekli vardı: Siyasî mahkûmlar sarayda, kendi evinde veya zindanda, bazan yakalandığı herhangi bir yerde yağlı kemendle boğulurdu; yeniçerilerden veya diğer asker ocaklarına mensup suçluların fiilen

askerî birliklerin başında bulunan kumandanların cellât satırı ile boyunları vurulurdu. Hırsızlar, serseriler, cânîler (cinayetlerinin cezası işkenceli değilse) şehrin kalabalık bir çarşı boyunda, Istanbul'da ekseriya bugünkü Çarşıkapı dediğimiz, eskiden de Parmakkapısı denilen yerde, bazan suç yerinde, meselâ hırsızın soymak için girdiği dükkânın kapısında, asılarak idam olunurlardı.

İşkence ile idam şekilleri ise ayrı ayrı korkunçtu: Elleri, ayakları kesildikten ve kulakları, burnu kesildikten sonra başını vurmak; göğsünün ve sırtının derisi yüzüldükten sonra başını vurmak; kazığa oturtmak; çengele asmak, çarmıha yüzükoyun bağladıktan sonra, kıç kaba etlerini ve omuz başlarını bıçakla oyarak buralara büyük mumlar dikerek şehirde bir deve üstünde dolaştırarak halka teşhirden sonra başını vurmak.

Siyasî mahkûmların kemend ile boğulduktan sonra bazan başları gövdelerinden alınarak Bâb-ı Hümâyûn önündeki ibret taşının üstüne konulur ve halka teşhir edilirdi.

Cellâtların, suçluları söyletmek için tatbik ettikleri bazı işkence şekilleri de şunlardı: Saçlarını ustara ile kazıdıktan sonra başına, ateşle kızıl hâle gelmiş demir tas geçirmek; deri yüzmek, cımbızla sinir çekmek; kaynar suya daldırıldıktan sonra soğuk suya sokmak, oradan çıkarıp tekrar kaynar suya daldırmak, çıplak vücudu demir tel kese ile keselemek; tırnak, diş sökmek.

TAŞRAYA CELLÂT GÖNDERİLİRDİ

Bir devlet adamı idama mahkûm olunca, ferman kendisine bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek hürmetle gösterilir ve teselli yollu sözler söylenir ve abdest alıp iki rekât namaz kılmasına müsaade olunurdu; bu tebliğ ekseriya da, metânetle karşılanırdı. Meselâ Viyana bozgunundan sonra Belgrad'da idam edilen Merzi-

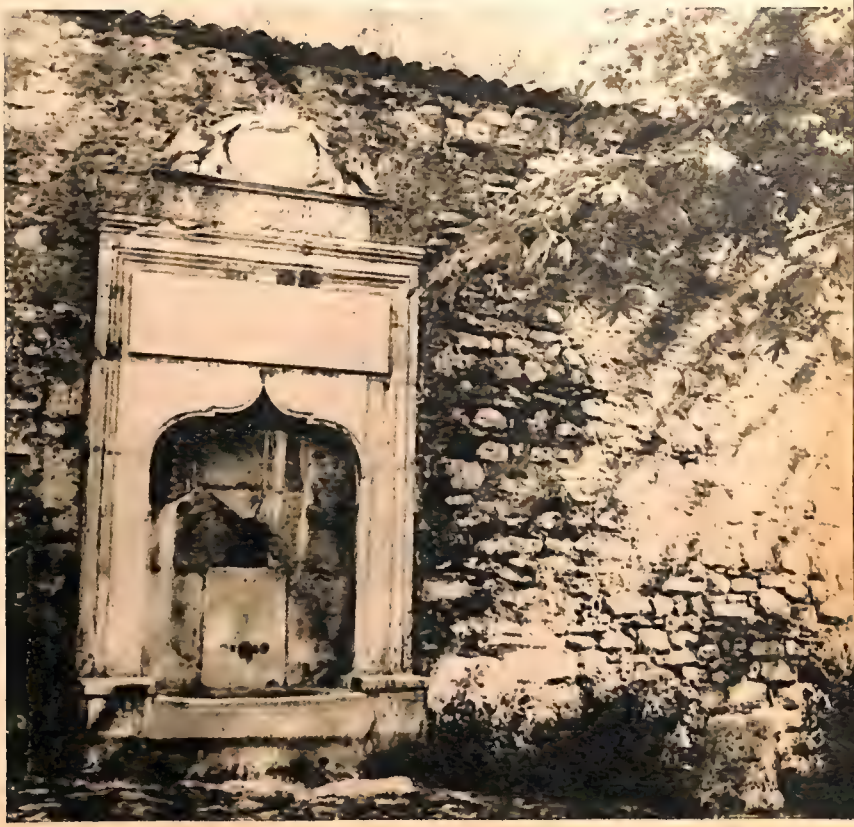

Topkapı Sarayı'nda cellât çeşmesi.

fonlu Kara Mustafa Paşa, namazımdan sonra «vücudum toprağa düşsün» diyerek odanın kilimlerini toplatmış, uzun sakalını kendi eliyle kaldırarak cellâdın kemendi geçirmesine yardım etmiş ve cellâda «sanatını maharetle yap!...» demişti.

Taşrada, cellât gönderilip idam edilen siyasî mahkûmların hükmün infâzından sonra başı kesilir, yolda bozulmaması için bal doldurulmuş bir kıl torba içinde cellât tarafından Istanbul'a getirilir ve Payitahtda yıkandıktan sonra teşhir ve defnedilirdi.

Osmanlı tarihinde en namlı cellâtlar, XVII. asırda Cellâtbaşı Kara Ali, onun yamağı Hammal Ali ve Kara Ali'den sonra başcellât olan Süleyman'dır.

CELLÂT ÇEŞMESİ

Topkapı Sarayı'nda, Bâb-ı Hümâyûn ile Bâbüsselâm (Orta kapı) arasındaki Birinci Avlu denilen meydanda, Bâbüsselâm'a yaklaşırken sağ taraftaki duvar önünde görülen çeşmedir. Bu çeşmenin önünde sütunumsu bir taş vardır, onun da adı «İbret Taşı» dır; çeşmenin de, bu taşın da hâtıraları çok kanlıdır. Kafası cellât satırı ile uçurulan veya boynuna dolanan cellât kemendi ile boğulduktan sonra başı gövdesinden ayrılan binlerce bedbaht insanın kelleleri bu ibret taşının üstünde teşhir edilirdi ve cellâtlar satır, bıçak ve usturalarındaki insan kanlarını bu çeşmede yıkayıp akıtırlardı. Lülesi koparılmış, yer yer kırılmış, harap bir hâldedir.

CELLÂT MEZADI

Bir mahkûm cellâda verildi mi, esvabıyle beraber üzerinden çıkan herşey cellâtların olurdu; bu eşyalar toplanır ve senede bir veya iki defa büyük bir mezat ile satılır, tutar bedelleri cellâtlar arasında taksim edilirdi. Buna «Cellât mezadı» denilirdi. Cellât mezatlarında ekseriya çok kıymetli eşya bulunurdu ve sahipleri cellât elinde can verdiklerinden, bir uğursuzluk yorularak hakikî değerinden çok ucuza satılırdı, fakat cellât mezadından bir şey satın almak da her kişinin yapabileceği şey değildi.

Bazı devlet adamları, zenginler, cellâdın pençesi yakalarına yapışmadan, üzerlerinde bulunan kıymetli kürkleri, yüzükleri, saatleri, keselerini çıkarırlar, orada bulunanlara «Beni anar, bir Fâtiha okursunuz!» diye hediye ederlerdi. Müverrih Peçevîli İbrahim Efendi, cellât mezadı ve uğursuz eşya üzerine fevkalâde şâyân-ı dikkat bir fıkra naklediyor.

Istanbul'da Atatürk Bulvarı üzerinde Bozdoğan Kemeri'nin hemen yanıbaşında Belediye Müzesi yapılmış güzel medresenin bânisi, XVI. asır sonu saray ricalinden kapı ağası Gazanfer Ağa'dır. Padişah III. Murad üzerindeki sonsuz nüfuzu ile rüşvet yolundan büyük bir servet yapmıştı. O zamanlar Istanbul'da Rasim Ağa isminde namlı bir saatçi ve kuyumcu vardı. Hakikaten büyük sanatkârdı. Gazanfer Ağa, bu zâta fevkalâde kıymetli elmaslarla müzeyyen altın bir koyun saati yaptırmıştı (cep saatinin daha büyüğü, koyun kısmında muhafaza edilen saat), saatin cevahirini de kendisi vermişti. Kapı Ağası Gazanfer Ağa, bir askerî ihtilâlde cellâda verilince, ağanın meşhur murassa' altın saati koynundan çıkmış, cellât eline düşmüştü. Cellâtlar başlı başına bir servet olan bu saat için bir mezat yaptılar. Saati cellât mezadından Tırnakçı Hasan Paşa satın almıştı. Az sonra Hasan Paşa da idam olundu, saat yine cellât mezadına düştü.

DENİZİN DİBİNDE PARLAYAN SAAT

Bu sefer de bu harikulâde güzel saati pek ucuz bir bedel mukabili Kasım Paşa satın aldı. Bir, iki ay geçti geçmedi, Kasım Paşa da cellâda verildi. Saat onun da koynundan çıktı ve üçüncü defa cellât mezadına düştü. Bu sefer de Gazanfer Ağa'nın meş'um saatini Sadrâzam Derviş Paşa satın aldı ve küçük kardeşine hediye etti. Tarih kaynakları, bu zâtın ismini bilmiyorlar, pek genç yaşında, yani tüysüz bir delikanlı iken sadrâzamın himayesiyle Eğriboz sancak beyliğine tâyin edildiği için «Civan Bey» lâkabı takılmış ve adı unutulmuştur.

Müverrih Peçevîli İbrahim Efendi Civan Bey'le Eğriboz'da bey konağının deniz üstüne kurulmuş salaş taraçasında sohbet ediyorlarmış. Söz saatten açılmış, İbrahim Efendi saat meraklısı imiş, Civan Bey koynundan murassa' bir saat çıkararak müverrihe göstermiş; İbrahim Efendi «Ömrümde bu kadar güzel saat görmedim!» deyince, Civan Bey de o güzel ve kıymetli saatin başından geçenleri anlatmış. Peçevîli, elindeki saati hemen bırakarak: «Böyle uğursuz saati insan düşmanına vermez... Paşa nasıl olmuş da size hediye etmiş!...» demiş. Bu söz Civan Bey'e tesir etmiş, hemen hançeriyle saatin elmaslarını çıkarmış ve bir çekiç ile de çarklarını kırarak denize atmış.

Kara Ali'nin boğduğu Sultan İbrahim.

Denizin dibinde saatin parıltısı görülüyormuş; Bey'le İbrahim Efendi taraçada oturuyorlarmış. Bir atlı gelmiş, Civan Bey'e vazifesinden azledildiğini tebliğ etmiş, Civan Bey şaşırmış: «Azlimi mucip bir şeyimiz yok idi...» demiş. Gelen adam: «Beyim... Beyim!... Derviş Paşa idam olundu... sizin dahi idamınız için ferman çıkıp, bostancılarla gönderildi... Sonra şefaatçileriniz himmet ettiler... İkinci bir ferman ile ben gönderildim ve idamınıza memur olanlara, yarım saat evvel yetişebildim!...» cevabını vermiş.

CELLÂT MEZARLIĞI

Eyüp'te, Karyağdı Bayırı'nın arkalarında münferide ve zamanımızda metrûk bir mezarlık idi. Dört köşe köfeki taşından ve hemen hepsi gayet iri, 1.70 - 1.90 metre boyunda kabir şahidelerinin hepsi yazısızdır. Bu mezarlık, toplum ahlâkının en asîl örneklerinden biri olarak son derece şâyân-ı dikkattir; cana kıymış bir câniyi, idam ile ölümünden sonra, cesedini mezarlığa kabûl eden cemiyetimiz, resmî bir görev de olsa, bir ücret karşılığı adam boğan veya kesen cellâdın ölüsünü mezarlıklarına kabûl etmemiş, onlara ayrı bir mezarlık yapmıştır.

1950'den sonra bu cellât mezarlığına gitmek imkânı bulunamadı. O tarihten bu yana, Istanbul'da şehir dışında alabildiğine geniş iskân faaliyeti olmuş, yeni yeni isimlerle âdeta köyler, kasabalar kurulmuştur. Eyüp'ün arkasında Karyağdı Bayırı ve dolaylarında da Taşlıtarla kasabası kurulmuştur; bu arada Cellât Mezarlığı da kaldırılmış ise, cemiyet tarihimiz bakımından büyük kayıptır.

XIX. Yüzyıl Amerikasında Bir Türk

Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hâtıraları

Sadeleştiren : Kudret Sinan

1

Bundan yarım yüzyıl önce, çok maceralı geçmiş ömrünün bir kısmını, «Yaşadığım günlerin hesabına ait dağınık yapraklar» başlıklı bir yazı serisi ile zamanının bir dergisinde yayımlayan Ubeydullah Efendi, Türk fikir ve siyaset tarihinin gerçekten çok renkli ve değerli simalarından biridir. Bütün bunların yanında birkaç doğu ve birkaç da batı dili bilen, İslâm dininin seçkin ve derin âlimlerinden birisi bulunan Ubeydullah Efendi, rind ve kalender hayatı içinde kendisini reklam etmekten asla hoşlanmayanlardan olduğu için bugün hemen tamamen unutulmuş durumdadır.

Ubeydullah Efendi 1857 yılında İzmir'de doğmuştur. Kuvvetli bir medrese öğrenimi görüp buradan icâzet (diploma) aldıktan sonra Istanbul tıbbiyesine girmiş, fakültenin üçüncü sınıfında iken — siyasi düşüncelerinden dolayı — sürgüne gönderilmiş, Mısır'da, Avrupa'da, Amerika'da çok sıkıntılı günler geçirmiştir. Ama hiçbir zaman hayatla mücadeleden yılmayan, yaşama neşesini kaybetmeyen bu adam Amerika'da seyyar satıcılık, keten helvacılığı çeşidinden işler yaparak geçimini sürdürmüştür.

1908'den sonra, İttihatçıların bütün karşı çıkmalarına rağmen, Aydın milletvekili olarak Meclis-i Meb'ûsân'a giren Ubeydullah Efendi'yi, Istanbul'un işgalinden sonra, Malta'ya sürülenler arasında görüyoruz. Malta'dan kurtulduktan sonra yurda dönen Ubeydullah Efendi — aralıklarla — Türkiye Cumhuriyeti meclislerinde iki üç dönem milletvekilliği yapmış; yaşının ilerlediği çağlarda Beyoğlu Evlendirme Memurluğu ile görevlendirilmiştir. Bu vazifeden ayrıldıktan kısa bir zaman sonra, 1937 yılında, Istanbul'da ölmüştür. Zincirlikuyu mezarlığında, aralarında çok uzun ve çok samimî bir dostluk bulunan, Abdülhak Hâmid'le yan yana uyumaktadır.

Çok inanmış bir müslüman olan, gördüğü kuvvetli medrese tahsili sayesinde İslâmlığın hemen bütün dallarında derinleşmiş bulunan Ubeydullah Efendi, taassubun ve yobazlığın aleyhdarı olduğu için, zaman zaman çağdaşları ve meslektaşları tarafından dinsizlikle bile suçlanmıştır. Yazmış olduğu çeşitli eserlerin en değerlilerinden biri (yazık ki gazete sahifelerinde tefrika hâlinde kalmış, kitap halinde yayınlanmamıştır) «İslâm Dininin İçyüzü» dür.

Yayınlamaya başladığımız bu yazı serisi «Yaşadığım Günlerin Hesabına Ait Dağınık Yapraklar» başlıklı Avrupa ve Amerika hâtıralarından derlenmiştir. Bu hâtıralar oldukça uzun ve tafsilâtlı olduğundan yer yer ve zaman zaman özetleme yoluna gidilmiş, dil ve ifadede de bazı ufak tefek sadeleştirmeler yapılmıştır.

İNSANLAR içinde dalgalı ömür geçirenler, hayatı tecrübe etmiş kimseler olarak kabûl edilirler. Hele yaşını başını almış kimselere «kemâl çağına varmış» derler. Birçok gençler, bunlardan, geçmiş ömürlerinin hesabını ister, tecrübelerinden istifade yolunu ararlar.

Genç, yaşlı birçok kimseler benden bu hesabı istiyorlar. Çünkü ben de onların nazarında dalgalı ömür geçirdim. Aslında böyle şeyleri kurcalamak pek de doğru olmuyor; altından çapanoğlu çıkıyor. İnsan kendi kendinden utanıyor. Çünkü kurcaladıkça gerçek sebep olarak kendini beğenmek mânâsı ortaya çıkıyor, hattâ bununla da kanaat edemiyor, halka da beğendirmek istiyor. Ne küstahça hareket değil mi?

.....

Bizim gençliğimizde, Mahmud Nedim Paşa sadrâzamken, Ziyâ Paşa meşhur Terkîb-i Bend'ini bastırmış, takdir edip satın alacak kimselerin azlığını bildiği için, bunu parasız dağıtmıştı. Buna nazire söyleyen ve bu nazireyi Ziyâ Paşa merhumun:

Nush île yolâ gelmeyenî etmeli tekdîr
Tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötektir.

beytine karşılık:

Şeftâli bulunmazsa getir bir acı bâdem
İşret mezesî meclis-i sahbâda çilektir.

gibi beyitlerle dolduran bir zâtın nazîresi de Istanbul'da basılmış ve para ile satılmıştı. İşte biz böyle zamanları idrâk ettiğimiz ve Sultan Hamid devrinde bir buçuk sene hapis, beş buçuk sene sürgün, on sene kaçak olduğumuz; Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'yı dolaştığımız (Ubeydullah Efendi, Mısır ve Hindistan'a gitmiştir) için dünyanın tecrübe görmüş kimselerinden sayılıyoruz. Bu tecrübelerin hesabını vermek pek de zannolunduğu kadar kolay değil. Hesap verirken bir de işin içinde kendini bildirmek var.

Yazdıklarımı okuyanlara rastgeldikçe «Aferin, bravo...» gibi şeyler işitmem. Hep duyduklarım «Yahu tuhafsın be! Durup durur da birşey yumurtlarsın ki...» gibi sözler olur. Yazdığımdan istifade mi olundu, yoksa yalnız eğlence mi oldu? Bu pek belli olmazsa da «Hay Allah senden razı olsun, müşkülümüzü hâllettik, cidden istifade ettik» diyeni pek hatırlamıyorum. Ama kat'iyyen bilirim ki, «Allah belânı versin, yazamaz olaydın» diyene de hiç rastlamadım...

Tal'at Paşa ile Ubeydullah Efendi.

Birçokları gibi Abdülhak Hâmid'in de sık sık «Be adam, yazsana şunları» dediğini hatırladım. Buna daha birçok gazetecilerin ve arkadaşların da ısrarı inzimam edince, yazmaya karar verdim. Vebali varsa yazdıranların boynuna.

■

Ben doğmadan üç gün evvel Koca Reşid Paşa vefat etmiş. Kuruntu bu ya; bu büyük zâtın vefatından üç gün sonra doğduğum için, uzun zaman, ona halef olmak için dünyaya geldiğime inanırdım. Zaten bu zan değil midir ki kâh şarktan top gibi atılır, garpta ses verirdim. Kâh cenuptan gülle gibi fırlar, şimale düşerdim. Durmadan büyüklük arardım.

İşte yine bu büyüklük aramak düşkünlüğü yüzündendir ki, 1893 yılı martının sonlarına doğru, Amerika yolunu tutmak üzere, Istanbul'dan Marsilya'ya hareket eden Fransız Paquet kumpanyası vapurlarından birine nasılsa atladım. Ben daha gitmezden evvel, o sene Istanbul'da şiddetli bir kış oldu. Haliç dondu. Istanbul'dan Galata'ya denizden yürüyerek kediler geçti. Sabahleyin güneşin doğuşuyla buzlar çözülürken köprüden seyredenler arasında ben de vardım. Yine o sene, ben gittikten birkaç ay sonra Istanbul'da büyük bir zelzele oldu ki, pek büyük hasar yaptı. Zelzelenin vukuu, bir kurban bayramı muâyede merasimine tesadüf ettiğinden, vükelâ ve vüzerâsının ve sayısız sâdık bendelerinin Sultan Hamid'i saltanat kürsüsünde tek başına bırakıp da nasıl kaçıştıklarını sonradan Nâmık Kemal'in oğlu Ali Ekrem'den işitip hayli gülmüştüm.

Benim Amerika'ya gittiğim sene Amerika'nın keşfinin 400. senesi idi. Şikago şehrinde Kristof Kolomb şerefine bir sergi açılacaktı, ben de ona yetişecektim.

Acaba orada ne yapacaktım? Sergide benim ne işim vardı? İşimi anlattım ya; ben büyüklük arıyordum, şayet orada bulursam alacaktım.

Ben Amerika'da, Washington'da bulunduğum esnada, başımda kırmızı yün fesle pazar yerlerinde (Silk Kandy) diye bağırarak ipek gibi her renkte keten helvası satarken, oradaki Osmanlı sefiri bana Şûrây-ı Devlet âzâlığı teklif ederek Istanbul'a dönmemi söylüyordu. Fakat bu vazife bana küçük göründüğü için ben bu daveti kabûl etmiyordum.

Amerika'da keten helvası da sattım, lokantacılık da yaptım. Yapılarda ırgat olarak çalıştım. Sanat öğrenip onu da işledim. Hele panorama ile Şark manzaraları seyrettirerek dört ay kadar bununla da geçindim. En birinci sanatımın da gazetecilik olduğunu unutmayalım. Bu işleri yapmakla beraber, aç kaldığım da oluyordu. Fakat bir müddet sonra bir yolunu bulup bu sıkıntılardan kurtuluyordum.

İşte benim cemaziyyelevvelim. Allah'a şükür bunlarda yüzümü kızartacak bir şey yoktur. Ama aransa hayatımda yüzümü kızartacak fasıllar bulunmaz mı? O zaman da, bütün günahları affeden Rabbilâlemîn'in sonsuz kerem ve âtıfetine sığınırım.

Yâ erhamürrâhimîn: Kullarından hiçbir kimseyi, yüzüne karşı «Senin de cemaziyyelevvelini biliriz» dediklerinde hacîl olacak hâle düşürme ve kimseye kimsenin ne arkasından, ne yüzüne bu sözü söyleyebilecek fırsatı verme.

Evet gelelim hikâyemize:

Şikago sergisine hükümetimiz de davet olunmuştu. Hükümet bu daveti kabûl etti ve sonraları sadrâzam olan Hakkı Paşa'yı sergiye Osmanlı komiseri olarak tayin etti.

Sergi için iki seneden beri dünya çapında yazılar yazılıyordu. O zaman çıkan Maarif adlı bir mecmuaya ben de bu mevzuda birkaç makale yazmıştım. Lâkin hem yazılanları okudukça, hem de ben yazdıkça o kadar heyecana geliyordum ki, yerimde durup oturamıyordum. «Her ne olursa olsun bu sergiye gitmeliyim» diyordum. Aradığımı orada bulacağım muhakkaktı. Artık beni Istanbul'da tutmaya imkân kalmamıştı. Benim gibi, büyük adam olmak için doğmuş bir kimseyi, Istanbul'da tutmak mümkün müydü?

Elbette mümkün değildi ve bütün mesele de elli altın lirayı bulup ilk iş olarak kapağı New York'a atmaktı. Bunları yaptım ve yukarıda da anlattığım üzere Marsilya'ya giden Fransız vapuruna bindim.

Denizde hayli şiddetli fırtınalar yedik. Hareketimizin altıncı günü Marsilya limanına çıktık. Elimde iki kat çamaşırımı ihtiva eden bir paket, bir de şemsiyem vardı. Doğru Paris istasyonuna gittim ve hemen bilet alarak bir, iki saat sonra hareket eden trene bindim. Ertesi gün ikindi vakti, elimde aynı eşya ile, Paris'in Şilam istasyonunda Londra'ya hareket edecek trenin vaktini bekliyordum. Daha ertesi sabah ise Londra'da elçilikte Abdülhak Hâmid'le birlikte sabah kahvaltısı ediyordum. Londra'da ancak iki, üç gün oturdum. Bu arada o hafta Liverpool'dan New York'a hareket edecek vapurun birinci kamarasına bir bilet aldım.

Beni Amerika'ya götürecek olan Vayt istarlayn kumpanyasının Cermanik vapu-

Yarım asır önceki Chicago'dan bir görünüş.

runun hareketini beklerken iskelede hem geziniyor, hem de kendi kendime: «Be adam; ne durmaz oturmaz bir mahlûksun. Amerika'da işin ne? Hiç bu koca Atlas denizi geçilir mi? Aklı başında olan bir adam durup dururken kendisini böyle sebepsiz tehlikeye atar mı?» diye söyleniyordum.

Neyse vapura bindim. Kamarotlar beni yerime yerleştirdiler. Vapurumuz Cermanik o zamanın büyük transatlantiklerinden biriydi ve Liverpool'dan New York'a yedi günde varacaktı.

Ben o zaman bir kelime bile İngilizce bilmiyordum. Müstahdemler içinde de Fransızca bilen tek kişi yoktu. Başımda fesimi muhafaza ediyordum. İngiliz olmadığım bundan belli oluyordu. Yolculardan bir kısmı Türk olduğumu anlamışlardı. O zaman böyle yerlerde bir Türk görmek halkı pek ziyade alâkadar ediyordu. Fransızca bilen kırk beşlik bir kadın benimle konuştu. Ertesi gün de fes giymiş bir Alman kendisini bana takdim etti. Türkiye'de bulunmuş ve tütün taciri imiş, Kanada'ya tütün almaya gidiyormuş.

Adı Rodaç olan bu Alman, bir müddet sonra yanında kara gözlü, kara saçlı, güzel bir İngiliz kızı ile geldi: «Bu matmazel İngiliz'dir, Fransızca biliyor. Sizinle tanışmak istiyor» dedi. Kızın adı Eenni Meysin'di. Tokalaştık. İngiliz aksanı ile Fransızca konuşuyordu. Çabucak dost olduk. Meysin, Şikago'daki bir ticarethane için anlaşma yapmış, çalışmak üzere oraya gitmekteydi.

Vapur Irlanda denizinden açıldıktan sonra akşam yemeğinde vapurun kaptanı yemekten önce kısa bir konuşma yaptı. Yolculuk ve hazırlıklar hakkında bilgiler verdi. Sonra: «Hanımlar, efendiler; işte hâlimiz bu: Kumanyamız kâfi, kömürümüz kâfi, adamlarımız sağlam, herkes vazife başında, gemimizde hiçbir sakatlık yok. Bununla beraber selâmetle yolun sonuna varmamız için herşeyden önce Allah'ın yardımına muhtacız» diyerek sözlerini bitirdi. Besmele çekerek bizimle birlikte yemeğe başladı. Besmele mi? diyecek olanlar bulunur. Evet besmele; kendi dillerinde de olsa bu tam bir besmele idi. İnanmayanlara — mevzua biraz ara vererek — bir hâtıramı anlatayım:

Bu Amerika seyahatimden uzun yıllar sonraydı. İngiliz parlamentosu bizden bir

heyeti Londra'ya davet etmişti. Mebuslar içinde Ebuzziyâ Tevfik, Tal'at Paşa, Rıza Tevfik, Babanzâde İsmail Hakkı ve ben de vardım. Kral Edward tarafından da kabûl olunduk. Kral, bizlere hitaben Fransızca: «Vous tous parlez un peu Français, n'est ce pas?» diye sordu. Hepimizin biraz Fransızca bilip bilmediğimizi soruyordu. Ben o zaman biraz ileri adım atar gibi yapıp İngilizce: «Ben biraz İngilizce de konuşurum» dedim. O zaman sarıklıydım, üzerimde siyah bir lata vardı. Bu cevabım üzerine kral bana bir adım daha yaklaştı. Bundan önce İngiltere'de bulunup bulunmadığımı sordu. Amerika dönüşümde bir seneden fazla kalmıştım. Bunu söyledim. Kral çok memnundu: «Bu sene durmadan yağmur yağdı. Sizin memleketimize gelmenizle birlikte güneş açtı» gibilerden iltifatta bulundu. Eee işte biz böyleyiz. Gün gelir, İngiltere kralı ile karşılıklı sohbet ederiz; gün gelir Küba'da, hâlde alış veriş ederken, sebzecilerle aramızda kopan bir kavga üzerine halin bütün esnafı beni üstüme attıkları bamya, patlıcan, çürük domates, koruk salkımlarıyla mükemmel ıslatırlar; pazar yerinden kaçırırlar, püskülüme takılmış bamya taneleriyle, yüzümde çürük domates lekeleriyle, ceplerime dolmuş koruk salkımlarıyla sığınacak bir yer ararım.

Ne ise, biz yine besmele faslına gelelim: İngiltere'de birçok yerlere davet olunuyorduk. Kral bize Vindsor sarayını da gidip görmemizi söylemişti. Gittik. Orada bize bir çay ikram ettiler ki, bu çay hariciye nezâretininkinden daha güzeldi. İşte bu oturduğumuz sofraların her birinde sofraya kim riyaset ediyorsa o zat yemeğe başlarken bir şeyler söylüyordu. Bu zatın ne söylediğini, benden başka, heyetimizde bir de Süleyman Bustânî anlıyordu. Rıza Tevfik hiç farkına varmıyordu. Liverpool belediyesi de bize bir ziyafet verdi. Lord Mer, yani belediye reisi, oldukça kibirli bir adamdı. Sofraya kemâli azametle geldi. Hep ayakta idik. Lord Mer iki tarafına bakındıktan ve herkesi yerli yerinde hazır gördükten sonra yüksek bir sesle: «God; Bless what we are

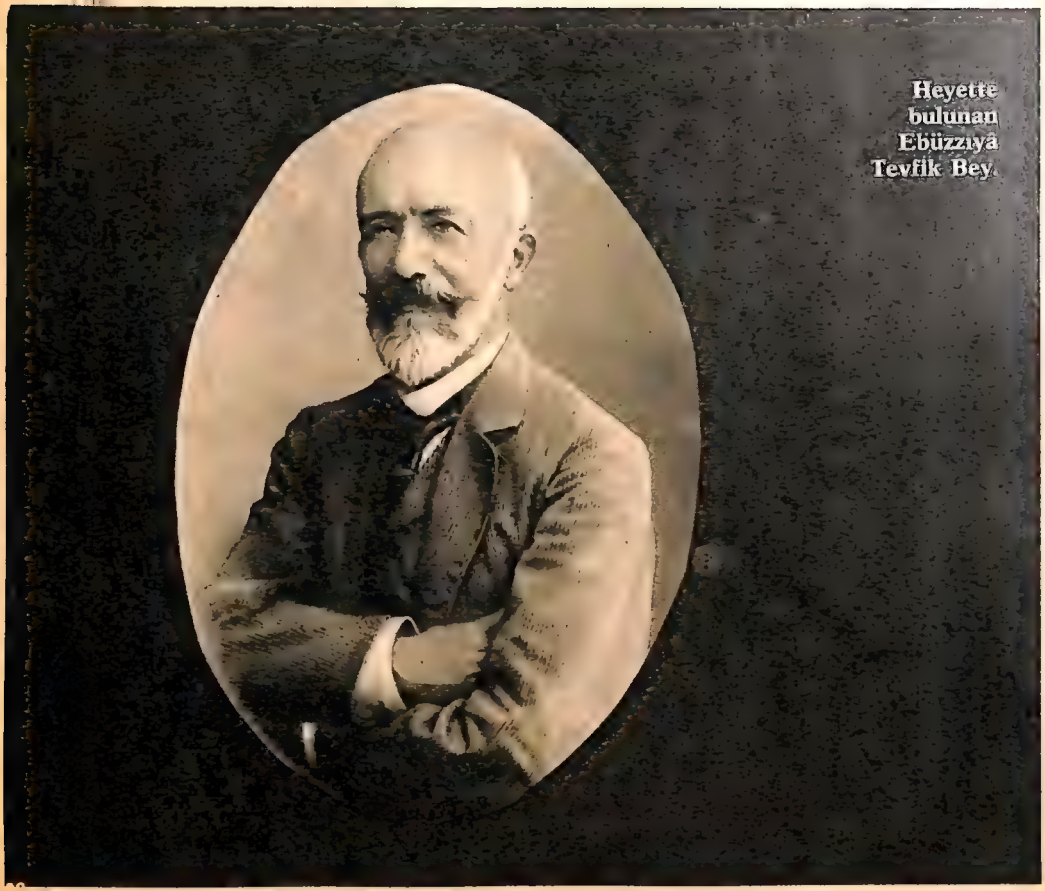

Heyette bulunan Ebüzziyâ Tevfik Bey

O zamanki İngiltere kralı VII. Edward.

about receiving» dedi, sonra oturup yemeğe başladı. O zaman yanımdaki İsmail Hakkı Bey: «Canım Ubeydullah Efendi, her yerde yemeğin başında böyle bir şeyler söylüyorlar, bu nedir?» dedi. Ben, besmele çekmekte olduklarını söyledim. Rıza Tevfik: «Hadi oradan budala,» dedi, çünkü ona göre bunun ihtimali yoktu. Ben ise, İsmail Hakkı Bey'e, Lord Mer'in yukarıdaki sözünün «Yâ Rabbî, yiyeceğimizi mübarek kıl» mânâsına geldiğini söyledim. Filozofun ayağı suya erip sustu. İsmail Hakkı Bey: «Biz Avrupa'yı ne kadar yanlış biliyoruz» deyince sözlerini şöyle tamamladım: «Biz dünyada dine taallûk eden herşeyi yanlış biliyoruz».

Şimdi biz Cermanik vapuruna dönelim:

Vapur yoluna devam ediyor, saatte on dört mil alıyordu. Yemek masaları hergün taze çiçeklerle süslüydü. Yemeklerde pek latif mızıka çalmaktaydı. Seyahatten, yemeklerden gerçi büyük zevk alıyordum. Fakat galantine hindi dolmasına, sofrasına, lüfer yahut uskumru ıskarasına, vuluvante puf böreğine, şampanyasına memleketimin turunç şerbetini, yahut Karakulak hatâ Hamidiye suyunu ve mis kokulu kahvesini tercih ederdim.

Yolculukta ahbablarım çoğalmıştı. Zamanla Fransızca bilenler birer birer meydana çıkıyordu. Herkes bir Türk'le dostluk kurmak, ona birşey ikram etmek için âdeta yarış hâlindeydi. Ben içkiyi pek sevmediğim için bunları nazikâne reddediyordum. Bu, onların, bilhassa bazı kibar hanımların dikkatini çekiyordu.

Bir gece vapurda bir eğlenti tertip edilmişti. Herkes mârifetini gösteriyordu. Benden de Türkçe bir şarkı söylemekliğimi istediler. Reddettim. Çok ısrar ettiler. Şarkı söylemek yüzünden, o tarihten beş, altı sene evvel Paris'te iken başımdan nahoş bir hâtıra geçmişti. Bu yüzden ben de dayattım; ama arzu ederlerse Türkçe bir manzume ve birkaç söz söylemeyi kabûl ettim. Memnun oldular. Önce onlara Türkçe bir nutuk geçtim. Ciddiyetle dinliyorlar, tabiî birşey anlamıyorlardı. Konuşurken birkaç kere güleceğim geldi. Kendi kendime: «Hey oğul, kime ne söylüyorsun?» diyordum. Nutkumu bitirdiğim zaman hâl ve hareketimle, etrafa attığım nazarla bittiğini anlattım. Bu hâlim dinleyenlere de konuşmanın bittiğini göstermiş olmalı ki, bir alkıştır koptu. Konuşmamın metnini Fransızca'ya çevirip Mösyö Rodaç'a evvelce vermiştim. O da bunu sevgili yol arkadaşım Mis Meysin'e verdi. Mis Meysin, elinden geldiği kadar bunu İngilizce olarak dinleyenlere aktardı. Bu sefer alkışlar daha da arttı. Genç ve güzel kız iftiharlara dalmış bir

hâlde gelip yanıma oturdu. Herkes bu hâli de alkışladılar. Hâsılı, tatlı bir âlemdir devam ediyordu. Sonra benden bir manzume okumamı istediler. Bunu da yerine getireceğimi, fakat onun tercümesini beklememelerini önceden bildirdim. Nâbî'nin bir muhammesini okudum. Ben okurken onlar derin bir sükût içinde dinliyorlardı. Ne anlıyorlardı bilmem, fakat yine biter bitmez sonsuz alkışlar başladı. Yerime gidecektim, anlamamakla beraber okuyuş tarzımdan son derece zevk aldıklarını ve bir de, varsa Türk hanımlarından birinin bir eserini okumamı rica ettiler. Bunun üzerine Abdülhak Mihrinnisa Hanım'ın «Benimle İshak Kuşu» manzumesini başından sonuna kadar okudum.

Yerime çekilirken, okuduklarımın bir hulâsasını olsun, yapmaklığım için ısrarda bulundular. İmkânsız olduğunu, ancak pek nükteli yerlerini sonradan Mis Meysin'e anlatacağımı ifade ettim. Bu sözüm üzerine beni yeniden alkışladılar. Mis Meysin kızarmış, fakat memnun da olmuştu. Anlatacağım kısımlarda aşka, güzelliğe dair nükteler olup olmadığını sormaktan da kendilerini alamadılar. «Olmaz olur mu, zaten şiir, aşk ve güzellikten başka neyi terennüm eder?» cevabını verdim. Şimdi şu yazdıklarımı okuyanlar Mis Meysin'le benim hâlim nasıl bir neticeye müncer oldu, bunu merak ederler. Bazıları «Acaba mercimeği fırına verdiler mi?» diye de düşünürler. Bunlar boş şeyler. Maamafih bu yazılarda daha Mis Meysin'den epey bahsolunacaktır; çünkü onunla dostluğumuz Şikago sergisinin sonuna kadar devam etmiştir.

Yolculuğumuz işte böyle geceleri türlü eğlenceler, oyunlar, mızıka, zaman zaman da fırtınaya yakalanmak suretiyle bir hafta sürdü. Amerika'ya vâsıl olduk.

İlk intıba olarak Amerika'nın zihnimde hâsıl ettiği azameti tarif edemem. Esasen girdiğimiz yere körfez mi demeli, liman mı? Önümüzde kocaman bir şehir, şehrin önünde bir deniz. Denizin yüzü mâhaşerallah küçük vapurlarla dolu. Küçük vapurlar mı? Estağfurullah. Yani bizim Cermanik'e göre küçük. Her biri Romanya ile Istanbul arasında işleyenler kadar. Durmadan karadan denize, denizden karaya mallar taşıyorlar. Körfezin içinde bir adacık, onun üstünde muazzam bir heykel. Heykelin başında bir taç. Bu heykelin adı (Mis Liberty) yani Hürriyet Hanım. Ama dul yahut evli bir hanım değil, kız oğlan kız.

New York limanında her kumpanyanın bir iskelesi var. Bizi Vayt Star iskelesine götürdüler. Gümrük memurları bizi iyice sıkıştırdılar. Hele beni çok sıktılar, çünkü hiç eşyam yoktu. Eşyasız Amerika'ya nasıl gelindiğine şaşıyorlardı. Ben de, cebinde para bulunan bir adamın Amerika'ya gelirken niçin eşya hamallığı etmesi lâzım geldiğine, dolayısıyle bu suallerine şaştığımı söyleyerek cevap veriyordum.

Ne ise güç belâ heriflerin ellerinden kurtulduk. Bu arada yol arkadaşlarımdan bir İngiliz papaz da zar zor yakayı sıyırmıştı. Bunun için yarım yamalak Fransızcasıyla «Je suis heureux» diye bağırıyor, fakat sesi «Je süi horoz» şeklinde çıkıyordu. Mübarek öyle öttü ki, ben de az daha karşısında «ö örö öröö» diye cevap verecektim. Bu arada Mis Meysin'in işi tamamlanmıştı. Beraber gümrük kapısından çıktık. New York denilen şehr-i şehîr-i dilârâya kadem-zen-i duhûl olduk.

Ne mi gördüm? Onu azizim ne sen sor, ne de ben söyleyeyim.

■

Benden New York şehrinin uzun tafsilâtını beklemek doğru olmaz. Çünkü Amerika'nın en büyük şehridir. Zaten ilk çıkışımda orada ancak dört, beş saat kaldım. Şikago dönüşünde yedi ay kadar oturdum. Bunun için şimdi ondan uzun bahsedecek değilim. Mis Meysin'le sokağa çıkar çıkmaz önce Şikago'ya gitmek için şimendüfer bileti almak işini hallettik. Tren vakti yaklaşıncaya kadar sağı solu biraz gezdik. Nihayet vakit geldi, trenimize bindik, Şikago'ya doğru yola çıktık. Daha önce, o zaman Şikago'da bulunan Süleyman Bustânî Efendi'ye telgraf çekmiş, istasyonda bir adam bulundurmasını rica etmiştim.

Trenimiz ikindi sonu hareket etti. Gideceğimiz mesafe, hatırımda kaldığına göre 1000 mildi. Mesafeler uzun olduğu için trenlerde elverişlilik, kullanışlılık ziyade. Vagonlarda lokanta, çayhane, kitapçı, pastacı, hamam hepsi vardı. Bakkal, postahane, telgraf şubeleri de mevcuttu. İnsan hiç inmeden her türlü ihtiyacını buradan tedarik edebilirdi.

Biz böylece, Mis Meysin'le, vagonda yanyana geceyi geçirdik. Sabahleyin istasyonumuz bir göl kenarında idi. Bu satırları şu anda odamda yazıyorum. Amerika seyahatim bundan otuz sene evvel olduğu için (Yazarın bunları yazışının üstünden de 47 yıl geçmiştir) hangi göl olduğunu şimdi tam hatırlayamıyorum. Galiba Erie gölü olacak. Tren bekliyor. Niçin beklediğimizi sordum. Vapur gelecek ona binecekmişiz. Ben aktarma edeceğimizi sa-

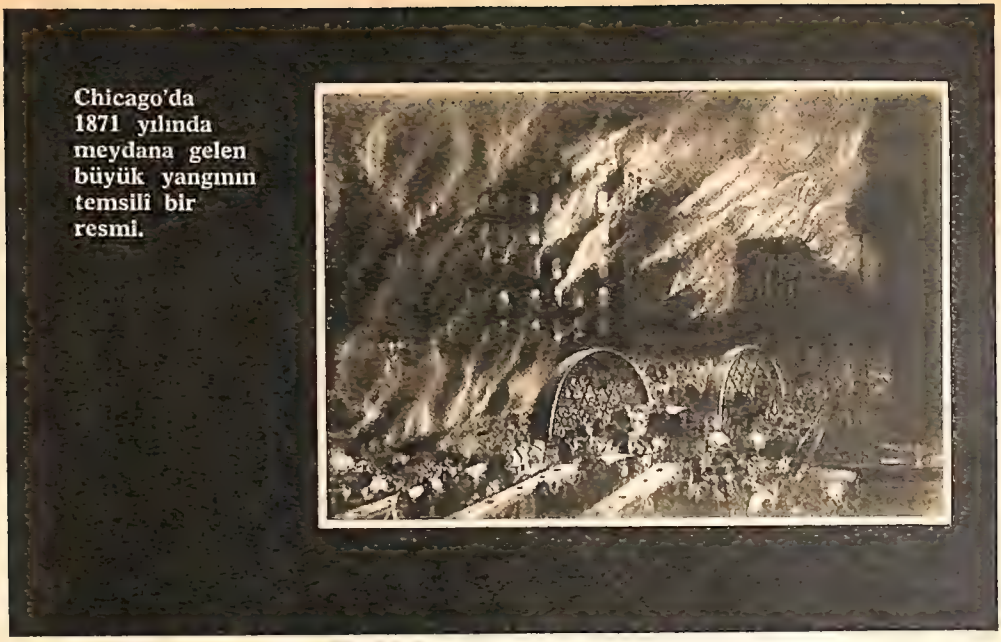

Chicago'da 1871 yılında meydana gelen büyük yangının temsilî bir resmi.

narak hazırlanmaya başlarken Mis Meysin, niçin acele ettiğimi sordu. «Vapura binmeyecek miyiz, gidip yerimizi alalım» dedim. O gülerek: «Vapura biz değil, tren binecek, biz yerimizde kalacağız» dedi. Biraz sonra bir de ne bakayım, trenle birlikte suyun ortasında değil miyiz? Hey Yâ Rabbî, dedim, nelere kaadir değilsin? Düşününüz efendim: Edirne'den şimendüferle gelmişsiniz. Treniniz Kumkapı'da bir vapura girmiş, sizi yerinizden kımıldatmadan Haydarpaşa'ya geçiriyor.

Biz şimdi yolumuza, seyahatimize gelelim: Şikago yolunda, trenin içinde sular üstünde yüzüyoruz. Mis Meysin'in yüzüne hayretle baktım. O da bana gülümsedi. Bu tebessüm benim gözümü gönlümü açtı. Sular içinde aşk ile revan oluyoruz.

Böyle tatlı tatlı ne kadar zaman geçirdiğimizi bilemem. Trenimiz durdu, tekrar karaya yanaşmışız. Birkaç dakika sonra tekrar tekerlekler işleyip bir istasyona girdik. Biraz kalıp, tekrar yola koyulduğumuzda en çok dikkatimi çeken şey yanda yöredeki bitmez tükenmez reklamlardı. Böylece türlü çeşitli ve güzel reklamlarla dolu ovalar ortasından geçerek, bazen şehirlere uğrayarak, uzun mesafeler katede ede o günün gecesini de trende geçirdik. Sabaha doğru pek büyük bir istasyonda durduk. İşte burası Şikago idi. Eşyamızı toplayıp istasyona çıktık. Benim başımda hep fesim vardı. Biri, beni görünce yanıma sokularak: «Hoş geldiniz Allah Efendi» dedi. Bu, Süleyman Bustânî'nin amcazâdesi idi. Ben onun böyle konuşmasından, telgrafçıların imzamı yalnız «Allah» lafzıyle çektiklerini anladım. Mis Meysin'i de karşılamaya gelenler vardı. Onunla, sonradan sergide buluşmak üzere birbirimize adreslerimizi verdik, karşılayanlarımızla birlikte ayrı ayrı istikametlere gittik.

ŞİKAGO

Ah Şikago!.

Şikago'yu ah çekmeksizin hiçbir zaman anamam. Yalnız Amerika'nın değil, ömrümün en güzel hâtıraları oradadır. Ben dünyada, Şikago'da cennette idim. Cennette olduğumu da daima idrak ediyordum. Fakat zaman zaman bu idrak ediş bana cehennem gibi de geliyordu. Çünkü bir gün ergeç bu cenneti terketmek mecburiyetinde kalacaktım. Benim şu tasvirinde acze düştüğüm Şikago zevklerinin okuyucular tarafından yanlış anlaşılmamasını da rica ederim. Benim oradaki zevklerim herkesinki gibi değil, gördüklerimle duyduklarımdı. Benim zevkim başımdadır. Başımın bir parçası olan ağzımın da en tatlı bulduğu nimet söz söyleyebilmesidir. Ne yapayım, gevezeliğe düşkünüm. Bunlar iyi şey değil, bilirim ama yine yaparım. Demek ki ben gevezeliğe mübtelâyım. Zaten böyle olmasaydı bu yazıla-

rı yazmak kimin aklına gelirdi. Neyse bahsimize gelelim:

Benim Şikagoda en çok zevkıme giden şey, hayatımı kalemimle kazanmamdı. Kendi memleketimde ben bu mürüvveti göremedimdi. Bırakın benim gibi bir âcizi, o zamanlar bizim memleketimizde Nâmık Kemal, Abdülhak Hâmid gibi kimseler bile kalemleriyle geçinemezlerdi. Evet ben Şikago'da kalemimle mükemmelen yaşıyordum. Nasıl mı? Onu ileride görürüz.

Şikago şehri, ben Amerika'da bulunduğum zamanlar (1893) bir buçuk milyon nüfusluydu. Bugün (1924) bu şehrin nüfusu üç milyondan fazladır. Şehir Mişigan isimli bir tatlı su gölünün cenubunda düz bir arazi üzerinde uzanıyordu.

Evet, ilk gece otelde yattım. Ertesi günü saat on raddelerinde yarım dolar giriş ücreti vererek meşhur sergiye girdim. Doğruca Bustânî Efendi'nin yazıhanesine uğradım. Kendisi, serginin devam edeceği altı ay müddetince burada Türkçe bir gazete çıkaracaktı. Bunun için Istanbul'dan izin alınmış, harfler ve mürettip götürülmüştü. Bustânî Efendi ticaretle de uğraşan edîblerdendi. Meşrutiyetten sonra tekrar Amerika'ya gidip orada yerleşmiş ve orada ölmüştür.

Sergideki Osmanlı komiseri Hakkı Bey'le (sonra sadrâzam Hakkı Paşa) eski bir tanışıklığımız vardı. Fakat ben Istanbul'dan izinle gelmiş değil, bir çeşit firar etmiş vaziyetinde idim. Kendisi mâbeynin adamı olduğu için bunu düşünecek, vakar sahibi olduğu için de beni kolay kolay feda edemiyecekti. Her ne ise benim muharrirlik meselemi Bustânî Efendi ona açmış, o da: «Ubeydullah'tan daha iyisini bulamazsınız. Siz bana haber vermiş olunuz. Gazete çıkınca ben ilk sayısını mâbeyne gönderirim. Oradan «evet» yahut «hayır» cevabı gelinceye kadar da zaten sergi bitmiş, iş de yürümüş olur» demiş.

Gazete ayda bir çıkacaktı. Bustânî Efendi her ay için bana elli lira verecekti. Kabûl ettim. Bu iş olmuştu. Şimdi kendime bir ikametgâh aramak meselesi kalıyordu. Haa unutmayayım: Bir de Mis Meysin'i bulacaktım.

Şikago şehrinde Almanlar çoktu. İngilizce'den sonra Almanca geliyor, Fransızca ise pek sökmüyordu. İlk günlerde çarşı pazar dolaşırken Fransızca bilen bir Yahudi'ye rastladım. Meğer adam Türkiyeli imiş. Türkçesi az ve kötü idi. Benim Türk olduğumu başımdaki festen anlamış. Yakınlık gösterdi. Ev tutmakta bana yardım etti. Gerçi tuttuğum yer sergiye yirmi kilometre kadar uzaktaydı; ama vasıtalar o kadar çok, ucuz ve hızlı idi ki bu, bir mesele teşkil etmiyordu. Odamın haftalığı iki dolardı. İyi döşeli ve temizdi. İstersem mutedil bir fiyatla yemek de yiyebilecektim. Bu iş de yoluna girdikten sonra yapacağım şey artık Mis Meysin'in haberini almak, onun da işleri yoluna girmiş ise rahat etmekti. Verdiği adrese bir mektup yazdım.

Şikago sergisi o zamana kadar dünyada açılmış sergilerin en büyüğü idi. Bundan dört sene önce 1889'da Paris'te açılandan çok daha geniş ve daha masraflıydı. Paris sergisinin masrafı on milyon dolarken, bununki otuz beş milyon dolardı. Paris sergisinin ne kazandığını bilemem, fakat Şikago sergisi neticede on milyon dolar zararla kapandı. Bu zararı Şikago şehri üzerine aldı. Serginin umumî reisi General Deyvis, bu zarar için: «Şimalin Eskimolar'ından, cenubun Patagonyalılar'ına, garbın Bahama'sından, şarkın Japonya'sına, Filipinler'ine ve Havay adalarına kadar küre-i arzın her türlü insanını ve beş kıt'anın otuz yeri milletini sinesinde toplayan, insanlığın sulh ve selâmeti için çalışan böyle bir eser zarar etmiş ne ziyanı var?» demişti.

Serginin kurulduğu yer, şehrin cenubunda beş yüz kırk dönümlük bir parktı. «Ceksin Park» diye anılıyordu.

Yukarıda Mis Meysin'e mektup yazdığımı söylemiştim. Cevap aldım. Beni beklediğini yazıyordu. Gittim. Onun yeri serginin de daha cenubunda idi ve mahalle ormanlar içindeydi.

Şikağo, serginin açıldığı tarihten seksen, seksen beş sene kadar evvel, deri avcılarının küçük bir karargâhı imiş. Şimendiferin icadından sonra buraya küçük bir istasyon yapılmış. Yirmi, otuz senede muazzam bir şehir olmuş. Sonra büyük bir yangın çıkmış, şehrin sekizde yedisini yakmış, mal mülk bırakmamış. Ahali hüzünle ağlaşırlarmış. Derken Haiti zencilerinden Fredrik Douglas adlı biri bu hüzünlerden heyecana gelmiş, yüksek bir yere çıkıp: «Sizler Şikago şehri yandı diye ağlıyorsunuz. Yanlışınız var. Yanan birtakım evler, hanlar, dükkânlardır. Şikago yanmadı ve yanmaz. Çalışıp bu şehri kısa zamanda eskisinden daha iyi yapmak varken neden ağlaşalım? Yapacağımız şey önce pipolarımızı yakıp bir nefes almak, sonra çok yakında eskisinden mâmûr olacak şehrimiz için Allah'a dua etmektir. Gelin daha önce hep birlikte dans edelim» demiş. Derken, her yanında hâlâ dumanlar tüten harebeler üstünde bir şenlik başlamış. **(Devamı var)**

Kara Hasan Ağa ve Celâlîler

Yazan: İhsan Birinci

SULTAN İbrahim zamanında Anadolu'yu dehşete veren namlı eşkıyâ Karahaydaroğlu'nu takiple ele geçiren ve Istanbul Parmakkapı'da asılmasını sağlayan Abaza Kara Hasan Ağa'ya, bu hizmetinden ötürü devletçe, ölünceye kadar Türkmen ağalığı verilmişti. Her yıl padişah beratını yenilettirir, kalemiyesini padişah hazinesine teslim eder ve dilediği gibi bölgesini idare ederdi.

Bu hâl Melek Ahmed Paşa'nın sadrâzamlığına kadar devam etti. Yeniçeri ocağından kendisini çekemeyen Bektaş Ağa, daha birkaç adamı ile birleşerek Hasan Ağa'dan Türkmen ağalığını aldırtıp, mahallî maaştır diye yüz kese mukabilinde Ak Ali Ağa'ya verdirmişti. Bu hâle ziyadesiyle üzülen meşhur eşkıyâ tenkilcisi, yüzünü kızartarak sadrâzama dert yandı:

— Sultanım efendiciğim, ben yetmiş kese kalemiye verdim. Bu kadar zamandan beri hatt-ı şerîfle Türkmen ağalığını yaptım. Lâyık mıdır ki, beni böyle hor ve hakir adımı kötüye çıkarasız? Aşiret gayreti yok mudur?

Evvelki hizmetleri unutulan bu bahadır:

— Nasılsa bu sene öyle oldu, çok rica ettiler. Zira onlar daha ziyade akça veriyorlar. Sen bu sene sabreyle!...

Cevabını alınca, bu nankör kimselere nefret edip:

— Ben, kabahatin kimde olduğunu biliyorum.

Diyerek, huzurdan çıktı. Artık bundan sonra yaşaması için önceleri peşine düştüğü celâlîlerden biri olması gerekiyordu. Nitekim daha o gün kayıkla Üsküdar'a geçen Abaza Kara Hasan Ağa'nın, kısa bir zamanda etrafına sipahileri toplaması Istanbul'u heyecana vermişti.

«ZORBADIR, KATLİ VACİBDİR»

Bunu fırsat bilen düşmanlarından Bektaş Ağa, hemen sadrâzama koşarak:

— Zorbadır, eşkıyâdır, fesat ocağıdır, katli vacib kişidir. Hemen katletmen gerek. Yoksa ne sen, ne biz, ne de Üsküdar şehri kalır!

Diye Hasan Ağa'nın öldürülmesi için teklifte bulundu. Fakat bu teşebbüsü yerine gelene kadar o, vardığı Bolu kasabasında topladığı üç bin atlısı, Osmancık'ta beş bine varmıştı. İşte istemeyerek devletin başına belâ kesilmesi, yerine Türkmen Ağalığı'nı alacak olanı korkutarak bu makama gelmesini engellemiş ve ayrıca devlete yeni bir gaile olmuştu.

İş bu kadarla kalmadı. 1651 yılında onu

seven diğer Türkmen ağalarından Hanifî Halife ile Daşnik Mirza da Hasan Ağa'ya iltihak ettiler. Beri yandan arttırma ile makam dağıtan Bektaş Ağa boş durmuyor, yeniçeri ağasına:

— Bunlar dahi âsî ve celâlîdir. Bre medet sultanım, aman vermeyip katlettirerek mal ve mülklerini zaptedin. Yoksa Anadolu'yu yakıp yıkmakta olan celâlîlerin başı İbşir Paşa ile Hasan Ağa'ya varırlarsa iş tadsız olur. Elbette katledin!

Şeklinde durmadan peşkeş çekiyordu. Beri yanda durumun gittikçe vahamet kespetmekte olduğunu anlayarak nâdim olan sadrâzamın:

— Bre adamlar! Hasan Ağa'dan ibret almadınız mı? Devlete yetmiş kese vermişken, daimî hizmetini elinden alıp, hakkı olmayana verdiniz. Göz göre göre adam celâlî oldu. Şimdi de bu Hanifî Halife'den ne istersiniz? Vallahi sebebinizden yakın zamanda ben de sizin ateşinize yanarım. Ama sizler de bu ateşte kebap olursunuz.

ORDU İZNİK KALESİNE VARDI

Nasihatına dahi kulak asan olmadı. Hattâ padişaha tesir edilerek, adı geçenler hakkında ölüm fermanı çıkarıp, tenkilleri için Abdullah Paşa komutasındaki 2.500 kişilik askeri yola koydular.

Padişah ordusu Gebze'ye geçip Hanifî Halife'yi etraftan sordukları zaman: «İki gün önce yedi yüz atlı ile geldiler. Yeteri kadar yiyecek ve yem aldıktan sonra, dağlara vurdular. Yollarda rastladıkları sipahileri yanlarına katarak gidiyorlar!» haberi alınınca «Bre yakında imişler, daha da haşarat toplamadan yetişelim» denilerek cebrî yürüyüşle İznik Kalesi'ne vardılar.

İstemiyerek celâlî olanların artçıları işe, Lefke ile Söğüt kasabaları arasında idiler. Derhal Serdar Kara Abdullah Paşa:

— Sabahleyin erken olarak baskın vereceğiz, diye emretti:

Gerçekten celâlîler uykuda bastırıldı, büyük kuvvetlerin tam üç saat çarpışması çok kanlı oldu. Akıbet celâlîler helâk olmuş, başlarında bulunanlardan Daşnik Mirza'yı kırk, elli adamı ile beraber elleri bağlı getirmişlerdi. Bunları nice kesik başlar takip etti. Padişah ordusundan şehid düşmüş yüz yetmiş asker savaş meydanında gömüldükten sonra, ortalıkta altı yüz celâlî cesedi yatıyordu. Kimi bir kılıçta iki parça, kimi bir topuz darbesiyle hurdahaş olmuş, kimi de kafadan göğse ininceye kadar ikiye bölünmüştü... Cesetler acele kazılan on beş adet kuyuya gelişigüzel ağzına kadar doldurulduktan sonra, mızraklara çakılan kelleleri mezarlarına süs oldu.

KORKUNÇ KATLİÂM BAŞLIYOR

Muzaffer olarak Istanbul'a dönmekte olan padişah ordusuna, civarda öldürülen celâlîlerden koparılan yüz kırk dil ile yetmiş iki kelle daha yetiştirildi. Böylece Bostancı'ya gelindiğinde Sadrâzam Melek Ahmed Paşa'dan alınan haber, olaya bir kat daha vahşet katmıştı:

— Sen ki Serdar Abdullah Paşa'sın, acele mübarek emrim ulaştıkta, orada olan celâlilerin hepsini katledip, kellelerini devlet kapusunda yere yuvarlayasın!...

Fermân-ı şehrîyârînin okunmasını müteakip, korkunç katliâm başladı. Daşnik Mirza, Kelime-i şehâdet getirirken, ölüm arkadaşı Hanifî Halife, kendilerini bu hâle getirenlere beddua ediyordu:

— İlâhî! Bu hususta Melek Ahmed Paşa mecbur ve günahsızdır. Yâ Rab, ey padişah-ı kahhar! Beni kahhar ismine mazhar etmişsin, ezel elde alnıma gelecek kazayı böyle yazmışsın! Sen intikam alan padişahtan umarım ki, katlime sebep olanları yakın zamanda benim gibi edesin!...

Sonra Kıble'ye dönüp ilâve etti: «Al emanetini efendim». Cellâdlığını yapacak olan Aşçı Ali bu son sözü işitince, at üzerinde elleri bağlı bahadırı bir kılıç darbesiyle yüzü koyun yere düşürdü. Fakat onun düştüğü yerde kendiliğinden Kıbleye döndükten sonra can verişi, etraftakileri «El azametullah» sesleriyle bir tarafa kaçışmalarına sebep olmuştu. Sırası gelen Daşnik Mirza'nın da öldürülmesinden sonra, elli yiğit daha birer birer Kelime-i şehâdet getirdiler; cesetleri Bostancı köprüsü başına gömüldü.

814 KİŞİNİN KELLESİ UÇURULDU

Böylece yok edilenlerin kellelerini hâvi padişah ordusu Istanbul'a gelmişti. Hemen tertip edilen geçit töreninde, Bahçekapu'dan hareket eden alayla tam 814 kişinin kellesi, mızraklara takılı olduğu halde, padişah Sultan Mehmed'in önünden geçirildikten sonra, evvelce verilen «Bütün hainlerin kellesi, devlet kapusunda yuvarlansın!...» emri gereğince, yerden yere vuruldu... Fecaat bu kadarla kalmamıştı. Ötede beride dağınık, vücutları çok uzaklarda yatan kelleleri, gelen geçen futbol topu gibi tekme vura vura tanınmaz hâle getirdiler.

DEFTER-İ HÂKAANÎ

Yazan: Dr. Sedat Kumbaracılar

TARİHİMİZİN meçhul kalmış pek çok tarafları vardır. Türkler'in Orta Asya'dan başlayarak zamanımıza kadar defter işlemlerinin cereyan tarzına dair vesikalara dayanılarak pek az şey yazılmıştır. Küçük Ayasofya semtinde, pek çok sevilmiş, sayılmış ve bugün rahmet-i Rahmân'a kavuşmuş Şaban Efendi'nin — bizde tarihin vesikalara dayanılarak yazılmaya başlanmasından evvelki devirlerde birgün tarihe ışık tutabileceğini düşünerek — yıkıcılardan satın alarak bahçesine koyduğu iki kitâbe, bu etüdümüzün yazılmasına sebep olmuştur. Kitâbelerden biri 1888 tarihini taşımaktadır. Birinde «Defter-i Hâkaanî Nezâreti Dairesi», diğerinde II. Mahmud'un defterhâne binasını yeniden yaptırdığına dair bilgi mevcuttur.

Bu etüdümüzde «defter» kelimesi üzerinde durup, vergi sistemleri, mülkiyet esasları, aylıkların ödeme tarzlarına dair bilgiler bulacaksınız.

Kelimelerin ihtiyaçtan doğduğu ve milletlerin medenî seviyelerinin tayininde lisan zenginliğinin bir ölçü olduğu muhakkaktır. Türk lisanında, Türkler'in medenî seviyelerinin yüksekliğiyle mütenasip kelimeler de yer almıştır. Özellikle hesap işlerinde de bilgileri olduğu isbat edilmiştir.

MİLLÎ TÜRK TAKVİMİ

Gazneli Sultan Mahmud çağı bilginlerinden el - Bîrûnî, «El âsâr - ül - Bâkıye» ismindeki eseriyle Türkler'in henüz Orta Asya'da iken Türkçe gün, ay, yıl kelimelerini kullanarak takvim hazırlamış olduklarını ortaya koymuştur. Her ne kadar Türkler'in defter tuttukları vesikalarla isbat edilememişse de, böyle bir takvimin mevcudiyeti, eski Türkler'in defter tuttuklarını isbat için kâfi bir delil olabilir.

Orta Asya Türkleri'nin «utukavul, ahtacı, sübaşı, bahşi, bitikci, noyan, çeri, yasavul» gibi kelimeleri kullanmaları da muhakkak ki defter tuttuklarına delâlet eder.

Çin, İran, Orta Asya tarihlerinde Uygur, Hıtay, Moğol, Türk adları anılıyor. Yüzlerce hâkan ve han isimleri var. Askerlerin miktarı yazılıdır. O kitaplarda Hıtay hazineleri, kumaş, kâğıt, tasvir ve çiniler anılıyor. Bu meyanda Uygur hükümeti hâkanı İzikutun hazinesinden de bahis var. Bu bahse temas ederken, şu hususu önemle kaydetmek lâzım: Türk hesap, kitap düşünceleri, İran ve Arap ülkelerinden alınmamıştır. Ne yazık ki Türkler umumîyetle millî törelerini bırakmış, yalnız Uygur Türkleri muhafaza etmişler, sekiz yüz yıl bırakmamışlar, mil-

Kanunî'nin sadrâzamı Lütfü Paşa.

lî Türk takvimini on iki yüzyıl kullanmışlardır. İranlılar bile Türk takvimini kullandıkları halde, Osmanlılar bundan mahrum kalmışlar, yalnız defterleri Türkçe tutmuşlardır.

ÇİN TÜRKLERİ

Uygurlar'ın yerine geçen Karahanlılar'ın müessese adları Kutadgu Bilig sayesinde meydana konmuştur. Türk, deftere «koçan, kütük, biti», memura «bahşi, bitikulı» diyordu. Sonraları bu kelimelerin yerini Arapça ve Farsca vs. kâtip, muharrir, tahrirat, ferman ruznamçe, pusula, kadastro, hüküm, meclis, jurnal kelimeleri almıştır. Sonraları Osmanlı dîvânı sade Türkçe'yi de bırakmış ancak Tanzimat'tan sonra Türkçe az çok sadeleştirilmiştir.

Bazı kitâbeler, Türkler'in Çince, Göktürkçe ve Uygur alfabesiyle yazdıklarını meydana koyuyorsa da, bu alfabeyle yazılmış defterlere rastlanmamıştır. Yalnız kâtip mânâsına gelen bitikci, memur mânâsına gelen tapukçu gibi kelimelerin Kutadgu Bilig'de ve Kâşgarlı Mahmud'un Dîvân-ı Lugaat - it - Türk'ünde bulunmasından, Uygur Türkleri'yle Karahanlılar'ın bu kelimeleri kullandıklarını meydana koymuştur. Böylece Çin'de ve Orta Asya'da hükümet kuran Türkler, İslâm olmazdan evvel Uygur, İslâm olduktan sonra Arap ve Uygur harflerini kullanmışlardır.

Türk Uygur hükümetini yok eden Cengiz Han, Uygur memurlarını muhafaza ederek, Uygur harflerini kullanmıştır.

KUBİLAY VE PASPA HARFLERİ

Cengiz'in torunu Kubilay, Uygur yazısı, Moğolca'ya uygun olmadığından Paspa nâmındaki bir bilgini yeni harfler bulmaya memur etmiş, 1269 yılından sonra bu zâtın ismine izafeten Paspa harfleri kullanılmış, Uygur harfleri yasaklanmıştır. Fakat yasağa rağmen, Paspa harflerinden hoşlanmayan Çinlilerle, Moğollar, resmî lisanda Uygur harflerini kullanmaya devam etmişlerdir. Ferman yerine bitik, ferman nâzırı yerine bitikci, mektupcu yerine bitikci kelimeleri kullanılıyor ve eserlerde yer alıyordu. Ne yazık ki, Uygurca yazılmış bir tek sicile rastlanmamıştır.

KARAHANLILAR, SELÇUKLULAR

Beş yüz sene payidâr olmuş Uygur hanlığı yaşarken, ikinci bir Türk hükümeti olarak doğan Karahanlılar, Uygurca'yı edebiyat dili olarak kullanmışlardır. Onların sicil kayıtları da yok olmuştur. Bazı tarihler, Uygur defterlerinden bahsetmektedir.

Orta Asya'da Cengiz Han'a kadar büyük hâkanlar olan Harzemşahlarla Selçuk Türkleri'nin İran, Anadolu ve Suriye, Atabeyler'in Musul, Haleb ve Suriye şubeleri defterlerini bazen Arabça bazen de Farsca tutmuşlardır.

OSMANLILAR'DA TUTULAN DEFTERLER

857 yılına kadar olan Osmanlılar'a ait defterler yok olmuştur. Tarihlerimizde defterlere dair bilgiye rastlanmamaktadır. Bunun sebeplerini şu maddelerle izah etmek mümkündür:

1 — Tarih yazarlarımız daha ziyade siyasî olayları yazarlardı.

2 — Mahzenler rutubetli olduğundan, oralara girip tetkikler yapmaya sıhhatleri müsaade etmezdi.

3 — Defterhâne memurları mahzenden defter çıkarmak istemezlerdhi.

4 — Defterler siyakat yazısıyle yazılmış olduğundan, bunları okumakta güçlük çekerlerdi (defterler 1299 H. yılına kadar siyakat harfleriyle yazılmıştır).

ÂSAFNÂME-İ LUTFÎ PAŞA

Âsafnâme'ye göre reâyânın, yani vergi verenlerin defterleri otuz senede bir yazılır, bu defterler «defterhâne-i hâkaanî» de bulunurdu. Ölenlerle hasta olanlar defterden çıkarılırdı. Vergi olarak dört, beş senede yirmi akça alınırdı. Bir de «peksimet baha» diye bir nevi vergi alınırdı. Bu para, askerî masraflara harcanırdı. Halka güç gelmesin diye her sene alınmazdı.

Vergi mükellefiyeti dışında «işkenci, ellinci, akıncı» ismi verilen bir sınıf orduya atlı asker ve şahire temin ederdi. Ekin temin edenlere Kara kullukcu derlerdi. Tımar sahibi sipahiler, bilginler (danişmendler) sadât-ı kirâm vergi vermezlerdi. Bu istisnadan yalnız kendileri istifade ederlerdi.

GANEM NE DEMEKTİR?

Vergi, köyler ve haneler yazılarak, tarlalar hesap edilerek(memurların tahminiyle alınmazdı. Bir köye «sâliyâne» nâmıyla bir mikdar vergi yüklenir, köyün muhtar ve âyânı bu sâliyâneyi aralarında taksim ederlerdi. Bu vergi işleminde mikyas şöyle idi: Arazide dört, beş dönüm bir baş; 2,2 dönüm yarım baş; bahçelerde iki dönüm bir baş hesab edilirdi. Köylülere yarım baş düşerdi. Şu kadar koyun demek, koyun itibariyle değil, o kadar koyunun tutarı olan akça itibariyledir. Filân kazanın şu kadar ganem avârızı vardır derlerdi. Böylece vergi, arazi ve hane üzerinden alınır, âdilâne tarh edilmiş olurdu.

KANUNLAR

Türkler'de kanunlar neşredilir edilmez tatbik edilmezdi. İhtiyaç neyi âmirse, onu bir fermanla teyid ve dîvân-ı hümâyûnla defterhâne ve muhasebeye kaydettirirler, alâkadarlara bildirirlerdi. Türkler, Anadolu ve Rumeli vilâyetleri için mahallî hususiyetler ve ırk ayrılıkları göz önünde tutularak ayrı ayrı kanunlar neşrederlerdi. Bizde umumî kanunların neşri Tanzimat'la başlamıştır.

MUKABELE-İ SÜVARİ

Yeniçeriliğin lağvından sonra memurlara maaş usûlü konmuştur. Bundan evvel süvari ve piyade yetiştirmek üzere köyler, nahiyeler, sancaklar, vilâyetler derece derece yayabaşılara, zaîmlere, sancak beylerine arazi verilir, şu kadar süvari, şu kadar piyade yetiştirmek üzere bu kesler memur edilirdi.

Bu usûle göre süvari ve piyadelerin taksimatını, adlarını, vefat, nasb, verâset gibi işlemlerini kayıt ve takible defterlere yazan kalemlere «mukabele-i süvari» denilirdi.

1250 H. yılından evvel vilâyetleri tahsil-i emvâl nâzırı gibi idare edenlere muhassıl denirdi. Vilâyetler kurulunca bu unvan valiliğe tahvil edilmiştir.

MÜTESELLİM VE RUZNÂME-İ ASKERİ

1250 yılından evvel valiler 50 ilâ 90 bin alır, asker yetiştirmezlerdi. Daha sonraları valiler, vilâyetlerin arazi, emlâk ve saire gibi rüsumunu toplarlar, masraflarını öderlerdi. Arazi bu sayede imar edilirdi. Hükümet valilere maaş vermezdi. İdarelerinde sancaklar bulunur, vali, bu sancakların vergisini toplamak üzere vekiller gönderirdi. Bunlara «müteselim» derlerdi. Devlet yalnız yeniçeri ve sipahileri besler ve yetiştirirdi.

Ruznâme-i askerî, kazaskerlik kalemine muhavvel olan adlî, kazaî işlerle vakıf ve idarî işleri tedvir eden kalemin adı idi. Bu kalemden evkafa ait (askerî be-

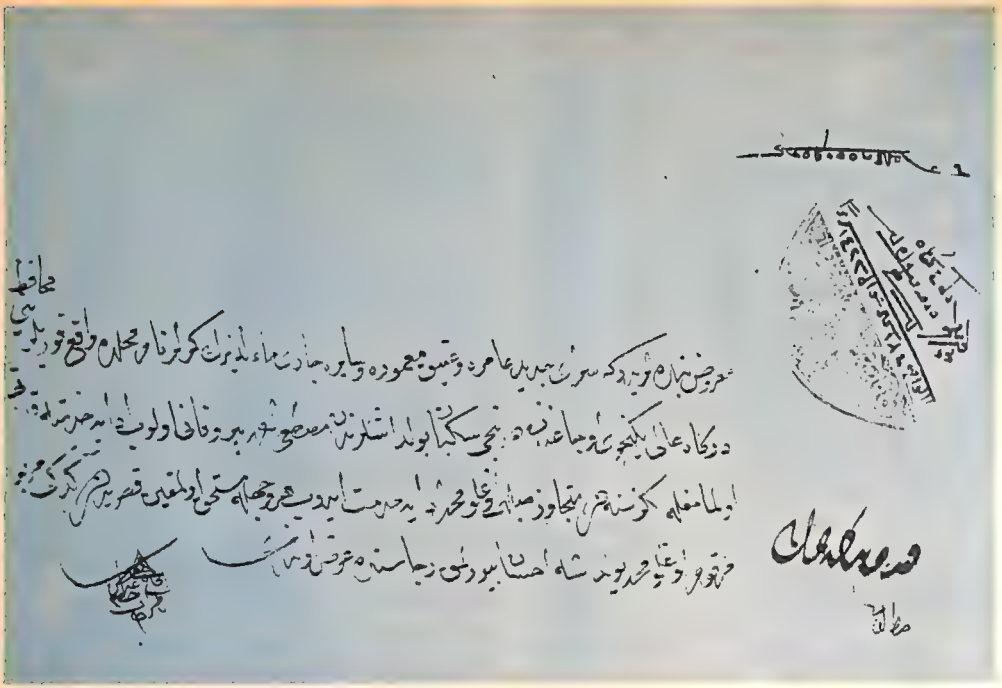

Bir vazifeye tayini istenen sekban yoldaşlarından birine ait yeniçeri ağasının arzı.

rat) denilen beratlar verilirdi.

Defterhânenin nüfus, emlâk ve arazi, evkaf işlerine bakan üç şubesinde kayıtların muntazaman tutulduğu defterler vardı. Eski kayıtlar sade ve süratli olup, bir kâğıt üzerinde muhtelif muameleler kısaca yazılırdı. Daha sonraları bu sadelik, yerini bugün şikâyetçi olduğumuz kırtasiyeciliğe devretmiştir.

CERİDE NEZÂRETİ

Fâtih devrinden beri defterhânede nüfus işlerini takip ve şehir ve kasabalarda nüfusu kaydeden dairenin adıdır. Yüz sene evveline kadar Ceride Nezâreti diye anılırken, bu tarihten itibaren «Kuyûdât-ı Hâkaaniyye» diye anılmıştır. Şimdiki ismi Nüfus Genel Müdürlüğü'dür.

İcabında seyyar heyetler mahallerine gönderilir ve nüfus kayıtları yapılırdı. Defterlerine «Defâtir-i hâkaaniyye» denirdi. Nüfus kayıtlarında halk tabakaları, miktarları, iştigal sahaları, ziraî ve sınaî mahsuller, doğum, ölüm, nikâh gibi işlemler bulunurdu.

HAS, TIMAR, ZEAMET

Çalışanların mesâileri karşılığı aldıkları para, has, zeamet, tımar akçası diye adlandırıldığı gibi; «mevâcib» diye anılan, hazineden verilen ve gün üzerine hesaplanan akçadan ibaretti. Tımara, kılıç ismi de verilirdi.

Sadrâzamların 1.200.000 akça hassı vardı.

Sancak beyleri 80 binden başlıyarak 400 bine kadar zeamet akçası alırlardı. Mal defterdarları 400 bin, üzengi ağaları 300 bin akça ile bu vazifeye atanırlardı. Kâtipler en fazla 50 bin, çavuşlar 40 bin zeamet akçası alabilirlerdi.

EMEKLİLİK

Emekli olabilmek için emekdar ve çalışamaz hâle gelmiş olmak lâzımdı. Beylerbeyilere 160, kazaskerlere 150, defterdarlara 80, paytaht kadılarına 80, vezirlere 200, sancak beylerine 70 akça, gün hesabıyle tahsis edilirdi. Bir de zeamet ile emeklilik vardı. Bu hesaba göre vezirlere 120 bin, beylerbeyilere 80 bin, defterdarlara 60 bin, sancak beylerine 50 bin zeamet akçası tahsis edilirdi.

MEVÂCİB VEYA ULÛFE İHRACI

Yeniçerilerin maaşları her üç ayda bir verilirdi. Bazen altı ayda bir çift maaş olarak verildiği de olurdu. Bir kısı mevâ-

cib veya iki kıst mevâcib cemâziyelevvel, şaban ve muharrem aylarında bir salı günü elçilerden birinin de hazır bulunduğu muhteşem toplantıda yeniçerilerin mümessillerine teslim edilirdi.

O gün sadrâzam dîvân-ı âlîye, dîvân elbisesiyle gelerek, ulûfenin dağıtılmasında bulunur ve dâğıtımdan sonra arz odasında bulunan padişaha arz-ı mâlûmat ederdi. O gün elçi de huzura kabûl edilirdi. Padişah bu esnada kapanca diye anılan, göğsü elmasla süslenmiş ferve-i murabba' denilen kürkü giyer, başına hümâ tüylü murassâ sorgucu takardı.

Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra mevâcib ihracı da kalkmıştır. Askere ve subaylarına maaş verilmeye başlanmıştır.

Redif asker ve subaylarının elbise ve sair masraflarını halk öderdi. Bir yazma hâtıra defterinden aşağıya çıkardığımız satırlar bu hususu aydınlatmaktadır: (Redif Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye taburu zâbitan ve neferâtının elbise ve esliha ve levâzım-ı sâirelerinin iki taksite rabtiyle tevzi ve tahsili bu fermân-ı âlî emr-ü irâde-i cihanbânî buyurulan mebâliğden Aydın sancağı hissesine isabet eden şu kadar kuruşun taksid-i evveli olmak üzere rûz-ı kasımda nısfı hâlen bel-

de-i mezkûr valisi mârifetiyle tevzi ve taksim olunan kazaların hissesi pusulasıdır. 1255)

SARAYDAN ÇIKAN GÖREVLİLER

Sarayda terbiye edilerek tahsillerini bitirenler kısmen sarayda vazifelendirilirler bir kısmı da saray dışında istihdam edilirlerdi.

Saraydan ayrılanlara çırağ oldu denilirdi. Çırağ olmanın muhtelif şekilleri vardı: 1 — Hariçte bir vazifeye tayin olanlar. 2 — Emekliliğe hak kazananlar. 3 — Saraydan uzaklaştırılmalarına lüzum görülenler.

Saraydan her ne surette olursa olsun ayrılanlara bazen maaş bağlanır veya has, tımar, zeamet akçası tahsis edilir veya doğrudan doğruya bir tahsisat verilmeden saraydan çıkarılırlardı.

Sağlanan gelire, ekmek parası mânâsına gelen nan-pâre denilirdi. Bu nan-pârenin muhtelif şekilleri vardı. Dûn nan-pâre, mazbut nan-pâre, nan-pârelerin nemâlıcası, mahlûllerin nemâlıcası, nan-pâre-i cesîme, nan-pâre-i cihânbânî, müstevfî ta'yinat, düşen bir ekmek, muayyen bir rızk ve maaş, mesnedine şâyân bir nan-pâre, ekmek-i ihsân, mahiyye-i mahsusa,

Dîvân kalemlerinden biri.

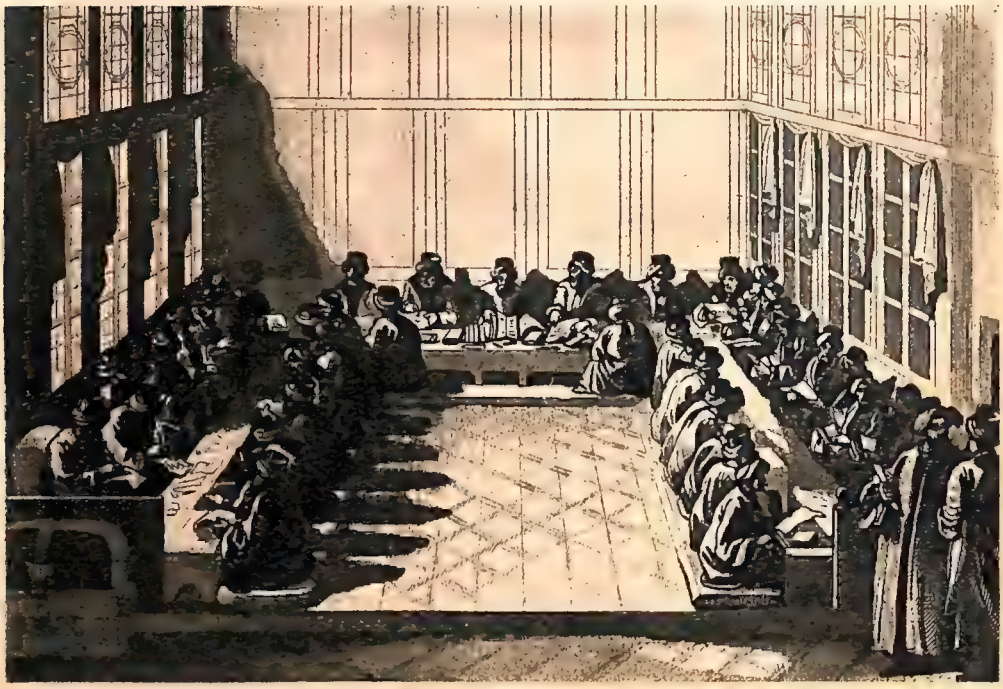

kesîr ve kalîl nan-pâre, bir okkalık ekmek.

Bu nan-pâreler evlâtdan evlâda intikal etmez, pek nâdir olarak eşi de bundan istifade edebilir. Ferâşına nan-pâresi dahil oldu diye deftere kayıt düşülürdü.

NAN-PÂRELERİN NEVİLERİ

1 — Tevliyetle çıraklık: Kuds-i Şerîf, Ağribos, Şehâbeddin, Kıbrıs, Kuşadası, Hudâvendigâr, Haseki - Sultan, Bolayır'da Şehzâde Süleyman, Şehzâde Vakfı, Arab Cami-i Şerîfi, Eski Vâlide, Sinan Paşa mütevellilikleri. Bunlardan cesâmetli diye anılanlar şunlardı: Ağribos, Halebüşşehbâda Şehâbeddin, Haseki - Sultan tevliyetleri. Şehâbeddin tevliyetinin doksan mevâlî tevliyetinin yüz kese geliri vardı.

2 — Tımarla çıraklık: Sarayda itibarlı bir vazifede olmayanlara verilen bu nan-pârenin muhtelif şekilleri vardı. İki kıt'a tımar, on bin kuruşluk tımar, Arnavutluk semtinde nemâlıca bir tımar, sekiz bin tutarında tımar, beş, on kese tutar bir tımar. Tımarın bir de beratı vardı. Arnavutluk'taki tımar muhataralı sayılırdı.

3 — Zeametle çıraklık: «Mahlûl olan zeametlerden bir kıt'asına bâ mukabele-i nan - sadaka ihsân olundu» denilirdi. Zeametler bazen birden ziyade olurdu. Zeametin geliri az veya fazla olanı vardı. Has odalılara nemâlısı ihsân olunurdu.

UNVANLA VE YALNIZ ÇIRAKLIK

4 — Aylık tahsisiyle çıraklık: Bu suretle çıraklık yüz kuruş aylıkla, bir miktar mahiye-i gaaibâne ile, gaaibânesinden müstevfî (dolgunca) maaş, gaaibânesinden 1500 kuruş mâhiye ile, 300 kuruşla, harc-ı hassadan 1000 kuruş, beş, altı bin kuruşla, elli kuruş aylık ile olurdu. İzinli, izinsiz muayeneye çıkanlarla izinsiz evlenenler hassadan elli kuruş mâhiye ile çırağ edilirlerdi.

5 — Unvanla çıraklık: Ekseriya silâhşorluk unvanıyla olurdu. «Kuru silâhşorlukla dışarıda hışkı nâna muhtac oldu, silâhşorlukla saraydan ihrac edildi» denilirdi. Haremeyn muhasebeciliği de eski devrin pâyelerinden biri idi. Musâhib-i şehriyârî unvanı verilerek evine gönderilenler olurdu.

EYÂLETLE ÇIRAKLIK

6 — Yalnız çırağ edilenler: Çıraklıkla şâd oldun diyerek saraydan çıkarılanlar mahzun, mükedder evlerine giderlerdi.

7 — Kitâbetle çıraklık: Cizye (vergi), Yavuz Sultan Selim evkaf-ı şerîfi, Süleymaniye, mizân-ı (terazi) harîr, haremeyn, Süleymaniye, Sultan Ahmed Camii şerîfi kitâbeti vazifesini deruhde edenler bu gibi müesseselerin defterlerini tutarlardı.

8 — Dizdârlıkla çırak olanlar: Girit, Şam, Afyonkarahisarı, Çanakkale, Yedikule, Bozcaada kalelerine muhafız tâyin edilirlerdi.

9 — Mevlevîyetle çırağ olanlar: Mahrec, İzmir, Selânik, Yenişehir Feneri, Kuds-i Şerîf mollalıklarına hoca sınıfından olanlar tayin edilirdi.

10 — Eyâletle çıraklık: Anadolu eyâletinin makarrı, yani merkezi Kütahya'da bulunurdu. Bolu, Hudâvendigâr eyâletine tâyin edilenlerin oldukca dolgun gelirleri olurdu.

11 — Defterdarlıkla çıraklık: Kütahya, Şam, Sofya dertefdarlıkları, saraya mahsus o zamanın tâbiriyle ekmeklerindendi.

BAŞKA NAN-PÂRELER

Şahincibaşılık, subaşılık, soğancıbaşılık, bezirgânbaşılık, pazarbaşılık, büyükçe ekmeklerdendi.

Süleymaniye rûznamçeciliği, Süleymaniye kitâbetine merbut yağcı mukataası, Eyüpsultan türbedârlığı, Otluk emâneti, Bâyezid Han rûznamçeciliği de saraydan ayrılanlara verilen nan-pârelerdi.

Arpalıklar: Keşan, Tırnova, Sakız Adası arpalıkları sarayda yüksek vazifesi olanlara verilirdi.

Defterhâne-i dîvânî: Topkapı sarayında Kubbealtı'nın yanında bulunuyordu. Fındıklılı tarihine göre 1076 Hicrî senesinde çıkan yangında defterhânelerin üst kısmı diğer saray müştemilâtıyle yanmış ve defterler de mahvolmuştur. Defterhânenin saraydan ne zaman Sultanahmet'te bugün kadastro binasının bulunduğu yere taşındığı bilinmemektedir. Yazımızın başında bahsi geçen kitâbe 1700 tarihini taşıdığına göre, bu tarihten evveldir. Defter-i hâkaanî olduğu tarih de kesinlikle bilinememektedir. İlk zamanlar, her türlü hesap işleriyle nüfus kayıtları bulunurken, defter-i hâkaanîde yalnız arazi ve binaların kayıtları ve kimlere ait olduğu tesbit edilmiştir. Defter-i hâkaanîye ait eski kayıtlar bir zamanlar çok bakımsız ve rutubetli yerlerde iken, merhum muallim Cevdet Bey'in ikazlariyle harabolmaktan kısmen olsun kurtarılmıştır. Hâlen başvekâlet arşivinde bulunmaktadır.

Atatürk ve Folklorumuz

Yazan: Adli Eğiter

Yaşa bin yaşa Mustafa Kemal Paşa
Kahrolsun düşmanın hepsi baştan başa

Arş, arş, arş
İleri, ileri!
Arş ileri, marş ileri!
Dönmez geri Türk'ün askeri.
Sağdan sola,
Soldan sağa
Elde bayrağın düşman üstüne
Hey düşman üstüne

Cephede mitralyöz ayna gibi parlıyor
Âzerî Türkleri bayrak açmış bekliyor.

Nakarat

Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa
Askerin, milletin, bayrağınla çok yaşa.

Nakarat

Türkiye'de ilk defa 1926'da Büyük Kurtarıcı Atatürk'ün Kars'ı ziyaretlerinde, Kars Türk Ocağı mensupları tarafından Atatürk'ü karşılarken takdim edilen bu eser, Tagı Bey tarafından Kars'a getirilmiştir. Aslen Âzerî Türkleri'nden olan Yetim Mehmed Bey bu eseri Tiflis'te hazırlamıştır.

1926'da Pasinler zelzelesi akabinde, beraberinde Latife Hanım, Ali Said Paşa ve devlet erkânı olduğu halde, törenle Kars'ı ziyarete gelen Atatürk'ü, bütün Kars halkı istasyonda karşılayarak bağrına basmıştı. Kars Türk Ocağı temsil ve musikî heyeti Büyük Gazi'yi trenden inerken bu eseri icra ederek karşılamış ve Atatürk'ün alâkasına mazhar olmuşlardı.

Abbas Bey tar, Seyid Bey garmon çalıyor, Tagı Bey de defle hânendelik ediyorlardı. Türk Ocağı gençlerinden Mehmed Hüseyin Bey, Settar Güldür Bey, Murtaza Bey, Zeynel Abidin Bey, Abdil Hüseyin Bey, Süleyman Gödekli Bey, İbrahim Bey, Azamet Hanım, Rüçhan Hanım, İsmail Başaran, Hüseyin Bala, Nâdir ve Mehmed Naki Beyler bir ağızdan koro hâlinde bu eseri okuyorlardı.

İstasyondan vilâyet konağına kadar caddelere halılar döşenmiş, bütün şehir taklar ve çiçeklerle bezenmişti. Vilâyet konağındaki öğle yemeğini müteakıp Türk Ocağı'na teşrif eden Gazi'ye, ikinci bir eser ithaf edilmişti.

Bilindiği gibi I. Dünya Harbi'nde Amiral Rauf Orbay emrindeki Hamidiye kruvazörümüz geceleyin üç bacasından birini kamufle ederek Odesa limanına girmiş ve Ruslar'ın Osmanlı donanmasını vurma-

Atatürk, her fırsatta yurt içinde seyahat etmeyi, halkla teması severdi. Atatürk, Latife Hanımla birlikte Mersin'de.

ya hazırlandıkları Kazbek ve Kagül adlı kruvazörlerini ininde yakalamıştı. Kazbek kruvazörünü batırıp, Odesa limanını bombardıman ederek, Kagül'ü de ağır yaralayan Hamidiye'nin ve onun şanlı kumandanı Amiral Rauf Orbay'ın bu zaferi bütün yurtta ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bir bayram sevinci yaratmış, bu sevinci, Muallim Ahmed Cevad Bey (Genceli) şöyle terennüm etmişti:

Çırpınaydın Karadeniz bakıp Türk'ün
bayrağına
Âh ederdim, hiç ölmezdim, düşebilsem
ayağına.

Sırmalar saçsam yoluna; inciler
döksem yoluna
Vefalı Türk geldi diye yol ver Türk'ün
bayrağına.

Hamidiye ol Türk kanı, hiç vakt bilmez
onun şanı
Kazbek oldu ilk kurbanı, eğil Türk'ün
bayrağına.

Türk elinden esen yeller, sana şirin
selâm söyler
Olsun bütün Kafkas eller kurban
Türk'ün bayrağına.

Tufan gibi coşacağız, Kafkaslar'ı
aşacağız
Şanlı Türk'ün bayrağını yükseklere
asacağız

Bestesi meşhur kompozitör Üzeyir Hacı Beyli'ye ait olan bu eseri, sandalyesinden dinleyen Büyük Gazi teşekkür ederek: «Kafkasya'yı yakında Türkiye'ye ilhak edeceğim» vecizesini buyurmuşlardı.

Gazi Hazretleri'ne teşekkür eden Türk Ocağı Reisi Hamid Ersöz Bey, sevinç göz yaşlarıyla mukabele etmişti.

Akşam yemeğinden sonra vilâyet konağında musiki ve temsil heyetini tekrar huzuruna çağıran Gazi Hazretleri:

— Arkadaşlar bir ricam var. Beni memnun bırakmak istiyorsanız, Şeyh Şâmil oyununun aslını gösteriniz. Ama cambazlık istemiyorum, buyurmuşlardı.

Bunun üzerine, ordudan ayrılma subaylardan Dağıstanlı Mirza ve Âdil Beyler çağırılmış, Gazi'ye tanıtılmış ve Şeyh Şâmil sülâlesinden olup, gayet otantik oynadıklarından bahsedilmişti.

İlk olarak Mirza Bey, Şeyh Şâmil oyununu oynamış. Oyun bitince Gazi Hazretleri eliyle dur işareti yaparak:

— Daha doymadım, diyerek, Mirza Bey'i birkaç sefer daha oynatmıştır.

Gazi Paşa Hazretleri Ankara'ya döndükten bir müddet sonra Kars Türk Ocağı gençlerinden kurulu Âzerbaycan ve Kafkas ekiplerini Ankara'ya çağırtmış, o zamanki Şehir Bahçesi'nde bulunan Karpiç Gazinosu'nda, huzurlarında oynayan ve çalan gençleri bir daha seyretmişti. «Arşın Mal Alan» operetinden bir kuple takdim eden gençleri ilgiyle izlemiş ve onlara iltifat etmişti. Hattâ ekip elemanlarından Rüçhan Hanım'la tango yapmak büyüklüğünü göstermişlerdi.

Bu arada dışarıdaki kalabalığın neden toplandığını sormuş:

— Halk, sizi görmek istiyor Paşam, diye cevap verilmişti.

O zaman halkın gazinoya alınmasını emretmiş, gençlerden birini, Rüçhan Hanım'la dans ettirerek seyretmişti. Atatürk'ün, folklora gösterdiği ilgi şâyân-ı dikkattir.

Artvin'de kendisine takdim edilen halk oyunlarını takip ederken, gençlerin arasına girerek millî oyunlarımızı oynadıkları mâlûmdur. Hattâ Gazi Paşa'nın isimlerine izafeten bu oyunun adı «Ata barı» olarak değiştirilmiş ve bugüne kadar öyle kalmıştır.

Ölümünün Yirmibeşinci Yıldönümünde

TUĞRAKEŞ İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER

Altunbezer'in, klasik tarzda hazırladığı ve bitiremediği bir ince tezhib çalışması.

Yazan: Ecz. Uğur Derman

DİVAN şiirimizin son temsilcilerinden Muhyiddin Raif Yengin (1880 - 1955)'in şu kıt'ası yazımıza başlangıç olsun:

«Kasdin ıbkaay-ı nîk nâm ise ger,
Bırak ahlâfa bir güzide eser
Kim esersiz giderse âlemden
Tâ-be-mahşer yerinde yeller eser!»

(= Eğer, nâmının iyilikle kalmasını istiyorsan, senden sonra geleceklere seçme bir eser bırak. Zira, bu âlemden esersiz gidenlerin, kıyâmete kadar yerinde yeller eser!)

İşte, 1946 yılının 19 temmuzunda kaybettiğimiz Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer de, bıraktığı bir değil, binlerle güzide sanat eseriyle her zaman hatırlanmaya lâyık olanlardandır. Ancak, mensubu bulunduğu sanat dalları, bugün artık «müzelik» olmuştur ve ne yazık ki, yeni yetişenlerin takdir hislerinden uzakta kalmaktadır.

Kimdir bu Tuğrakeş Hakkı Bey? Üsküdar'da, bir kadirşinaslık eseri, «Hattat İsmail Hakkı Bey» ismi verilen ilkokulda okuyan yavrularımızdan başka, genç nesilden kaç kişi adını duymuştur?

Ölümünün 25. yıldönümünde, bu yazımız, ona yetişenlerin hâtıralarını tazelemeye, ismini bile işitmeyenlere de merhumu tanıtmaya vesile olursa, umarız ki, ruhu şâd olur.

■

Geçen asrın ortalarında, Istanbul'un «mü'min, mütevekkil, yoksul» halkı arasında Mehmed İlmî isimli bir hattat yaşardı. Babası Bahriye Mektebi hattatı Ali Şükrü Efendi'den hüsnühattı öğrenmiş,

sonra devrin üstadı Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1801 - 1877)'ye devamla, sanatını ilerletmişti. Babası Ali Şükrü Efendi de, Trabzon'dan gelip, İstanbul'da, meşhur hattat Laz Ömer Vasfî (? - 1825)' den yazı sanatını meşketmişti.

Yalnız bununla kalsa... Büyükbabası Mehmed, onun babası Ömer, onun da babası Mehmed Efendiler Trabzon'da yetişmiş ve mahallî kalmış hattatlar idiler. O devirde, her hattatın bir canlı matbaa hükmünde olduğu düşünülürse, ehemmiyetleri daha iyi anlaşılır.

1869 yılında, İlmî Efendi 30 yaşında iken bir oğlu dünyaya geldi. O sırada Kuruçeşme'de oturuyorlardı. Sanatkâr babanın düşüncesi, elbet, İsmail Hakkı adını verdiği oğlunun da, sanattan nasib alıp almıyacağı idi. Yaradan, onun gönlüne göre verdi. Küçük İsmail Hakkı, aile şeceresinde kendisinden evvel mevcut beş hattatın altıncısı olmak yolunu seçecekti. Üstelik, her batında biraz daha kuvvetlenen bu ailevî sanat kabiliyeti onda en yüksek mertebeye varacaktı.

YAZIYA OLAN SEVGİSİ...

Evde, devamlı olarak yazıyla uğraşan birinin bulunması, hele bu şahsın çok sevip saydığı babası oluşu, küçük yaşta, İsmail Hakkı'yı hat sanatının kucağına atmıştı. Kendisi, ilerde büyük bir sanatkâr olduktan sonra, hayat hikâyesini tesbit eden vefakâr talebesi Dr. Süheyl Ünver hocamıza, yazı merakının doğuşunu şöyle anlatacaktır: «Pek küçüktüm, kalem açmaya merakım vardı. Babam yazarken yanından ayrılmazdım. Bana:

«Haydi oğlum oyna!» derdi. «Yok babacığım, seyrediyorum» cevabını verirdim. Meğerse, insanın içinden gelenler, hayatta üzerine düşülürse, olgunlaşıyormuş. Henüz dört, beş yaşlarında idim. Babamın bana verdiği kurşun kalemle türlü şekiller yapmam, bende yazı yazıyorum hissini uyandırırdı. Sonra mektebe başlattılar.

«Babacığım, benzeterek yazmam için, bana, önce bir 'Rabbi yessir velâ tüassir, Rabbi temmim bilhayır' (= Allahım! Kolaylaştır, güçleştirme. Allahım! Hayırla tamamına erdir) yazılı bir satır verdi. Belki bir seneden fazla, hatırıma geldikçe bakar, onu yapmaya uğraşırdım. Babam ise: «Onu öyle yapma, böyle yap!» diye tarif ederdi. Bu suretle, ilk yazı hocam, babam oldu. Örnekleri becermekte zorluk çekiyordum ama, yazıya karşı da tam bir bağlılık hissetmeye başlıyordum.

«Babam, Mahmudiye iptidaîsinde yazı muallimiydi. Talebe meşklerini evde hazırlardı. Onlar bitinceye kadar uyumaz, babamın yanında seyrederdim. Aksaray, Pertevniyal Vâlide - Sultan mektebinde ilk

1

Hakkı Bey'in eserlerinden: 1) celî sülüs istif. 2) Tuğra şeklinde hadîs. 3) Sülüs ve muhakkak hatlarıyla iki Besmele ve sol yanda celî dîvânî ile imzası.

2

3

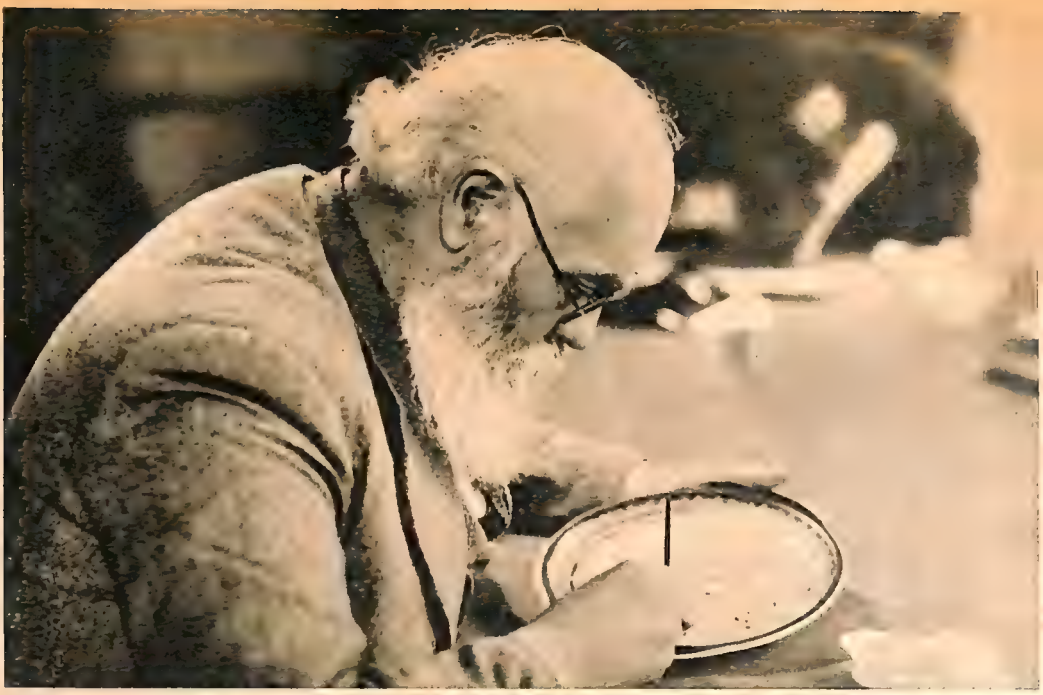

Tuğrakeş Hakkı Bey, bir çini tabağın tezyinatını yaparken

tahsilimi yaptıktan sonra gittiğim, Fatih'te Otlukçular yokuşundaki rüşdiyede de yazı hocamız olan babamdan, harfleri bitirdim ve kasîde yazmaya başladım. Rüşdiye mektebinden 18 yaşında çıktım. Üç ay bir yere girmedim. Babacığım beni Sanâyi-i Nefîse Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi)ne götürüp yazdırdı. Altı sene sonra orada ressam çıktım, resimlerim hep durur».

1893'de mezun olduğu Sanayi-i Nefîse mektebinde, Valeury'nin talebesiyken yaptığı akademik yağlıboya çalışmalarından birkaçı bu yazıyla beraber okuyucularımıza sunulmaktadır. Ancak, meslekî çalışmalarından fırsat bulup da, resimle hayatı boyunca pek uğraşamıyan İ. Hakkı Bey, eğer bu sanata devam etseydi, memleketimizin önde gelen ressamlarından olacağına, şimdi kızlarında mahfuz bulunan şu talebelik devri eserleri şahiddir.

Sanâyi-i Nefîse mektebine devamı sırasında, 1890 yılında Bâbıâlî Dîvân-ı Hümâyûn kalemine mülâzım olarak giren İsmail Hakkı Bey, burada önce Muhtar, sonra üstad Sâmi (1838 - 1912) Efendiler'den tuğra çekmesini iki senede öğrendi.

Bilindiği üzere, tuğra, bütün padişahlarca kullanılan bir imza (nişan) şeklidir ki, yavaş yavaş tekâmül ederek, XIX. asrın başlarında III. Sultan Selim'den itibaren, hattat Mustafa Râkım Efendi (1757 - 1826) nin dehasıyla en güzel ve mükemmel bir şekle bürünmüştür. Önceleri bizzat padişahlar tarafından konulan tuğralar, zamanla «Nişancı» (= Tevkiî), nihayet son devirde tuğrakeş (= tuğra çeken)lerce tertip olunmaya başlamıştır. Ferman, berat, menşur gibi padişah adına çıkan her türlü emir ve tebliğin baş tarafına, altın veya mürekkeple, ayrıca mimarî eserlerin kitâbe üstlerine (taşa oyularak) konulması âdetti.

Tuğra şekli padişahlara mahsus olmakla beraber, zaman zaman hattatlar tarafından kısa âyet veya hadîs, yahut tarikat pîrlerinin isimlerini yazmakta da kullanılmıştır. Netekim, buraya örnek olarak konulan ve Hakkı Bey'in eseri olan tuğra da bir hadîs-i şerîftir. Tuğra ile uğraşan hattatlar, şayet Dîvân-ı Hümâyûn'a mensupsa Tuğrakeş, değilse Tuğranüvis (= Tuğra yazan) adıyla anılırlardı.

İşte, Bâbıâlî'de ikinci tuğrakeşlikten sonra birinci tuğrakeşliğe yükseltilen sanatkârımıza, bu unvan, bir alâmet-i fârika oluyor ve artık «Tuğrakeş Hakkı Bey» diye anılmaya başlıyordu.

Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkan ferman, berat ve menşurların metnî de, «dîvânî» ve «celî dîvânî» ile yazılırdı. Bu yazı nevilerinin inceliklerini de Sâmi Efendi'den öğ-

Altunbezer'in, Ressam Ayetullah Sümer tarafından 1945 yılında yapılan portresi.

Hakkı Bey'in celî sülüs ile müsenna (= aynalı) bir yazı şâheseri: «Fîha kütübün kayyime».

renen Hakkı Bey'in sülüs hattındaki kemâl derecesi hakkında, daire arkadaşı Reisülhattâtîn Kâmil Efendi dermiş ki: «Hakkı Bey, dairede yanımda oturur ve ben yazarken göz ucuyla bakardı. Sülüsü öyle öğrenmiştir». Siz şu kabiliyet ve irfanın derecesine bakınız! Yıllar yılı hoca önünde diz çöküp yazarak öğrenemeyenleri de, yan gözle bakıp, yazmadan öğrenenleri de vardır hattatların!

Sülüsün en mütekâmil ve zor şekli olan «celî»yi de Sâmi Efendi'den ilerleten Tuğrakeş Hakkı Bey, Dîvân-ı Hümâyûn'daki resmî vazifesinin yanısıra, bazı mekteplerde (Üsküdar İdadîsi, Topkapı rüşdiyesi, Galatasaray ve Istanbul sultânîleri, Dârü'l-muallimîn... v.b.) yazı ve resim hocalığında bulundu. Nihayet, 31 mayıs 1914'te, Evkaf Nâzırı (Şeyhulislâm) Hayri Efendi'nin gayretiyle Bâbıâlî'de — bugün Derleme Müdürlüğü olarak kullanılan — Tersâne Emîni Yusuf Ağa Mektebi'nde tesis edilen Medresetül Hattâtîn'e celî sülüs ve tuğra muallimi oldu. Burada yetiştirdikleri arasında en meşhurları, Halim Özyazıcı (1898 - 1964) ve Macid Ayral (1890 - 1961) merhumlardır.

«EMEKLİLİĞİNİZİ İSTEYİNİZ»

Ankara'da millî hükümet kurulunca Hakkı Bey'in 33 yıl emek verdiği Bâbıâlî lağvedildi. Açıkta kalan üstadın, vazifesine mukabil bir hizmette kullanılması ricasına: «Sizin vazifenizin mukabili bizde yoktur. Tekaüdlüğünüzü isteyiniz» cevabı verildi. Hemen o gün emekliliğini isteyen Hakkı Bey, bundan sonrasını şöyle anlatıyor: «Millî hükümetin Lozan Muahedesi akdinde, muahedenâmenin gerek reisicumhura ait resmî mührü, gerekse heyet-i umumîyenin şekillendirilmesi ve yazılış üslûbu hakkında eski bilgilerime müracaat edildi. Bunu da yaptık ve senelerce devlet muahedenâmelerini ve reisicumhur nâmelerini yazdırdılar.

«Beni hariciye muahedenüvisliği (= andlaşma yazarlığı) ne ısrarla istediler. «Benim vazifemin mukabili sizde yoktur» diyerek kabûl etmedim. Çünkü, ilk müracaatıma verilen cevap şekli beni kırmıştı. Lâkin, gerek Darphâneden, gerek Hariciye'den istenilen herşeyi yazdım».

İLMÎ EFENDİ'NİN VEFATI

17 ocak 1924'te Hakkı Bey, babasını kaybetti. Vergi dairesindeki vazifesinden emekli olduktan sonra, 1894'den beri oturdukları Üsküdar'ın İhsâniye semtinde, oğlunun sanatta kazandığı üstün başarılardan dolayı mesud bir ömür süren İlmî Efendi, vefatında 85 yaşındaydı. Şâir Üsküdar'lı Tal'at (1858 - 1926) Bey'in onun için düşürdüğü vefat tarihi şöyle bitiyordu:

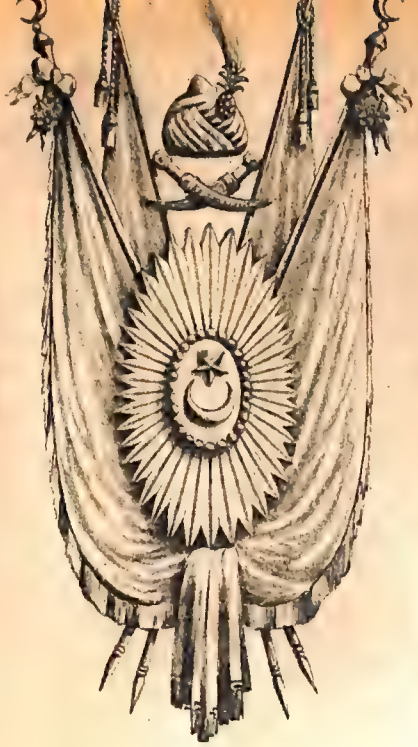

Hakkı Bey'in bir gençlik resmi (üstte). Sanatkârın, son Halife Abdülmecid Efendi'nin merasim elbisesine konulacak madenî düğmeler için hazırladığı arma.

Düşdü bâ harf-i güher, fevtine
Tal'at târîh:
İntikaal eyledi ukbâya Ebül-hattâtîn...
(1324 H.)

O devirde, hattatların en yaşlısı ve Hakkı Bey'in de babası olmak dolayısıyle Ebülhattâtîn (= Hattatların babası) nâmıyle yâdedilen İlmî Efendi, Üsküdar'ın âlim, şâir ve sanatkârlarının toplantı yeri olan Çiçekçi kahvesindeki sohbet köşesinden, caddenin karşı tarafındaki kabrine intikal ediverdi. Temiz yüzlü, beyaz sakallı, ufak tefek bu pîr-i fânînin aksine, iri yapılı olan oğlu Hakkı Bey'le, yolda beraber yürürlerken, bedenî bir tezat teşkil ettiklerini yetişenler söylüyorlar.

TUĞRAKEŞ'İN SAKALI...

Elli beş yaşına gelene kadar sakalsız olan Tuğrakeşimiz'in sakal bırakma hadisesini yakın arkadaşı Hattat Necmeddin Okyay hocamız şöyle hikâye ettiler: «Hakkı Bey, işlerinin çokluğundan, bazen birkaç gün traş olmayı unuturdu. İşte böyle sakallıca bir gününde, kendisini yolda gören Üsküdar Mevlevîhânesi Şeyhi Ahmed Remzi Dede (1872 - 1945) «Hakkı Bey sakal bırakıyor» zannıyle hemen bir tarih düşürmüş. Bu tarih manzumesi, kendisine verilip de okuyunca, Hakkı Bey «Eh, hadi bakalım» diyerek, sakal başlarını berberde düzelttirdi ve duasını yaptırttı. Bu sakal tarihinin sureti elde mevcut değildir».

Artık, zaman zaman göğsünün altına kadar uzatıp, zaman zaman kısalttığı sakalı, «Tuğrakeşlik»den sonra, Hakkı Bey'in ikinci alâmet-i fârikası oldu ve ömrünce onun güzel yüzünü süsledi.

Medreselerin ilgasında, bir ara kapanıp ismi «Hattat Mektebi»ne çevrildikten sonra faaliyetine yine devam eden «Medresetül Hattâtîn», 1928'de yeni harflerin kabûlüyle, tekrar kapatıldı. Müze Müdürü Halil Edhem Bey'in gayretiyle, «Şark Tezyinî Sanatlar Mektebi» adı altında, hüsnühat dersleri kaldırılıp, tezhib, cild, ebrî ve âhârcılık sanatları öğretilmeye başlandı. Burada, Hakkı Bey'i bambaşka sanat hüviyetiyle görüyoruz: Müzehhiblik.

«ALTUNBEZER» SOYADI...

«Tezhib»in altınla süsleme, «müzehhib» in de bu işi yapan sanatkâr mânâsına geldiğini kaydettikten sonra, sözü yine Necmeddin Okyay hocaya bırakalım: «Soyadı kanunu çıktığı sıralarda, bir bayram ziyareti münasebetiyle Hakkı Beyler'de toplanıldı. Hakkı Bey, kendisine soyadı bulması için Ahmed Remzi Dede'ye ricada bulunurken, birden aklıma geldi. «Hocam, sen ne soyadı arıyorsun? Sana «Al-

tunbezer'lik yaraşır» dememle, orada bulunanlar, beğendiklerini izhar ettiler».

Böylece, Tuğrakeş Hakkı Bey, müzehhib'in Türkçe karşılığı olan «Altunbezer»i soyadı olarak aldı ve bu soyadı yeni sanatının senbolü oldu. Ondaki fıtrî sanat kabiliyeti, evvelce biraz meşgul olduğu tezhib sanatını kısa zamanda ilerletmesine ve devrin tezhib üstadı Bahaeddin Tokatlıoğlu (1866 - 1939)dan «el alma»sına imkân verdi. (Bu «el alma» tâbiri, Türk ince el sanatlarında izin (diploma) alma mânâsına kullanılır).

Nâdir rastlanan bir fırça ve kalem hâkimiyetine sahip olan Altunbezer, klasik vâdideki tezhip çalışmalarından başka, «Atâ yolu» denilen Türk Rokokosu usûlünde de tezyinat örnekleri vermiştir. Bundan ayrı olarak, bilhassa altınla işlediği (= zer-endûd) kendi celî yazılarının etrafına, Fossati'nin «Usûl-i Mimârî-i Osmânî» isimli eserinden ilham alarak çizdiği, klasiğe uymayan desenler için bizzat Hakkı Bey: «Tezhibde, kendi zevkime göre bir usûl koydum. Yapılan tenkidlere rağmen, buna devam ettim. Lâkin, klasik usûlde pek ince eserlerim vardır» demiştir.

Şark Tezyinî Sanatlar Mektebi, 1935'te Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlandı. Altunbezer, 1945 yılı martına kadar burada da tezhib muallimliğine devam etti. Midesinde meydana çıkıp da, onu içinden kemiren menhus bir hastalık, dağ gibi vücudunu eritti. Nihayet, Üsküdar, İhsaniye'deki evinde, 19 temmuz 1946 cuma günü 18.25'te bu çileli hayata gözlerini yumdu. Ertesi günü ikindi vaktı, bir zamanlar kubbe yazısını yazdığı Üsküdar - Selimiye Camii'nde namazı kılındı ve Tunusbağı'na inen cadde üzerinde, babasının yanına defnolundu. Son eserlerinden birinin, bir mezar kitâbesi için celî sülüsle hazırladığı «Hüvel Bâkî» (= O (Allah) kalıcıdır) olması dolayısıyle, hemdemi Necmeddin Okyay şu vefat tarihini düşürdü:

«Son nefesdê yazdı hatta bir
«Hüvel Bâkî» celî»
1365 H.

Böylece, herkesin kalbiyle îman ettiği «Hüvel Bâkî»yi, Hakkı Bey, son zamanında kalemiyle de doğrulamış oldu. Vasiyeti üzerine, babası ve kendisi için hattat Necmeddin Efendi'nin celî ta'lîk ile yazdığı mezar kitâbesi, talebe ve dostları tarafından yaptırıldı, yerine kondu.

■

Tuğrakeş Hakkı Bey, eskilerin hezârfen (= bin fenli) dedikleri cinsten, çok cepheli bir sanatkârdır. Ta'lîk hattı dışın-

Altunbezer'in, Akademi'de, tezhib dersi verdiği kara tahtanın önünde çekilen bir resmi (solda), babası hattat İlmî Efendi (altta).

Ressam Hakkı Bey'in akademik çalışmalarından: Osmanlı devrinde bir Musevî tipi (solda), Dilenci (sağda).

da, her cins yazıyla uğraşmışsa da, bilhassa celî sülüs, tuğra, dîvânî ve celî dîvânî nevilerinde eser vermiştir. Gelmiş geçmiş hat sanatkârları arasında onun kadar yazanları, elbet vardır. Bunlar içinde Hakkı Bey'in hususiyeti, esası istif (kompozisyon)e dayanan celî sülüste, resim kudretiyle bulduğu zengin istif şekilleridir. Denebilir ki, hazırladığı bütün yazıların istifleri, kendisine hastır.

Sayısı tesbit edilemiyecek kadar çok olan yazılarından yeri sabit olanları sıralıyalım: Üsküdar Selimiye, Edirnekapısı, Zeynep Sultan, Abdi Subaşı camilerinin kubbeleri, Üsküdar Şemsi Paşa Camii kuşağı, Lâleli, Afyon, Eskişehir, Bebek, Bakırköy, Kamer Hatun ve Beyoğlu Ağa camilerinde muhtelif yazılar, Erenköy'de bir çeşmede su âyeti, Bursa'da Osman ve Orhan Gazi türbelerinde levha, Mahmud Şevket Paşa kitâbesi, Sultan Vahîdeddin tuğrası ve Muallim Mektebi yazısı (Bu son ikisi, Türk - İslâm Eserleri Müzesi'ndedir). Ayrıca, Birinci Cihan Harbi'nde yerine gönderilemeyen ve dival (sırma ile kabartma olarak) işlenen Kâbe örtüsü yazıları. Dîvân-ı Hümâyûn'da yazdığı sayısız ferman, berat ve menşurlar.

Celî yazılarının kalıpları, vefatından sonra Topkapı Sarayı Müzesi'ne intikal etmiştir.

Sanayi-i Nefîse Mektebi'nin hâk şubesine de dört yıl devam eden Hakkı Bey'in bu sanatında en mühim eseri, Gazi Mustafa Kemal'in Istanbul'a gelişinde verdiği nutuktan bir kısmını, eski ve yeni harflerle pirinç madeninden keserek, oyduğu mermere yerleştirmesidir. Bu eser, şimdi Şişli'deki İnkılâp Müzesi'ndedir.

Ressam ve müzehhibliğinden yukarıda bahsettiğimiz Tuğrakeş Hakkı Bey'in müze ve kütüphanelerde birçok eserlerine rastlıyoruz.

Devrinin meşhur gül yetiştiricilerinden olan Altunbezer, ne yazık ki, sanat hayatının en olgun devrini, eser vereceği yerde, geçim kaygusuyla bilirkişi olarak mahkemelerde geçirmeye mecbur kalmıştır.

Kısacası, Hakkı Bey, hakkıyle hattattı, tuğrakeşdi, ressamdı ve Altunbezer'di.

Sinema Yıldızlığının Tarihçesi

Yazan: Erman Şener

«SES»İN sinemaya girişi sinemada yepyeni bir devir açtı. Sessiz sinema devrinde konan esasların bir kısmı önemli değişikliklere uğradı. Filim ritmini bozan «ara yazılar»ın ortadan kalkması, konuşmaların ve fon müziğinin filme katılması sinemanın önüne yeni ve değişik ufuklar açtı.

Hemen her yenilik gibi «sesli sinema» da seyircinin çok hoşuna gitti; sinemanın popülaritesi geniş ölçüde arttı. Sessiz sinema devrinde başlayan ve star sistemi dediğimiz «sinemadaki yıldız oyuncu hâkimiyeti», sesli sinema devrinde, önceleri aynı hızla yayılmasına devam etti, bir süre sonra da kendini iyice kabûl ettirdi.

Sesli filimlerin başlamasına paralel olarak, çevrilen filim sayısında da gözle görülür bir artış oldu. Bu ikisi, yani hem seyircinin çokluğu, hem de filim sayısının artması «yıldız oyuncular»ın sayısını da artırdı. Bu bakımdan bu çok kısa incelemede, sesli sinema yıldızlarının önemli bir kısmını anlatmak bir yana, sadece adlarını sayarak tam bir listelerini vermek bile mümkün değildir. Sıra gözetmeden ve çok eksik olduğunu önceden belirterek isterseniz birkaç isim sıralayalım: Robert Taylor, Michèle Morgan, Dorothy Lamour, Myrna Loy, Cesar Romero, Lana Turner, Betty Grable, Mae West, Esther Williams, Ava Gardner, Gene Tierney, Cornel Wilde, Ginger Rogers, Bette Davis, Spencer Tracy, Greer Garson, Donald O'Connor, Danny Kaye, Victor Mature, Barbara Stanwyck, Loretta Young, Jean Gabin... Bu liste böylece uzar gider.

«BEYAZ TELEFONLU FİLİMLER»

İkinci Dünya Savaşı arefesinde başlayan ve savaşın sonuna kadar devam eden bir «Beyaz Telefonlu Filimler» çağı vardır sinema tarihinde... Mussolini İtalya'sında bir grup sinemacı dekorun, aksesuarın, atmosferin ön planda olduğu sudan filimler yapmışlardı. Bu filimlerde daima bir beyaz telefon bulunurdu ve hemen bütün dünyanın siyah renkli telefon kullandığı o yıllarda «beyaz telefon» filimleri «zenginleştiren» bir unsur sayılırdı.

Mussolini sinemanın büyük propoganda gücünün farkına varır varmaz önce «Centro Sperimantale Sinematografia»yı kurdu, peşinden üniversitelere «sinema» dersi kondu, Avrupa'nın en modern stüdyosu olan «Cinecitta» kuruldu. O yılların İtalyan sineması gerçekten gariptir. Bir yanda eskiler ve «orta kuşak» beyaz telefonlu filimler yapıyorlar, Mussolini'nin oğlundan destek alan gençler de «Cinema» dergisinde onlara ateş püskürüyorlardı. Sonunda akım (yeni gerçekçilik) «Roma Açık Şehir»le patladı. Bu filimde Anna Magnani yepyeni bir tipi perdeye

getiriyordu. Bu, «sokaktaki kadın»dı. De Sica, «Bisiklet Hırsızları»nda işi daha öteye götürdü, filminin baş rollerini o güne kadar kamera karşısına geçmemişlere oynattı. Ama, «yeni gerçekçilik»de, ondan çok sonra Fransa'da boy gösteren «yeni dalga»da perdeye kendi yıldızlarını getirdiler. İlkine nisbetle daha yeni yıldızları kapsayan ikinci listemiz de şöyle: Stephene Audren, Anouk Aimée, Brigitte Bardot, Anna Magnanini, Silvana Mangano, Gina Lollobrigida, Sophia Loren...

ÜMMÜ GÜLSÜM, ABDÜLVEHHÂB

Buraya kadar hep Batı âleminin sinema yıldızlarından bahsettik. Sinema konusunda Doğu âleminin sesi hiçbir zaman ve hiçbir devirde «gür» çıkmamış, hep «kısık» kalmıştır. Ama meseleyi sadece memleketimiz açısından ele alırsak durum biraz değişiyor. Bu değişimin en belli başlı sebebi de İkinci Dünya Savaşı'dır. Savaştan önce Türkiye'ye Avrupa ülkelerinin filimleri de geliyordu, Amerikan filimleri de... Ancak, dünyayı kana bulayan savaş, bilhassa Avrupa üzerinde etkili oldu. Rus ve Alman sinemaları propogandaya yöneldiler, Fransa durdu, İngiliz sineması ise konulu filim çalışmalarını iyice azaltıp faaliyetini dokümanter filim alanına kaydırdı. Bu durumda Türk sinemaseverine kala kala sadece Amerikan filimleri kalıyordu. Amerikan filimlerinin yanısıra ilkel, bol şarkılı Mısır melodramları da geldi. «Mısır filimleri» seyirci tarafından büyük rağbetle karşılandı. Böylece bir Türk tarafından kurulan (1) Mısır sinemasının ürünleri Türkiye'de geniş seyirci yığınlarına açıldılar, filimlerin çoğu sinemalarda haftalarca oynadı. Bu sayede Mısır sinemasının bazı yıldızları memleketimizde gittikçe yayılan bir şöhretin sahibi oldular. «Arap diliyle çevrilmiş filimlerin Adana ve Mersin'de fazla rağbet gördüğü ve bunun Türk diline duyulan sevgiyi baltaladığı» gerekçesiyle Arap filimlerinin yurda sokulması yasaklandıktan sonra bile, iki Mısır yıldızı ünlerini uzun süre devam ettirdiler. Bunlar, Ümmü Gülsüm'le Abdülvehhâb'tı.

Şark bülbülü olarak tanınan Ümmü Gülsüm, Sanbelin adlı bir köyde doğmuştu. Babası, köylerde ilâhî okuyarak kıt kanaat geçinen bir adamdı. Ümmü Gülsüm önce, babasının işi olmadığı geceler evinde arkadaşlarıyla tertiplediği hususî fasıllara katılıyordu. Babası, kızının sesinin güzelliğini farkedince onu alıp Kahi-

(1) Mısır sinemasının kurucusu Vedat Örfi Bengü'dür. Türkiye'de tiyatro ve sinema alanında çalışmalar yapan Bengü Mısır'a gitti ve «Vidad Urfi» adıyla Mısır sinemasının kuruluşunda en önemli rolü oynadı.

Marilyn Monroe, ünlü piyes yazarı Arthur Miller'le evli olduğu yıllarda...

Sinemaya 1951 yılında başlayan Ayhan Işık, Türk sinemasının ilk «yıldızı» dır.

re'ye götürdü. Ümmü Gülsüm Kahire'de hayli zor günler geçirdi. Önce sokaklarda ud çalıp şarkı söyleyerek hayatını kazanmaya uğraştı, sonra bir vesileyle kendisini dinleyip beğenen bir zenginin yardımıyla yüksek ailelerin evlerinde ve Nil kıyılarında düzenlenen partilerde şarkı söylemeye başladı. «Muganniye» olarak şöhret yapmaya başladığı sıralarda filimcilerin de dikkatini çekti. «Vedad» adlı ilk filminden sonra sinemaya devam etti; «Danenir», «Aida», «Sellame» gibi filimler çevirdi.

Bir zamanlar «Şarkın Valentinosu» olarak tanınan Muhammed Abdülvehhâb ise Ümmü Gülsüm'e nazaran iyi şartlarda yetişmiş, klasik eğitimden geçtikten sonra sinemaya atılmıştı. Ümmü Gülsüm gibi o da ses sanatçısıydı. O da önce müzik alanında şöhret yapmış, sonra sinemaya geçmişti. 2. filmi olan «Aşkın Gözyaşları» Abdülvehhâb'ın «star» olmasına yetti. «Aşkın Gözyaşları»nın peşinden gelen diğer filimler «Beyaz Gül», «Yaşasın Aşk», «Mesut Günler» de şöhretinin artmasına yol açtı.

CLARK GABLE, JAMES DEAN VE MARILYN MONROE

76 yıldan beri sinemaya birçok yıldız geldi, geçti. İçlerinde unutulmayanları, az hatırlananları ya da hâfızalardan tamamen silinip gidenleri oldu ama, bu yıldız bolluğu arasında üçü kendilerine ayrı bir yer yaptılar: Clark Gable, James Dean ve Marilyn Monroe.

Yıllarca «Kral» olarak tanınan Clark Gable, 1901'de fakir bir ailenin çocuğu olarak Ohio'da dünyaya gelmişti. Çocukluğu çok güç şartlar altında geçti. Gable tiyatro artisti olmak istiyordu... Birkaç tiyatroya girip çıktıktan sonra, Los Angeles Tiyatrosunda «The Laşt Mile» adlı oyunda önemli bir rol aldı. Piyesi seyreden rejisör Mervyn LeRoy dikkatini çeken bu genç adamla konuşup onu ikna etti, tecrübe filmini çevirip Warner Bross'a götürdü. Filmi seyreden Jack Warner'le Darrly Zanuck sanki sözleşmişler gibi başlarını salladılar:

— «Fena değil ama, kulakları çok büyük» dediler. «Bu kulaklar onda oldukça iyi fotoğraf vermesine imkân yok».

Ama ne oldu, biliyor musunuz? Clark Gable 1931'de «Paindet Desett»le sinemaya başladıktan sonra birden büyük bir şöhrete ulaştı. 1934'te «It Happened One Night»daki rolüyle en başarılı erkek oyuncu Oscar'ını aldı ve bundan sonra aynı Warner Bross bir zamanlar kulakla-

Robert Taylor, eski filimlerinden birinde (yukarıda). Eski yıldızlardan Gene Tierney (sağda).

rını bahane ederek reddettikleri «Kral» a anlaşma teklif ettiler. Gable M.G.M. ile anlaşması olduğunu ileri sürerek bu teklifi kabûl etmedi.

Gable'ın İkinci Dünya Savaşı'na pilot binbaşı olarak katılması, şöhretini ve kendisine duyulan hayranlığı arttırdı. 1934'de kazandığı Oscar, 1937'de çevirdiği ve bugüne kadar çevrilen bütün filimler içinde en çok hasılat getiren filim olarak bilinen «Rüzgâr Gibi Geçti», savaşta gösterdiği yararlıklar, Gable'ın hayatının kilometre taşlarıdır. Gable, 5 defa evlendi. Bu evliliklerin ilk dördünde evlât sahibi olamadı. Beşinci ve son eşi olan Kay Spekles ona tek çocuğunu armağan etti ama Gable bunu göremedi. John C. Gable babasının ölümünden üç ay sonra dünyaya gelmişti.

Marilyn Monroe, 1928'de Los Angeles'te doğmuştu. Asıl adı Norma Jean Dougherty olan genç kız, liseyi bitirdikten sonra hayata atıldı. Önceleri fotoğraf modelliği yaptı, çokluk açık saçık resimler çektirdi ve bu sayede filimcilerin ilgisini çekerek 1950'de «The Asphalt Jungle» ile sinemaya başladı. Marilyn, foto modelken yaptığını sinemada da tekrarlıyor, kamera karşısında da soyunmaya devam ediyordu. Bu yüzden «sarışın bomba» olarak büyük bir şöhret yaptı. Ne var ki, sinemadaki geçerliliği gençliğine ve cazibesine bağlıydı. Yıllar geçtikçe şöhret grafiğinde iniş de başladı ve bunu hazmedemeyen Monroe intihar etti.

Monroe, sevimli ve güzel bir kadındı ama güzelliği alışılmıştı, öyle çarpıcı yönü de pek yoktu. Sinemada onun kadar, hattâ ondan çok daha güzel kadınlar üçüncü, dördüncü derece roller oynarken Monroe niye bu derece büyük bir şöhrete ulaşmıştı. Ölümünden sonra başta, ayrıldığı eşi piyes yazarı Arthur Miller olmak üzere birçok kişi bu soruyu cevaplandırmak istediler. İçlerinde Henry Gris'in dedikleri, sonradan herkes tarafından kabûl edildi, herkes «Herhalde işin aslı buydu» dediler. Gris şöyle diyordu:

— «Monroe'nun anlatılmaz bir yakınlığı, bir sıcaklığı, bir dost tavrı vardı. Ben Marilyn ile tanışmadım, hattâ karşılaşmadım bile... Buna rağmen nedendir

Clark Gable... Hayranları ona «Kral» unvanını vermişlerdi. Gable, yıllarca dünya sinemasının zirvedeki yıldızı olarak kaldı.

Ava Gardner dünya sinemasının gelmiş geçmiş en büyük şöhretleri arasında yer alır.

bilmem; arkadaşım, dostum gibi gelirdi bana. Bir mektup yazıp «Marilyn darda kaldım. Bana 10 dolar borç yolla» diye yazsam, iki güne varmaz parayı yollar gibi gelirdi bana. Onu, borç isteyecek kadar kendime yakın bulurdum».

James Dean ise kıyaslansa kıyaslansa ancak sessiz sinema devrinin unutulmaz jönprömiyesi Rudolph Valentino ile kıyaslanabilir. Dean, en azından Valentino kadar sevilmiş, onunki kadar büyük bir şöhret yapmıştı. Ortak yanları sadece bu değildi tabiî. İkisi de çok genç yaşta ölmüşlerdi (Valentino 31, Dean 24 yaşında). İkisi de çok az filim çevirmişlerdi (Valentino 12, Dean 3). İkisi de öldükten yıllarca sonra bile devam eden efsanevî bir şöhretin sahibi olmuşlardı. İkisinin de ölümünden sonra, hayatlarına ait birer filim çevrilmişti.

BİZİM YILDIZLAR

Bizde sinema hayli eskidir ama, star sisteminin kuruluşu çok çok 10 - 12 yıllık bir meseledir. Daha önce kamera karşısına geçen sinema oyuncularının hiçbiri «yıldız» değildi. 1945 yılına kadar çevrilen filimlerde zaten sadece tiyatro artistleri rol almıştı. «Sinema artistliğinin» bir «meslek» olması, daha sonraki yıllarda gerçekleşti.

1923 yılında Muhsin Ertuğrul, Hâlide Edip Adıvar'ın «Ateşten Gömlek» adlı romanını sinemaya aktaracaktı. Bu filimde oynamak için gazetelere ilân verildi ve müracaat eden iki genç kızın ikisi de matlûba muvafık görülerek filimde oynadılar. Bedia (Muvahhit) ve Neyyire (Ertuğrul) adlı bu iki genç kız, ilk «tiyatrocu olmayan» sinema artistleriydi ama, «Ateşten Gömlek» adlı filmin çekiminden sonra ikisi de Dârü'l-Bedâyî'e girdiler.

1944'de çevrilen «Deniz Kızı»nda başrolü oynayan Orhan Esen de tiyatroyla ilgiliydi ama, oyuncu değil koreografttı. Bu bakımdan onu da «tiyatro artisti olmadan sinemada başrole çıkan ilk erkek sinema artisti» olarak kabûl etmek pek yanlış olmaz. Ondan bir yıl sonra sinemaya başlayan Oya Sensev de amatör bir tiyatro oyuncusuydu. Sinemada tutulunca, tiyatroyu bir süre için unuttu, «ilk profesyonel kadın sinema artisti» unvanını sahiplendi.

VE İLK TÜRK SİNEMA YILDIZI: AYHAN IŞIK

1951 yılında «Yıldız» dergisinin açtığı yarışmada erkekler arasında birinci olan Ayhan Işık, usta ve gerçekçi bir sinema politikasıyla önce kendini sinema artisti olarak kabûl ettirdi, peşinden «yıldız oyuncu» oldu. Daha sonra birçok yıldız tarafından benimsenen «kurallar» ortaya koydu, bunları bir bir kabûl ettirdi... 1955 - 1960 yılları arasında temelleri atılan ve yan şartlarla da desteklenen «star sistemi» 1960/61'de sinemamıza yerleşti.

O gün bugün Türk sineması bir yıldızlar sinemasıdır.

TARİH BOYUNCA ISTANBUL DEPREMLERİ

Yazan: Erdem Yücel

ISTANBUL depremlerine girmeden önce, dünyada ve Anadolu'daki depremlere kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

Bu depremlerin başında 1692 yılındaki Sicilya depremi, 1735 Lizbon ve 1797 Quito depremleri epeyce insanın hayatına mâl olmuştur. Diğer taraftan yüzyılımızın önemli depremleri arasında da 1904 Calabria, 1906 Kaliforniya, 1906 Şili, 1908 Messina, 1923 Japonya, 1939 Şili, 1940 Romanya, 1962 İran ve 1963 Üsküp depremlerinin isimleri sayılabilmektedir.

Türkiye'de, 1509 Istanbul, 1688 İzmir, 1855 Bursa, 1894 Istanbul, 1939 Erzincan, 1943 Ilgaz, 1966 Varto ve 1970 Gediz depremleri, mal kaybının yanında, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

Dünyanın sayılı güzel şehirlerinden olan Istanbul, on asırdan fazla Bizans, beş asra yakın bir süre de, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olmuştur. Bunun sonucu olarak çeşitli âbidelerle süslenmiş ve günden güne gelişmiştir. Fakat ne yazık ki, Istanbul yüzyıllar boyunca şiddetli, şiddetsiz bir çok depreme mâruz kalmıştır; can ve mal kaybı oldukça fazla olmuş, yapılar da geniş ölçüde hasara uğramıştır.

Vak'anüvisler, depremlerin önemli bir kısmını kaydetmiş, ilgi çekici bir listeyi de ünlü tarih ve coğrafya bilgini Venedikli İnciciyan coğrafyasında vermiştir. Bununla beraber Bizans çağındaki depremler hakkındaki bildiklerimiz oldukça eksiktir. Bu yazımızda tarihî kaynaklarımızın bize nakletmiş olduğu önemli depremleri kronolojik olarak anlatmaya çalışacağız.

BİZANS ÇAĞINDA 42 DEPREM

Bizans çağında Istanbul birçok tabiî felâketlere uğramıştır. Âfet hâlindeki yağmurlar, korkunç kışlar ve depremler zaman zaman halkı dehşet içerisinde bırakmıştır. Tarihî kaynaklardan tespit edebildiğimiz ilk deprem 358 yılında meydana gelmiş ve yeni yeni kurulmaya başlayan şehirde büyük zarara yol açmıştır. Bunu 376 yılındaki şiddetli deprem takip etmiş ve birçok bina yıkılmıştır. Bundan 22 yıl sonra 398 depreminde ise şehir halkı gece yarısı şiddetli bir sarsıntı ile yataklarından fırlamış, yıkılan binalardan sonra çıkan yangınlardan gökyüzünün kıpkırmızı bir renk alışımı korku içerisinde seyretmişlerdir. 402 yılı şubat ayında da bazı kiliseleri yıkan şiddetli bir deprem daha olmuştur. 438 depremi şiddetini daha çok Marmara sahillerinde göstermiş, buradaki yapılarla surlar, özellikle Samatya tarafları hasara uğramıştır. 447 depreminde ise surlar ile kulelerinin 57 tanesi kısmen yıkılmıştır. Bunları 450 ve 478 yıllarındaki depremler takip etmiştir. Bu depremler sırasında şehirdeki bazı kuyuların suları çekilmiş, birçok yapı, Büyükçarşı ve İmparatoriçe Theodora'nın Theodosius forumundaki heykeli yıkılmıştır.

Bizanslılar zamanında sık sık meydana gelen bu depremlerin belki de en şiddetlisi 480 - 487 yılları arasında olmuştur.

Şiddetli ve ânî başlayan sarsıntılar, aralıksız devam etmiş, şehrin birçok semtini yıkmıştır. Taos forumu ve çevresi zarar gören yerlerin başında gelmiştir. Bunu 496, 527 yıllarındaki depremler izlemiş ve 533 kasımında deprem oldukça şiddetli olarak kendini hissettirmiştir. Aralıklı sarsıntılar sırasında I. Konstantinius ve II. Theodosius'un heykelleri ile surların bir kısmı yıkılmış, Patrik Efrasius da, kendi sarayının enkazı altında kalmıştır. 545 ve 549 yıllarındaki depremleri şiddetli yağmurlar ve seller takip etmiş, şehrin çeşitli yerlerine yıldırımlar düşmüş, deniz üzerinde med ve cezir olayları meydana gelmiştir. Bu arada balıkçılara büyük zararlar veren dev bir köpek balığı da karaya vurmuştur. 553 depreminde, başta Ayasofya'nın kubbesi ile önemli bazı yapılar yıkılmıştır. 557 yılının son günlerinde bir geceyarısı toprak altından büyük gürültüler işitilmiş ve şehri kesif bir kükürt kokusu sarmıştır. Bunu hemen şiddetli sarsıntılar takib etmiş, şehirde bazı önemli binalar ile surlar yıkılmıştır. 582 depremi ise yangınla birlikte başlamış, şehrin büyük bir kısmını harap etmiştir. Bunu, 611 depremi takip etmiş ve halk korkudan, nisbeten emin buldukları Haliç kıyılarına kaçmıştır.

Birbiri ardı sıra hemen hemen aralıksız süre gelen bu felâketlerin peşinden 740, 790 ve 796 depremleri gelmiştir. Şehirdeki bazı manastırlar, Edirnekapısı, surların bazı bölümleri yıkılmış, İmparator Thedosius'un Yaldızlıkapı üzerindeki heykeli yere düşmüş, şehir zifirî bir karanlık içerisinde kalmış ve halk, günlerce yer altından gelen korkunç sesleri işiterek, dehşet içerisinde kalmıştır.

Istanbul IX. yüzyılda sekiz depreme daha sahne olmuş, şehir, günlerce sarsılmış ve bundan başta kiliseler olmak üzere, surlar, çeşitli yapılar zarar görmüştür. Bu arada Yaldızlı kapı üzerindeki zafer heykeli yere düşerek parçalanmış, Büyükçarşı kısmen yıkılmış, forumları süsleyen sütunlar devrilmiştir.

X. yüzyılda üç şiddetli deprem daha olmuş, Ayasofya'nın kubbesi ile Bozdoğan kemeri, surları bazı kuleleri yıkılmıştır. Bundan sonra 1010, 1034, 1037, 1064 ve 1086 yıllarında önemli sayılabilecek şiddetli dört deprem şehri sarsmış, başta Kırk Azizler kilisesi olmak üzere, resmî ve özel birçok yapı harap olmuştur. Ayrıca 1037 yılı depremini takip eden veba salgını da çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. 1086 depreminden sonra, 1296 yılına kadar geçen süre içerisinde herhangi bir depremin varlığından kaynaklar söz etmemektedir. Fakat, 1296 yılında şehri kökünden sarsan bir deprem, Istanbul'u yerle bir etmiştir. Havâriyyûn kilisesi önünde bulunan Hagia Michael heykeli devrilmiş, birçok mâbet ve ev yıkılmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun son çağlarında 1305 ve 1344'te iki deprem daha olmuşsa da, bunlar önemli bir zarara yol açmamıştır.

OSMANLILAR ÇAĞINDA ISTANBUL DEPREMLERİ

Osmanlılar çağında meydana gelen dep-

Gediz depreminden bir görünüş.

remler daha çok cami, mescit, medrese, hamam, han gibi yapıları hasara uğratmıştır. Halkın barındığı evler ahşap olduğundan bir dereceye kadar deprem felâketinden yakasını kurtarabilmiştir.

1489 DEPREMİ

Istanbul'un Osmanlılar zamanında uğradığı deprem felâketlerinin en eskisi 1489 yılında meydana gelmiştir. Tarihî kaynaklar bu depremden zarar gören yapılar ile can kaybı hakkında yeterli bir bilgi vermemekte, «nice minareler ve binalar yıkılıp harap oldu» ifadesi ile yetinmektedir.

1509 DEPREMİ

Istanbul'daki deprem felâketlerinin en şiddetlisi ve en korkuncu şüphesiz 1509 depremidir. Zamanın tarihçileri tarafından küçük kıyâmet «Kıyâmet-i sugrâ» diye isimlendirilen bu depremin kesin tarihi üzerinde bazı ayrılıklar vardır. J. von Hammer 14 eylül 1509 tarihi üzerinde durmaktadır.

Bu korkunç deprem birkaç sarsıntı ile kalmamış, Istanbul ve civarı 45 gün aralıklı olarak bir beşik gibi sallanmıştır. Bunun sonucu olarak da şehir, korkunç derecede mal ve can kaybına uğramıştır. Istanbul'da minare nâmına hiçbir şey kalmamış, 109 cami ve mescit, 1070 ev büyük zarar görmüştür. Ayrıca Eğrikapı'dan Yedikule'ye kadar uzanan surlar, Esekapısı, Topkapı Sarayı'nın denize bakan duvarları, kısmen Galata surları yıkılmıştır. Kızkulesi, Yedikule, Karaman semti ile çarşısı da baştan aşağıya harap olmuştur.

Müverrih Solakzâde Hemdemî Mehmed Efendi, kendi ismi ile tanınan meşhur tarihinde bu korkunç depremden şöylece söz etmektedir: «Sûr-ı Konstantıniyye'nin iki kat kâvusu kara tarafından Eğrikapı'dan başlayıp Yedikule'ye gelince münhedim oldu. Ba'de dolaşub derya tarafından Narlıkapı'dan başlayıp Ishak Paşa kapusuna varuncaya câbecâ yıkılıp ancak temelleri kaldı».

Diğer taraftan Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bazı belgelerde de şunlar yazılıdır: ««Ol zelzele-i azîmeden şehr-i mezkûrun nice kaleleri ve burc-ı bânû' rı yıkılub harab ve yebâb olup zeminle beraber olmuştu. Ve bazı cevamiin kubbeleri yarılub ve bazıları tamamen yıkılub ve minarelerinin ekseri şerefeleri ile serv-i hâke beraber olmuşlar idi. Ve nice mesâcidin kubbeleri ve sakıfları zir-ü zemin üzerine târmâr olup ve nice azîm ulu binalar ve hankahlar ve kervansaraylar ve hamamlar ve hesaba gelmez evler ve ocaklar ve hayli duvarlar yıkılup, hanaş olup ve bazı yerler şakk olup...»

Zarar gören yerlerin başında Topkapı Sarayı gelmiş, sarayın birçok bölümü yıkılmıştır. Bu arada Sultan II. Bâyezid'in yatak odasının duvarları çatlamış, tavanı çökmüştür. Fakat iyi bir tesadüf eseri bundan bir saat kadar önce padişah başka bir odaya geçmiş ve dolayısıyle kendisine hiçbir şey olmamıştır. Depremin şiddetinden Atmeydanı'ndaki sütunların bir kısmı devrilmiş, Ayasofya'nın sıvaları dökülmüş, Fâtih Camii'nin de kubbeyi taşıyan dört büyük sütunun başlıkları çatlamıştır. Bir söylentiye göre, ibâdet mekânını örten kubbeler tamamen yıkılmış, medreselerin kubbeleri ise yerle bir olmuştur. Karaman semti depremden zarar gören mahallelerin başında gelmiş, çarşı baştan aşağıya harap olmuştur.

Bunlardan ayrı olarak depremin şiddetinden su bentleri kısmen yıkılmış, şehrin alçak semtleri su altında kalmıştır. Başka bir söylentiye göre deprem, denizde dev gibi dalgalar meydana getirmiştir. Istanbul ve Galata surlarını aşan dalgalar şehri su içerisinde bırakmıştır.

Depremin şehirde meydana getirdiği can kaybı da büyük olmuştur. Zamanın tarihçilerinden Solakzâde ile Hoca Sâdeddin Efendi ölü sayısının 5.000, J. von Hammer de 3.000'e ulaştığını ileri sürmüşlerdir. O zamanki Istanbul'un nüfusu göz önüne alınacak olursa, bu sayının ne derece korkunç olduğu kolaylıkla görülmektedir.

Depremin uzun zaman sürüp giden sarsıntılarının sonuçlanmasından sonra, şehir halkı bir süre evlerine girememiş, devamlı olarak bahçelerde, açıklık yerlerde sabahlamışlardır. Sultan II. Bâyezid de, sarayının bahçesinde kurdurduğu bir çadırda kalmıştı. Bundan bir müddet sonra yıkılan yerlerin tamirine, yaraların sarılmasına geçilmiştir. Padişah bir dîvân toplamış, şehrin uğradığı felâketin tamirine çalışmıştır. Her evden 20 akça vergi, 20 evden de çalışmak üzere bir adam alınmıştır. Ayrıca yıkıntıların temizlenmesinde, yapıların tamirinde çalıştırılmak üzere Anadolu sancaklarından 37.000, Rumeli sancaklarından 29.000 kişi Istanbul'a getirilmiştir. Böylece sayısı 66.000'e ulaşan işçilerin başına da 3.000 usta verilmiştir. Şehirdeki çalışmalara Mimar Muradoğlu Hayreddin'in idaresinde 29 mart 1510 tarihinde başlanılmış, 1 haziran 1510'da da tamamlanmıştır. İki ay devam eden faaliyet sırasında Istanbul surları hemen

Depremin korkunç hasarlarından bir görünüş.

yeni baştan yapılırcasına onarılmış, Anadoluhisarı, Galata kulesi, Büyükçekmece köprüsü ve Silivri kalesi de tamir edilmiştir.

Istanbul'daki konak, saray ve evlerin ahşap olarak yapılmasına da bu depremden sonra karar verilmiştir.

1648 DEPREMİ

Istanbul, 28 haziran 1648 günü, akşam guruptan önce şiddetli bir depremle sarsılmıştır. Zamanın meşhur tarihçisi Naîmâ bu depremden şöyle söz etmektedir: «Nice hâneler ve ocaklar ve minare külâhları yıkıldı ve benzeri bu asırda görülmemiştir».

Deprem, Istanbul'da büyük bir hasara sebep olmuştur. Fîruz Ağa Camii'nin minaresi yıkılmış, Silivrikapı'da İbrahim Paşa Camii, Hoca Paşa Camii, Murad Paşa Camii, Davudpaşa Camii, imâreti, medresesi ve Emîr Buhârî tekkesi harap olmuştur. Bunların yanı sıra Küçükayasofya Camii'nin de sıvaları dökülmüş, kubbe çevresinde tehlikeli çatlaklar meydana gelmiştir.

1690 DEPREMİ

Râşid tarihinin kaydettiği bu deprem, 11 temmuz 1690 gecesi, akşam namazından sonra meydana gelmiştir. Depremin ilk hızı geçtikten sonra bunu daha az şiddette olan sarsıntılar takip etmiş ve bu durum birkaç gün daha sürmüştür. Fatih Camii kubbelerinin birkaç tanesi çatlamış, Topkapı surları bir defa daha yıkılmış ve şehirde birçok yapı ciddî surette hasara uğramıştır.

XVIII. YÜZYILDA 7 DEPREM

Râşid tarihinin etraflıca sözünü ettiği bu deprem, Istanbul ve civarını şiddetle sarsmış, halkı korku ve panik içerisinde bırakmıştır. 24 mayıs 1719 günü saat beş sularında meydana gelen deprem, tam üç dakika sürmüştür. Bu zaman eğer biraz daha uzamış olsa idi, şehrin yerle bir olacağına şüphe yoktu. Bununla beraber zarar ve ziyan çok büyük olmuş, şehirde bir hayli bina yıkılmış, evlerin üzerinde baca nâmına hemen hiçbir şey kalmamıştır. Topkapı Sarayı'nda, Yalı Köşkü yanındaki kayıkhanelerden bazıları çökmüş, surlarda da önemli yıkıntılar olmuştur. Özellikle Edirnekapı Mihrimah Camii'nin karşısına gelen kısımlarla, Yedikule'den Ahırkapı'ya kadar uzanan surların burçları yıkılmıştır.

Gediz depreminde yıkılan evler

Şiddetli sarsıntının ilk hızı geçtikten bir saat kadar sonra bunu bir yenisi daha takip etmiş, müteakıp günlerde de daha hafif sallantılar hissedilmiştir. Bunlar zararın daha da artmasına sebep olmuştur. Başta Edirnekapı Mihrimah Camii olmak üzere, şehirdeki birçok dinî yapının kubbeleri çatlamış veya yıkılmıştır.

Aynı zamanda bu deprem İzmit körfezi ile civarında da şiddetle duyulmuştur. Râşid tarihi pek fazla bir tafsilât vermemekle beraber, İzmit gümrük binasının denize kaydığını, Karamürsel'deki mahkeme binasının da yerle bir olduğunu ondan öğreniyoruz.

Istanbul ve Trakya 30 temmuz 1752 gecesi yeni bir deprem felâketine sahne olmuştur. Bu depremin asıl tahribatı Edirne civarında olmuştur. Bu arada Selimiye Camii'nin minareleri yıkılmış, Eski Cami ile Üç Şerefeli Camiin kubbeleri ağır hasara uğramıştır. Günümüzde Bulgaristan hudutları içinde kalan Hasköy yerle bir olmuş, çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

XVIII. yüzyılda bir başka deprem 3 eylül 1754 günü hava kararıktan sonra olmuş ve iki dakika kadar sürmüştür. Şiddetli sarsıntılar bir hayli binayı yerle bir etmiştir. Sarsıntıların ardı arkası kesilmemiş ve bu durum beş, altı gün sürmüştür. Fatih ve Beyazıt camilerinin kubbeleri çatlamış, padişahın emriyle hemen tamir edilmiştir.

Son yüzyıllar içerisinde meydana gelen depremlerin en korkuncu ve en çok zarar vereni 23 mayıs 1766'da bir kurban bayramına rastlamıştır. Bu depremin şiddeti, küçük kıyâmet diye isimlendirilen 1509 depremine oldukça yakındı. Vâsıf tarihi, sabahın erken saatlerinde başlayan depremin, başta Istanbul olmak üzere bütün civarı sarstığını kaydetmektedir. Ayrıca denizde yükselmeler olmuş, kıyılara sular hücum etmiştir.

Deprem süresi iki dakika kadardı; fakat şehirde ahşap, kâgir ne kadar bina varsa pek çoğunu yıkmaktan geri kalmamıştır. Ayrıca enkaz altında kalanlar olmuş, ölü sayısı korkunç dereceye yükselmiştir. Bununla beraber sarsıntılar muayyen aralarla üç ay sürmüştür. Her an yeni bir sallantıyı bekleyen halk, korku içerisinde paniğe kapılmış, evlerine girmemiş, çadırlarda gecelemiştir. Halk arasında şuurunu kaybedenler olmuş, padişah III. Sultan Mustafa da saray hasara uğradığından, şehri terketmiştir.

Istanbul bir taş yığını hâline gelmiş,

harabeye dönmüştür. Bu arada Fâtih Camii, Kapalıçarşı, Baruthane, Saraçhane, Tophane, Yeniçeri kışlaları ile Sarây-ı Hümâyûn'un bazı yerleri ve surlar yıkılmıştır. Söylentiye göre Sultanselim, Şehzâde, Süleymaniye, Nuruosmaniye, Lâleli, Yenicami ve Ayasofya dışında kalan diğer Istanbul cami ve mescitlerinin ya minareleri yıkılmış, ya kubbeleri çatlamış veya çatıları çökmüştür.

Bu depremden 75 gün sonra, 25 temmuz salı günü öğle üzeri şehirde şiddetli bir sarsıntı daha olmuş, önceden hasar gören binalar tamamıyle yıkılmıştır. Yer altından duyulan uğultular ve yükselen dumanlar şehirde müthiş bir paniğin doğmasına sebep olmuştur.

Sarsıntıların arkası kesilince, yıkılan yerlerin onarımına başlanılmıştır. Öncelikle, yıkılan Fatih Camii'nin yerine aynı isimde yeni bir cami yapılmıştır. Diğer taraftan onarım çalışmalarına gruplar hâlinde devam edilmiştir. Fatih Camii bina emînliğine Hâşim Bey, Kapalıçarşı'ya Tıflî Mehmed Efendi, surlar için Hacı Mehmed Ağa, Baruthane için Şehrî Osman Efendi, Saraçhane için Âtıfzâde Ömer Efendi, Topkapı Sarayı için Şehremini Ahmed Efendi, yeniçeri odaları için Haseki Mustafa Ağa ve Tophane için de Mahmud Bey tâyin edilmiştir.

Cevdet tarihi 1790 ve 1802 yıllarında iki depremden daha söz etmektedir. Bununla beraber kaynaklarda bu konuda pek fazla bir bilgiye rastlanılmadığından, depremlerin pek şiddetli olmadığı sanılmaktadır.

XIX. YÜZYIL DEPREMLERİ

Cevdet Paşa'nın Tezâkir'inden öğrenildiğine göre, 1 mart 1855 günü Istanbul ve Bursa havalisi şiddetli bir depreme sahne olmuştur. Fakat deprem asıl tahribatın Bursa'da yapmıştır. Bursa'yı taş taş üzerinde bırakmamacasına yıkarak harabeye çeviren bu depreme «Bursa'da küçük kıyâmet» ismi verilmiştir. Bursa'da Sultan Osman ve Sultan Orhan türbelerini tamamen, Sultan II. Murad ile Yıldırım Bâyezid camilerinin minareleri, Ulu Cami'nin de yedi kubbesi yıkılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Istanbul depremlerinin en şiddetlilerinden biri 10 temmuz 1894'de meydana gelmiş, pek çok tahribata ve can kaybına sebep olmuştur. Tarihî kaynaklarda «Büyük hareket-i arz» diye isimlendirilen bu deprem, Rumî 1310 yılında vuku bulduğundan, halk arasında 1310 zelzelesi diye isimlendirilmiştir.

Deprem, öğle üzeri, müezzinlerin ezan okuduğu bir sırada, önce hafif bir sarsıntı ile kendisini hissettirmiş, güney-batıdan kuzey-doğuya ve aşağıdan yukarıya olmak üzere bunu daha şiddetlisi takip etmiştir. Istanbul halkı dehşet içerisinde sokaklara dökülmüş, Allah Allah nidaları her tarafta duyulmaya başlamıştır. Bu sırada deniz üzerinde bulunanlar şiddetli dalgalarla sallanınca büyük bir korkuya kapılmışlar, şehre baktıkları zaman yükselen toz bulutları görünce, deprem olduğunu anlamışlardır. Marmara sahillerinde deniz önce geriye çekilmiş, sonra şiddetli dalgalar hâlinde karaya vurmuş, etrafta kayık, küçük gemi gibi deniz üzerinde, sahilde ne varsa hepsini parçalamıştır.

Istanbul halkı sokaklara kendini dar atmış, evlerde, dükkânlarda hiç kimse kalmamış, geceyi dışarda geçirmiştir. Bu arada şehirde birçok yapı harap olmuştur. Kapalıçarşı, kelimenin tam anlamıyla bir facia yeri olmuştur; halk ve esnaf, sarsıntılar başlayınca, itişe kakışa kaçışmış, fakat aksi tesadüf, sarsıntıdan kapılar kapanmış ve duvarlar içeride kalanların üzerine çökmeye başlamıştır. Diğer taraftan Bitpazarı, Çadırcılar, Yağlıkçılar, Yeniçeriler Çarşısı, Bodrum ve Kellekesen hanları da yıkılmıştır. Uzunçarşı, Tahtakale, Kutucular, Kantarcılar baştanbaşa harabeye dönmüştür.

Edirnekapı, Mihrimah, Mimar Ayas, Kariye, Güngörmez camilerinin minareleri, Nuruosmaniye'nin girişi yıkılmış, Azapkapı Sokollu Mehmed Paşa, İmrahor, Topkapı, Ahmed Paşa, Bâlî Paşa, Silivrikapı, Topçubaşı Bâlâ Süleyman Ağa, Âbid Çelebî, Emîr Buhârî ve Haseki camileri de harap olmuştur. Fatih'te, Şekerci Hanı'nın üst katı çömüş, çıkan yangın, can kaybını daha da arttırmıştır. Çenberlitaş'ta Vezirhanı, Hasanpaşa fırını ve Amcazâde Hüseyin Paşa külliyesi de zarar gören yapılar arasındadır.

Gedikpaşa, Kadırga, Kumkapı, Yenikapı, Langa ve Samatya'da yüzlerce ev yıkılmış, Adalar'da da büyük tahribat olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid epey hasar ve can kaybı olduğunu öğrenince, yaralıların hemen tedavisini, muhtaçlara yardım edilmesini, çadırlar kurulmasını emretmiş ve ayrıca fırınlardan bol miktarda ekmek dağıttırmıştır. Bunun yanında saray fırınları da halka ekmek dağıtmak üzere seferber olmuştur. Diğer taraftan şehremâneti'nde Şehremîni Rıdvan Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kurularak açıkta kalanlara para, yiyecek ve çadır yardımı yapılmıştır.

Dachau Temerküz Kampı

Yazan: Osman Öndeş

MÜNİH'TEN çıkıp, şehir hudutları yakınında Münihli profesyonel yosmaların dizildiği yol boylarını da geçtikten sonra, Münih Türk Turizm Merkez Müdürü Can Evcan Bey'in rehberliğinde Dachau'yu bir pazar sabahı gezmek imkânını buldum. Dachau bugün bir müzedir ama, çevresinde yetişmiş çimenler, çiçekler, ulu ağaçlar insana ürperti vermekte ve herbirinin binlerce ölünün külleri, et ve kemikleri ile yetiştiği hâfızalardan atılamamaktadır. Bu bakımdan Dachau Parkı, dünyada benzerleri pek sayılı olan bir başka çeşit temâşa yeridir. Bu park ki, giriş yolunda bulunan levhada yazıldığı üzere «Toprağı binlerce insan eti, kemiği ve külleri ile gübrelenmiş» bir garip ormandır. Çiçekler kırmızı, pembe ya da sarı renklerini ızdırap dolu gözlerden, damarlardaki kandan, çökmüş, sararmış benizlerden almış gibidir. Selviler, çam ağaçları âdetâ bu zavallıların yağlarını eme eme semirmiş birer canavardırlar... Kahredici bir sessizlik içinde kurtulmak ve kaçmak istersiniz ama, hızlı hızlı yürüyerek geri dönmekte olduğunuz bir diğer yol sizleri yerinizde mıhlamaya yeter bile: «Bu yer esirlerin kurşuna dizildikleri mahaldir. Ölülerin külleri buraya defnedilmiştir».

Kaskatı kesilen kalbiniz, ensenizde hissettiğiniz buz gibi namlunun varlığını veya bir merminin saplanışını korku ile nakleder...

Oberemmergau'da tanıştığım Alman kara subayları ile bu konuyu tartıştım.

— Nasıl olur da bu vahşet sahnesi olan temerküz kampını bir nevi turizm merkezi haline getirip teşhir ediyorsunuz? Mazide işlenen hatanın reklamı gibi olmuyor mu bu?

Genellikle alınmadılar ve şu cevabı verdiler:

— Bu konu, bir milleti değil, bir zümreyi itham eder. İnanmıyabilirsiniz ama Alman milletinin çoğunluğu, esir kamplarındaki vahşeti ancak Dünya Harbi sonunda öğrenmiştir... Hitler'i milyonlarca Alman alkışlardı, ona inanırdı, bu bir gerçek. Hitler güçlü bir hatip ve zaaflardan istifade etmesini bilen bir lider politikacıydı. Daha doğrusu ölçüsüz kabiliyetleri olan bir demogogdu... Yahudi konusu, onun buluşudur.

EĞER BİR MUCİZE OLURSA

Evet, «Eğer bir mucize olursa, yaşadığımız bu günleri, bizim acılarımızı, ızdıraplarımız dünyaya, insanlığa anlatmak için yazınız». Bu sözler, ölümün eşiğinde olan bir zavallının Dachau kampında Polonyalı yazar Jan Domagala'ya bıraktığı notlardan alınmıştır.

«En yakın arkadaşlarımız inanılmaz bir katliâm ile kurban edildiler, kollarımızda can verdiler. Nice günahsızlar, değersiz malzeme diye damgalanıp, gaz odalarında boğuldular. Onlar hep kardeşlerimiz ve

hakikî arkadaşlarımızdı. Babalar, küçücük oğulları ile çırılçıplak soyuldular ve beraberce kurşuna dizildiler; hem de diğer mahkûmlara hazırlatılmış mezar çukurları başında. Çırılçıplak edilmişlerdi, kolaylık olsun diye, eşyalarından istifade edilsin diye...

«Anneler, yavrular, babalar, kardeşler hep bu yerlerde hapsedildiler. Onların buradan ancak yanmış külleri, fırınların bacalarından firar edebildi, rüzgârlarla savruldu ve ebedî âlemlerinde tekrar yeşerttikleri topraklardan, bir zulmü en acı şekilde yaşatıyorlar şimdi. Onlar birer çiçektir, binlerce yeşeren çimendir, fidandır, ulu ağaçlardır artık».

Ben, bu insanlık dışı intikamın tasvirini böyle yapabiliyorum. Aslında hiçbir kalem vahşetin derinliğini tarife yeterli olamaz.

Dachau temerküz kampının açılışından kapandığı harb sonrası gününe kadar orada cereyan etmiş olan hakikatleri tam olarak bilen bir kişi çıkmamıştır. Bu bakımdan «Dachau nasıl bir yerdi?» diye sık sık sorulan suallere kesin cevap verilemez. «1933'den 1945 yılına kadar ölenler, öldürülenler kimlerdi ve bu vahşetin hazırlayıcıları ile icracıları kimlerdi?» diye sorulan soruların tam bir cevabı da yoktur maalesef. Fakat barakalardan birinde, ta duvarın yukarısında soluk bir yazı sizlere çok şeyi anlatacak derecede mânâlıdır: — Bizi affet fakat unutma...

DACHAU TEMERKÜZ KAMPI

21 mart 1933 tarihinde Münchner Neuesten Nachirichten gazetesinde şöyle bir beyanat görüldü:

«22 mart 1933 çarşamba günü ilk temerküz kampı Dachau civarında açılmış olacaktır. Bu kamp, 5.000 kişi barındıracak kapasitededir. Biz, değersiz tereddütleri önlemek, memleketimizin sükûnetinin yenilenmesine yardım etmek ve halkımıza en iyi şartları sağlamak için bu kampları geliştirdik.

Heinrich Himmler»

Bu beyânı müteakıp Üçüncü Reich'ın ilk temerküz kampı faaliyete geçmiş ve Dachau böylece bütün dünyanın bildiği tanınmış bir yer hâline gelmiştir. Kampın esas sahasında, I. Dünya Harbi sırasında cephane fabrikası vardı. Ancak mevcut binalar 1938 yılında esirler tarafından yıkıldı. Dachau'nun sisli ve son derece rutubetli bir iklimi vardır.

İleriki yıllarda esirlere nefis patikalar, bahçeler yaptırılmış ve çiçek setleri yetiştirilmiştir. Halen ormanlaşmış olan park sahası yanında insan yakmak üzere kurulmuş fırınlar mevcuttur.

Dachau, takriben 2 kilometre uzunluğunda ve bir kilometreye yakın genişlik-

Kampta öldürülmeye götürülenler.

te, dikdörtgen şeklinde bir düzlük arazidir. Batı yakasında SS polislerine ait olan bir karargâh mevcut. Bu noktadan itibaren geniş bir asfalt yol, temerküz kampına uzanıyor ki, «Cehenneme açılan turnike» diye tanınmakta imiş... Oradan Jourhaus denilen kamp idare binasına vardık. Geniş demir kapı üzerinde şöyle bir levha asılı duruyor: «Arbeit macht frei». «Çalışmak sizi hür yapar»mış mânâsı!

Son derece buz gibi ve ürpertici bir hakikat ile karşılaşıyorsunuz. Halbuki oraya «Ne olduğunuzu unutunuz. Siz artık türlü işkencelerle katledileceksiniz» yazılı bir levha asılmalıydı. İdare binasının tavanlarına, isimsiz zavallılar hislerini karalamış. Bu defa kampı beraber gezdiğimiz iş adamlarımızdan Erdoğan Göçeler, yavaş yavaş yazıları okuyor ve bana anlamını söylemeye çalışıyor:

«Es gibt einen Weg zur Feriheit - Seine Meilesteine Heiben».

«Bağımsızlığa giden bir yol yoktur. Onlar mezar taşlarıdır».

İdare binasına giriyoruz; üst kat SS âmirlerine aitmiş. Kamp komutanı, yardımcısı ve aynı zamanda Gestapo idarecilerinin karargâhı burası. Muhafızlar ve gardiyanların odaları ve daireleri ise zemin katta bulunuyor. Yine bu binada 150 kişilik bir banyo dairesi, geniş bir mutfak, kiler, çamaşırhane ve elbise deposu mevcut.

Kömürlük, ya da mahzen denilen bir başka çeşit zulüm mahalline Jourhaus'dan ayrılan bir yoldan gidiliyor. Bu yol pek tanınmazmış, ama gözden ırak olan bu sokakta, suçlu görülen mahkûmlar saatlerce, soğuk, kar, yağmur demeden yürütülürmüş, bekletilirmiş ve bu şekilde ölüme mahkûm edilirmiş... Mutfak ve dairelerden sonra bir koridora, oradan da bahçe kısmına varılıyor.

Günler boyunca benizleri soluk, yürekleri korkudan dağlanmış zavallılar, sabah, akşam burada durdular, şuradan geçtiler ve kaçmaya teşebbüs edenler Gestapo usulünce cezalandırıldılar. Binlerce mahkûm işe tabur hâlinde sevkedildiler, şarkı söyliyerek! İşten, bazen kampın bandosu eşliğinde, merasimdeymiş gibi geri getirildiler. İçlerinden takatsız olanlar teker teker ayıklandı ve «işe yaramaz»

Kaçarken, kampı çevreleyen dikenli tellere takılıp öldürülen bir mahkûm.

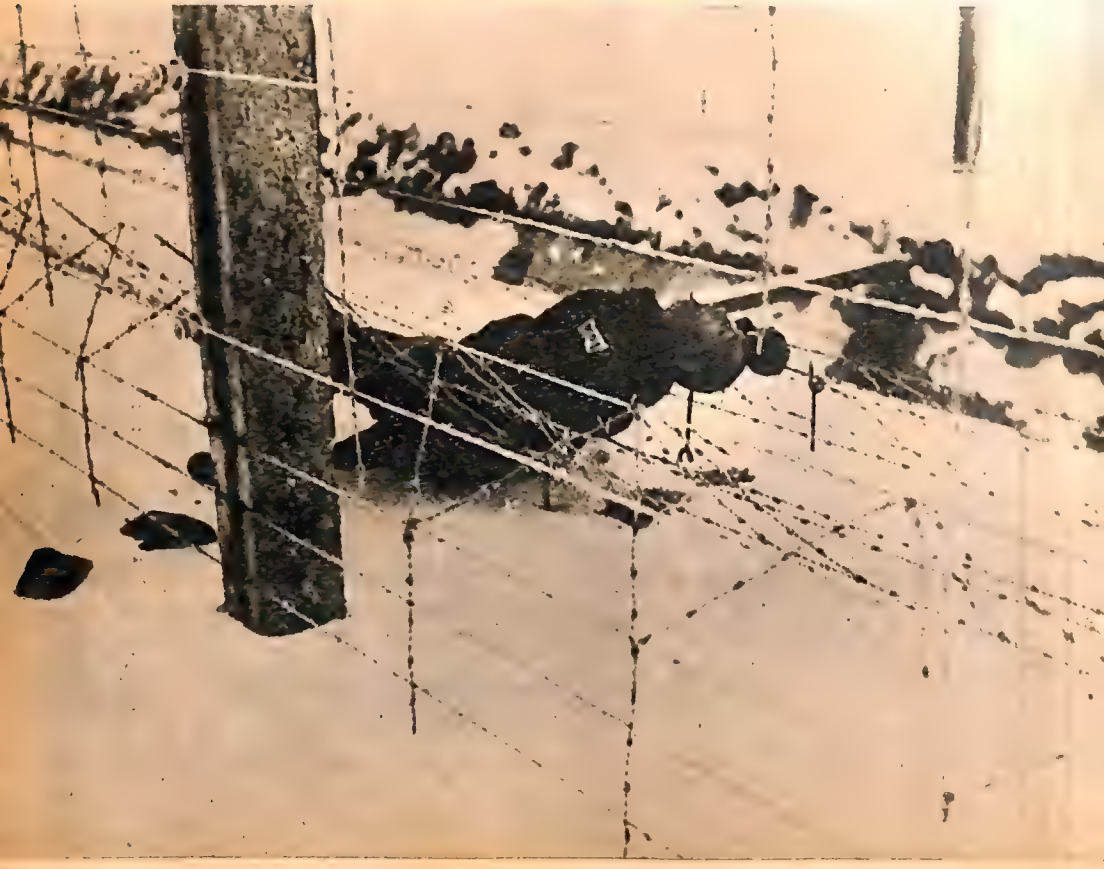

damgasını yiyip, ölüm çukurlarına veya gaz odalarına sevkedildiler. Külleri bacalardan savruldu ve ancak böylece ebedî bağımsızlığa kavuştular.

Esirler ölüm anlarını beklerken, haykıran hoparlörlerden Hitler'in zaferlerini dinlediler... Sonra çeşit çeşit ölüm gördüler.

MAHKÛMLARIN BARAKALARINDA

Karşımızdaki geniş meydanın iki yanında sıra sıra barakalar uzanıyor. Sol taraftaki barakalar 2'den 30'a kadar numaralı ve çalışan mahkûmlara aitmiş. Sağdaki 2 ve müteakıp beş adet baraka, hastane adı altında kullanılan, değil yürümeye, ayakta durmaya muktedir olamayan mahkûmların tedavi yerleri imiş. Şimdi bu barakalardan çoğunun temeli mevcut, fakat diğerleri eski günlere uygun şartlar altında muhafaza edilmiş.

Arşiv kısmında hasta ve ölülerin fişleri tutulmuş ve ölüm sebepleri genellikle «kalb sektesi» ya da «embolism» olarak gösterilmiş. Ayrıca cesetlerin veya kemiklerin muhafaza edildiği morga da ulaştık, ama değil bakmaya, durmaya yürekler dayanmıyor. Zaman zaman morgda yer kalmaz ve cesetler bir meydana yığılır, müteakıben mahkûmlara el arabaları ile genel çukurlara atılmak üzere taşıtılırmış. Dachau'nun giriş kısmındaki müze bölümünde bu taşıma faciasına ait pek çok resim var.

Son yıllarda tifo vak'aları âzamî haddi bulmuş ve günlük ölüm nisbeti yüzü aşmıştı. Kampta bir de karantina kısmı var ki buraya, «işe yaramaz» mahkûmlar, yahut «uyuz» hastalığına müptelâ olanlar konulurmuş. Yine son senelerde 15 numaralı baraka, cezalı mahkûmlara tahsis edilmiş, fakat genellikle Yahudiler veya kaçma teşebbüsünde bulunanlar burada hapsedilmiş.

Her barakada 45 adet elbise dolabı ve aynı miktarda iki, üç katlı ranzalar yapılmış. Dört geniş masa çevresinde de aynı sayıda iskemle duruyor. Halbuki yatak sayısına göre yatakhane asgarî 90 kişiliktir. Başlangıçta 5.000 mahkûmun barındırıldığı Dachau'da, 1942 yılında mahkûm miktarı 12.000'den fazla idi.

1933 yılında komünistlere karşı açılan mücadele, müteakıben şiddet bulan milliyetçi sosyalist hareketleri sırasında, Alman Yahudileri kitleler hâlinde tevkif edilip, temerküz kampına konulmaya başlamıştı. Lâkin kısa bir esaret süresinden sonra Almanya'yı terk etmek isteyenler, mülklerini Hitler hazinesine hibe etmek şartıyla serbest bırakıldılar. Ama Yahudiler'in çoğunluğu için paradan ve maldan vazgeçmek pek güçtü, tabiî Almanya'da kaldılar...

Müteakıp senelerde artık kampın kapasitesi unutulmuş ve âdetâ insan depolaması yapılmıştır. Öyle ki, 26 nisan 1945 tarihinde Dachau'da cem'an 30.000 mahkûm bulunduğu hayretle görülmüştür. Nitekim 90 kişi barındırabilecek barakalar, sonraları 180'er kişilik hâle getirilmiş ve bu da yetmemiş, bir nevi istifleme yapılmıştır. Meselâ 2 No.'lı barakada genellikle Alman Yahudileri'nin bulunduğu görülmüş ve 939 kişi sayılmıştır. 6 No.'lu barakada 1403, 22 No.'lı barakada 1446; 28 No.'lı barakada 1547; 30 No.'lı barakada 1800 mahkûm iskân edilmişti. Diğer barakalardaki rakamlar aşağı yukarı aynı.

FİRARA KARŞI TEDBİRLER

5 metre genişliğinde kampı çevreleyen arazi şeridi «tarafsız saha» adını taşıyordu ve mahkûmların bu tarafa geçmeleri yasaklanmış. Beton direkler, dikenli tellerle birbirine irtibatlandırılmış, bir de yine dikenli tellerle sağlanmış alçak manialar var. En önemlisi tellerin yüksek voltajlı cereyana bağlı oluşu.

Ölülerin yakıldığı fırın crematorium, başlangıçta ağaç bir baraka iken, Polonyalı Yahudiler tarafından taş bina olarak yeniden inşa edilmiş. Dediler ki, rüzgâr aksi yönde estiği zaman, kavrulan cesetlerin kokusu kampı kaplar ve dayanılmaz bir hâl alırmış. Gaz fırını, ölülerin yakıldığı fırının hemen yanında ve bir kapı ile bağlantılıdır. Bu fırının inşasına 1942'de başlanılmışsa da, mahkûmların sabotajları yüzünden 1945 yılına kadar tamamlanamamıştır. Bu bölümde «soyunma odası», «duşlu banyo» ve «morg» kısımları var. Duşlu banyo, aslında 20 - 40 kişinin gayet sıkışık bir şekilde durabileceği bir nevi mahzen. Karşılıklı iki demir kapısı var. Gûya yıkanacak mahkûmlar soldaki kapıdan içeri sokuluyor ve kapı kapanıyor. Su yerine fıskıyelere zehirli gaz veriliyor ve müteakıben ölüler ikinci kapıdan crematorium yakma fırını bölümüne alınıyor ve böylece kapılar açılıp kapanmakta devam ediyor.

Duvarlara baktım, fıskıyeler aynen mevcut, fakat bunlardan asla su akamazmış... Tavanın ortasına bir de buhar firar bacası yapmışlar, lâkin bacanın üstü beton kaplı imiş...

Banyo için ayrılan yüzlerce mahkûm, kadın, erkek farkı gözetilmeden, soğuk, sıcak denilmeden, yağmur veya kara bakmadan, anadan doğma soyulmakta ve uzun kuyruklar hâlinde bekletilmektey-

diler. Dachau'daki gaz odasının çok geç açıldığı ve asla faaliyete geçirilemediği iddia edilmiştir. Harb sonrası sorgularda, SS gardiyanlar, «işe yaramaz» damgası yiyenlerin, hayvan vagonları ile Avusturya'daki Linz Temerküz Kampı'na sevkedildiklerini ve gaz odasında boğma işleminin bu kampta icra edildiğini itiraf etmişlerdir.

KUMANDA EDENLER

Kampa giriş kısmında satılan broşürlerden anladığım kadarı ile, kumandanlarla idareciler arasında epey anlayış farkı mevcut imiş. Yani, insancıl kumandanlara mukabil idarecilerden sadizm dışına çıkmış olanına rastlanmıyor. Bu yüzden mahkûmlarla yakından alâkadar olmayan kumandanlar devrinde işkenceler, katliâmlar artmış. E. Michele «Bağımsızlık Caddesi» isimli eserinde, insancıl hislerle dolu bazı kumandanların bu facialarla mücadele ettiklerinden bahsediyor. Albay Weiss'in kumandan olarak bulunduğu Dachau Temerküz Kampı'nda şartlar çok iyi imiş, ama Albay Weiss'in kara kaderi onu bu hizmetleri dolayısıyla temize çıkartmaya yetmemiş ve Müttefikler tarafından yargılanıp idam edilmiş hemencecik...

Kamp kumandanı dışında bir de kamp lideri bulunurdu ki, daha ziyade mahkûmların dahilî durumları ile sorumlu olurdu. 1940 - 1942 yıllarında SS'lerden Hauptsturm Führer Z. yani Führer'in fırtına lideri tanınan Z., Dachau temerküz kampında görülmüş en zalim ve gaddar şahıs olarak vasıflandırılıyor. Çoğu defa hiçbir sebebe dayanmadan, sorgu sual sormadan mahkûmlardan en az 25 kişiyi ağaçlara bağlatıp kırbaçlatmak, tercih ettiği cezalandırma şekli imiş. Bundan başka yaşlı mahkûmların sırtına gençleri bindirmek ve meydanlarda koşturmak, ya da dört ayak yürütmek, sonra da gardiyanlarla karşısına geçip eğlenmek, bilinmez, ne büyük zevk imiş Fırtına lider için! Almanlar, bu sahneleri hâvi resimleri boydan boya asmışlar, saklamamışlar. Baktıkça nefesiniz kesiliyor...

Kamp liderlerinin en önemli yardımcıları «haberci liderler» için şöyle bir açıklama var. Deniliyor ki, «Mahkûmların nizamlara uymalarından ve emirlerin yerine getirilmesinden sorumlu olan bu liderler, mahkûmlarla her an karşı karşıya olan kişilerdi. Ancak bunlar, son derece zalim, gaddar, hattâ inanılmayacak derecede vahşî karakterli, cânî ruhlu şahıslardı. Her an sebepli sebepsiz esirleri tekmelemeyi, yaralamayı, dövmeyi âdetâ zevk edinmişlerdi. Bağımsızlık Caddesi adlı eserde yine şu satırlar okunuyor: «SS'ler sadizm timsali idiler. İşkence yapmaktan sonsuz zevk alırlardı. Meselâ Fransız Deniz Albayı Veyssières esir olarak Dachau kampına getirildiği zaman, şapkası ile kemeri hariç, bütün elbiselerini üzerinden aldılar ve çırılçıplak bıraktılar. Akabinde eğlence, yani alay faslı başladı. Albay, dehşet içindeki mahkûmların önünden koşarak geçiriliyor ve SS'ler zevk içinde Albayın edep yerine tekme atıyorlardı. Her seferinde kendisinden daha çabuk koşması istenilen mahkûmun yapacak bir çaresi yoktu maalesef».

Mahkûmlardan Goldschmitt bir diğer örneği şöyle nakleder:

«Hastalıklı olanlar arasındaydım. Birgün meydana çıkartıldık ve ikişerli sıra olmamız emredildi. Bu esnada devamlı tekmeler atılıyordu. İkinci emirle yüzyüze dönmemiz istendi. Öyle hareket ettik. O zaman «Birbirinizin suratına yumruk atınız» dediler. Kimse yapmadı. Tekrar emrettiler ama, yine kimse karşısındakini yumruklamadı. Bu defa gardiyanlar mahkûmların kafalarını birbirine doğru iterek, vargüçleri ile çarptılar. Suratlar kan içinde kalıncaya kadar bunu tekrar ettiler. Bu da yetmedi ki, birbirimizin suratına tükürmemiz emredildi. Daha feci hâle düşmemek için tükürdük. Bunu bir diğer emir takip etti:

— Şimdi de yalayarak tükürüklerinizi temizleyiniz...

Karşılıklı yalanan yüzlerce mahkûmu seyreden SS'ler, gardiyanlar kahkahalarla gülüyor, eğleniyorlardı».

KORKUNÇ YILLIK RAKAMLAR

Son yıllarda mahkûm sayısı o derece artmıştı ki, hâliyle yeni temerküz kampları açıldı ve sayıları 132'yi buldu. Dachau genellikle yanlız erkek mahkûmlara tahsis edilmişken, Ravensbrück temerküz kampı kadın mahkûmlarla dolu idi. Fakat 29 nisan günü Müttefikler Dachau'da 5.000 kadar kadın mahkûm buldular. Artık bunun bile nizamı kalmamıştı.

Bir mahkûm tarafından yazılmış «Leben auf Widerruf» başlıklı eserin İngilizce'sini buldum. Bir yerinde şöyle diyor: «Rusya ve Polonya bölgelerinden yük ve hayvan vagonları içinde binlerce kadın Yahudi sevk ediliyordu. Bunların hepsine erkek kıyafetleri verilmiş, genellikle saçları traş edilmişti. Zavallı kadınlar muhtemelen kocalarının peşlerinden meçhul bir semte doğru gönderilmekteydiler. Halbuki bunlardan çoğu gaz odalarında

Savaştan sonra Müttefik orduları, kampı böyle bulmuşlardı.

bir müddet sonra boğularak öldürülmüş veya enselerine sıkılan birer kurşunla hayatlarına son verilmiştir. 27 nisan 1945 günü, yani Müttefikler'in kesin zaferine 2 gün kala, hayvan vagonlarına yığılmış binlerce Yahudi vardı. Bunlardan çoğu, iki gün daha beklemeye tahammül edememiş, açlık ve takatsizlikten ölmüşlerdir. Dachau kampına getirilen binlerce Yahudi çocuğunun âkıbeti, genel çukurlar tekrar açıldığı zaman ortaya çıkmıştır.

«Dachau'dan Gidenler» adlı eserde, yıllık ölüm miktarları şöyle verilmektedir: 1933 yılında 4821; 1934'de 1990; 1935'te 2111; 1936'da 2323; 1937'de 2015 ve 1938'de anormal bir artış ile 18.681. Bu rakamlardaki artış doludizgin aynı seviyeyi 1945 yılına kadar muhafaza edecektir. Yalnız 1944 yılında rekor dereceye varacak ve bu sene içinde 78.635 kişi katledilecektir.

Harp sonrası çalışmalarında Dachau'da ölenler tesbit edildi. Bunlardan 86 kişi Türk vatandaşı idi. Temerküz kampında Türk'ün ne işinin bulunduğu birden akla geliyor! Zaten Dachau temerküz kampı müze bölümünün girişinde ışıklarla donatılmış geniş bir pano var ki, tavandan yere kadar uzanıyor ve girişte derhal göze çarpıyor. Bu panoda, temerküz kampında hapsedilmiş veya can vermiş kişilerin milliyetleri ve bayrakları yer almış şanlı Türk bayrağı, kendine has canlı renkleri ile birden göze çarpıyor ve şaşırıyorsunuz! Milletlerin adları arasında bir de tam şekliyle «TÜRKİYE» yazısı var. Bir daha şaşırıyorsunuz. Zaten bu panoda hemen bütün milletlerin adları mevcut. Hemen hemen hiçbiri ihmal edilmemiş... Şöyle bir bakıyorum; Arnavut, Amerikan, Arab, Ermeni, Belçikalı, Bulgar, Çin, Hırvat, İranlı, İspanyol, Japon, Romanyalı v.s., yani senaryo cihanşümul bir hâle getirilip gözler önüne serilmiş. Velâkin ben, 86 Türk rakamını tetkik edip öğrendim ki, 12 - 13 kişi dışında geri kalanlar sadece Türk pasaportu taşıyan Yahudiler! Diğer 12 - 13 kişi arasında üniversite öğrencisi, işi belli olmayan, fakat kayıtlarından, uzun senelerdir Almanya'da yerleşmiş oldukları anlaşılan Türk isimleri mevcut. Neden, niçin temerküz kampına düştüler? 12 - 13 Türk'ün suçları için «rejim aleyhtarlığı» filân diyebiliriz, ama geri kalan büyük çoğunluğun Nazi Almanyası'ndaki suçları kesin derecede belli; «Yahudi olmak»...

RENKLER VE NUMARALAR

Mahkûmların kolaylıkla tefrik edilebilmeleri için ceketlerine, ya da kollarına dikilen değişik renkte işaretler kullanıl-

mış. Bu işaretleri izah eden büyük bir pano önünde duruyoruz.

İşaretlerin karşılarına anlamlar verilmiş. Meselâ kırmızı üçgen, siyasî mahkûm, yeşil üçgen câniler, siyah üçgen, cemiyet dışı bırakılmışlar, pembe üçgen homoseksüeller için kullanılmış. Üçgen içindeki harfler milliyeti gösteriyor. Yahudiler ise, sarı zemin üzerine siyonist yıldızı ile ayırt edilmişler.

1944 yılı, vahşetin inanılmaz dereceye vardığı devirdir. Mayıs ayının ilk yarısında 1433 kişi öldüğü belirtiliyor. Ölü gömücülerinin işleri son derece arttığından genel çukurların genişletilmesi icap etmiş ve bu devrede, birkaç günde 3.350 ceset nakledilmiştir.

1944 yılı temmuz ayında Compiègne bölgesinden genellikle Fransız Yahudileri dolu bir hayvan katarı ayın beşinde Münih'e vardı. Vagonlarda 370 ölü vardı ki, hayatta kalanlar aynı yerlerde durmaya mecbur edilmişlerdi.

Diğer bir tren katarı Dachau'ya 2,582 Yahudi getirmişti. Yolda ölenler rastgele yola atılmışlardı. Böylece bu katar Münih'e 952 canlı Yahudi ile varabildi. SS'ler tarafından yayınlanan raporda ise; «Seyahat sırasında bir kavga çıkmış ve 1630 kişi, aldıkları yaralardan ölmüştür» deniliyordu.

AKIL ALMAZ İŞKENCELER

Temerküz kamplarında, insan denilen medenî yaratık, Tanrı'nın verdiği bütün rüçhaniyeti akıl almaz kötülükler yaparak kullanmıştır. Meselâ, mahkûmlar sabahları 6.30'da, akşamları da 6'da tabura alınır ve yoklama yapılırdı. 23 ocak 1939 günü, binlerce mahkûm son derece soğuk ve kar yağışı altında, kaybolan 2 kişi için açık havada bırakıldılar. Taburdan ayrılmalarına, ya da oturmalarına dahi müsaade edilmeyen bu bahtsızlar kervanı, ertesi gün öğleye kadar yerinde kaldı. Taburun dağılmasına izin verildiğinde yerde 7 ceset yatıyordu.

1942 kasım ayında, Danzig, Stutthof'dan bir tren katarı dolusu ve 900 civarında Polonya ve Rus Yahudisi Dachau'a getirildi. Ne var ki, vagonlar baştanbaşa ölü doluydu. Zira 15 günlük seyahat süresinde vagon kapıları açılmamış ve hiçbir gıda verilmemişti. Aç ve susuz kalan Yahudiler'den 300'ü ölmüş ve canlılarla aynı yerde kalmıştı. İnanılamıyacak tarafı şuydu ki, zaten evvelden aç ve susuz bırakılmış olan Yahudiler'den, seyahat sırasında çıldıranlar olmuş ve ölülerin etlerini yemişlerdi. Nitekim, vagonlarda bazı cesetler, kemikleri kalacak şekilde parçalanmışlardı.

Temerküz kampında görevli olan hastabakıcıların resimlerine baksanız, insanlıklarına asla inanamazsınız. Bunların yüzü tam bir mel'anet ve zulüm örneğidir. Mahkûmlardan hastalananlara, iyileştirmek için iğne yapanlar, ilâç yerine zehir verenler bunlardır.

Altın diş sahibi olmak, mahkûmlar için bir başka çeşit talihsizlik sebebini teşkil etmiştir. Zira altın dişler toplanıp Üçüncü Reich hazinesine ilâve ediliyordu. Bu bakımdan, bir altın diş yüzünden hayatını vermiş mahkûmlar vardır.

Dr. Klaus, temerküz kamplarındaki Yahudiler üzerinde denemeler yapmış Alman Nazi ilim adamlarındandı. Suçlarının hesabını Nürnberg mahkemesi sonunda asılarak vermiş olan Doktor, malarya testlerini, tropikal hastalıklara çareleri, Dachau'daki mahkûmları kullanarak geliştirmiştir. Fakat ilk bakışta pek korkunç tarafı olmayan bu durumun, bir fecî yüzü vardır.

Denemeler için 300 Dachau mahkûmu kobay olarak seçilmiş ve özel hücrelerde tropikal bölgelerden getirilmiş sivrisineklere mârûz bırakılmışlardı. Doktor denemelerini mikrop almış hastalarla yaparken, daima yeni ısırılmış hastalar gerektiğinden, kobay talebi artmış ve bu miktar 1000'e ulaşmıştı. Bu zavallılardan çoğu, denemeler sırasında telef olmuşlardır.

Dachau temerküz kampının evrakları arasında bir de kâr - zarar hesaplarını hâvi defterler bulunmuş. Bir panoda, bu defterlerden birinin bir sayfası kocaman bir fotoğraf hâlinde duruyor. Yürekler parçalayıcı deyin, dayanılmaz deyin, facia deyin, ne derseniz deyin, ama gerçek ortada. Bu fotoğraf, cesetlerin sebep olduğu masrafı ve sağlanan kâr nisbetini vermekte:

«Cesetlerden toplanan: Altın diş, elbise, muhtelif eşyalar, para, kemikler» (Bunlar gelir hanesine yazılmış) ve «ortalama tam kâr» hattı karşısında «200 mark» rakamı var. «1 ceset için yapılan yaklaşık masraf» hanesi karşısında da «2 mark» yazılı.

Artık kalblerimizi deşen, görünmez binlerce mahkûmun bakışları arasında geri dönüyor ve şaşırmış, beynimiz durmuş uzaklaşıyoruz. Arkamızda, dünya bâkî kaldıkça insanlara, insanlığın yüzkarası olarak teşhir edilecek Dachau Temerküz Kampı'nın fırınları var. Cesetlerin fırına sürüldüğü sedyeler çiçeklerle süslü...

Ahmed Cemâleddin Paşa'nın Macerası

Yazan: Claude Farrére
Çeviren: Orhan Yüksel

III

Kanuni Sultan Süleyman, kapdân-ı deryâsı olan Ahmed Cemâleddin Paşa'yı, Charles-Quintes'in esiri olan Fransa Kıralı I. François'yı kurtarmak üzere Madrid'e gönderir. Ahmed Cemâleddin Paşa, aşçı yamağı kılığında I. François'nın yanına girmeyi başarır.

EFENDİLERİM, çelebîlerim, izin verirseniz âşıkınız düşünsün biraz, zihnini toparlasın... Siz de âşıkla beraber esir kralın ve aşçı yamağı kılığındaki paşasının sözleri üzerinde düşünün biraz... Bu Frenk kralını düşünün... Öylesine hâkim bir kral ki, halkı tapıyor ona neredeyse; öylesine asîl ki, şövalyeleri ona Şövalyelerin Kralı diyor! Sonra bu Türk paşasını düşünün: Çerkes, Fransız markisi, amiral, Ertuğrul nişanının hâmili ve hepsinden önemlisi padişahlar padişahının hizmetkârı ve dostu olan paşayı... İşte şu anda karşı karşıya duruyorlar; biri oturmuş vaziyette, öbürü ayakta. Ama ikisi de mağrur: Biri hizmetinde bulunduğu hükümdarla, diğeri kendisine hizmet edecek olan insanla gururlanıyor. Ve böylesine bir azamet şu küçük hücreye sığmış vaziyette! Etraf, çıplak kılıçlar, hançerler, yatağanlar ve zırhlarla çevrili. Koridorlardan silâh şakırtıları geliyor. Subayların, nöbetçilerin, zindancıların gözleri onların üstünde. Her taraf tehlike dolu. Ama Frenk kralıyla Türk paşası aldırış etmiyor bunlara. Çünkü, tehlikeler, yorgunluklar, ıztıraplar, hattâ işkence ve ölüm bile bu adamları korkutacak şeyler değil.

■

Düşünelim bunları ve devam edelim; zira hikâyemizin en güzel kısmına yaklaşıyoruz!... Bunu böyle bilin efendilerim, çelebîlerim.

■

Ahmed:

— Kral hazretleri, dedi, eğer Şövalye Kral'a bir kelimenin çeyreği kadar yalan söylersem, utancımdan ölürüm. Kral hazretleri lutfedip buradan nasıl kurtulacaklarını bana sordu. Ben de bilmiyorum kral cenapları! Amma, inşallah çıkacaksınız buradan. Ancak bir şeyi öğrenmek isterim. Eğer gerekirse kral hazretleri benim gibi zavallı bir aşçı yamağı, yahut bir dilenci veya bir rahip, hattâ zindancı kılığına girmeyi reddeder mi?

Kral ciddîyetle:

— Marki, dedi. Jesus Efendimizin (yani Hz. İsâ demek istiyor... Frenkler Hz. İsâ'ya böyle der efendilerim, onun Allah'ın oğlu olduğuna inanırlar... Yanlışım var mı çelebîlerim?... Ama biz Müslümanlar, O'nu Allah'ın kulu olarak tanırız... Allah'ın en sevgili kullarından bi-

ri...) Marki, Jesus Efendimizin kutsal haçı aşkına, hür ve kral olmak için bunları yaparım.

— Bu bana yeter. Bundan böyle Allah yardımcımız olsun, size efendi, bana da hizmetkâr olarak... Şimdi izin verin bana... Bundan sonra bütün imkânsız görülenleri başarırım, İmkânı olanlar zaten yapılmıştır.

Kral sevinçle haykırdı:

— Allah razı olsun marki... Montjoie Saint-Denis! (Gerçek Frenk krallarının, Fransa krallarının savaş nârasıydı bu efendilerim). Montjoie Saint-Denis! Sen tam beklediğim ve umduğum insansın. Meslekdaşım ve kardeşim, senin gibi bir insanı bulmakla büyüklüğünü gösterdi. şimdi Allah'ın huzurundayım. Çünkü kral andı içeceğim. Yalnız daha önce beni dinle marki ve cevap ver: Efendini seviyorum... Seni de sevdim. Sen de onu seviyorsun. Onun dostusun, benim de dostum olmak ister misin? Böylece biz, üç dost bir elin üç parmağı gibi birleşelim... Zindancım fena bir oyuna gelir böylece... Ve şüphesiz çok geçmeden kafesi boş ve atmacayı uçmuş bulur.

Ahmed diz çöktü bu teklifi kabûl ettiğini belirtmek için:

— Bismillâh! dedi. Kral hazretleri, sizi, şu anda, daha önce Emîrü'l - Müminîn olan padişahımı dinlediğim gibi dinledim: İtaat etmek için. Mademki öyle kral dostum, mademki ben senin hoşuna gidiyorum, bil ki, sen de benim daha çok hoşuma gidiyorsun. O halde bugünden itibaren seninim. Tepeden tırnağa kadar, ruhumla ve kalbimle seninim. Allah şâhidimdir.

Dindar kral:

— Âmin, dedi (Frenk rahipleri de kilise adını verdikleri camilerinde böyle der). Bana verdiğini gönülden kabûl ediyorum. Şimdi de sıra bende. İşte benim kral andım: Marki, kaadir-i mutlak şâhidimdir, — hilâfım varsa beni en kahhar yıldırımlarıyla çarpsın — senin kollarında bu lânet Pireneler'i aştığım zaman, markiliklerimden en zengini, en güzeli senin olmakla kalmayacak, aynı zamanda — ilâve ediyorum — kulaklarıma çalınacak ilk isteğin, ne dilersen dile, yerine getirilecektir.

Ahmed henüz doğrulmamıştı, diz üstü cevap verdi:

— İnşallah, dedi. Hükümdar verince hangi tâbî reddeder? Senin dostundum, şimdi de tâbiin oldum. Kahramanlar arasında ağır borç olmaz. Allah'ın izni, hükümdarımın emriyle yolunda ölmek, benim için vazifedir.

Dışarıda ayak sesleri duyuldu. Ahmed Paşa fırlayıp ayağa kalktı ve edebiyât âlimi Alonzo Lupa oldu... Yok, yok, neler söylüyorum... Aşçı yamağı oldu yine, başlığını da başına geçirdi. Kapı açılıyordu:

— Allah, devlet ve saadetinizi dâim etsin, dedi. Fransa kralı, bütün işlerinde, sonuna kadar kendisine yardımcı olacağıma itimat buyursun.

Hıristiyan kral da cevap verdi:

— Sen de bahtiyar ol. Değil mi ki içinde Allah korkusu var, o halde sana güvenebilirim.

Kapı açıldı ve tepeden tırnağa kadar zırhlı ve silâhlı dört Kastilyalı içeri girdi.

Bu, sözde imparator olan kral Carlos'un emriydi. Esiri olan Frenk kralına yemek verildiği zaman, yanında bir de gümüş olmayan bir bıçak veriliyordu: Yemek bıçağı. Ama o, bu bıçağı yemek maksadıyla kullanacağı zaman başında yalın kılıç dört kişi nöbet beklerdi. Elinde, ucu yuvarlak bir bıçak olan bu tehlikeli mahkûmun, bu zavallı silâhla, onların zırhlarını delmesinden korkuluyordu. Hiç değilse İspanyollar öyle sanıyordu ve sanıyorlardı ki, ucu yuvarlak bu bıçak ona, karlı Pireneler'den yol açabilir, onun Paris'in Louvre'una gitmesini temin edebilir.

Silâhlı nöbetçiler girince, Ahmed, alnı toz içinde olarak doğruldu:

— Çekileyim mi, Sir? dedi.

Fransalı François başını eğdi:

— İzin verdim sana, git!

Ahmed Paşa çekildi.

■

Efendilerim, çelebîlerim, gördüğünüz gibi Ahmed Paşa, bu güç işi nasıl halledeceğini henüz bilmiyordu. İyi düşünmenizi dilerim meseleyi. Dev bir işti bu. İyi kalpli Frenk kralı yalın kılıçlarla çevrili bir yerde mahpustu. Burası en müstahkem kalenin, en sağlam duvarlarından birinin en derin yerindeydi. Bu kale de, İspanya'nın en büyük şehrinin tam ortasında yapılmıştı. Etrafında ne kadar muharip olduğunu ise Allah bilir. Kral Don Carlos'a tâbi olan bu muhariplerin hepsi de Müslümanlığın, imparatorluğumuzun ve Frenk krallığının yeminli düşmanıydı. Ve bahsettiğim şehir, Kastilya krallığının tam ortasında bulunuyordu. Kastilya krallığı da diğer İspanya krallıklarının ortasındaydı. Gerçek Frenkler'in Fransa krallığıyla aralarında ise yüzlerce ve yüzlerce fersah mesafe vardı. Nihayet bütün bunların üstünde bir engel daha vardı. Fransa ile İspanya arasında, yüksek, sarp ve karlarla kaplı dağlar bulunuyordu. İblisin attığı çığlar yüzünden yol iz bulmaya

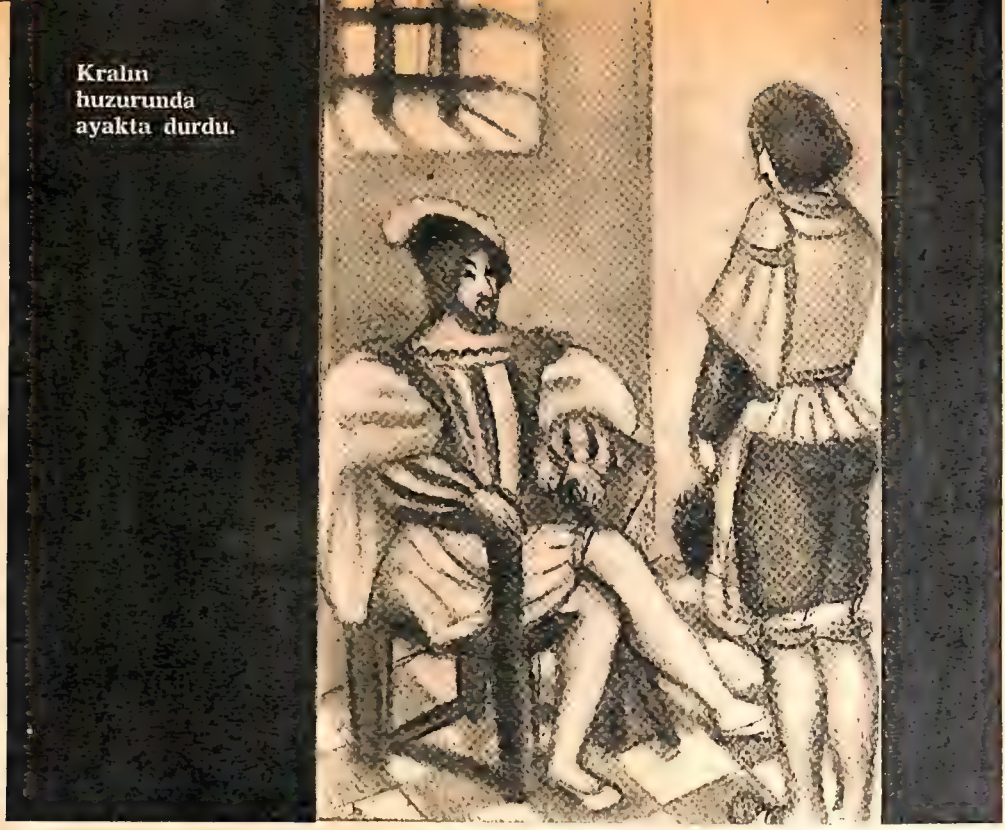

Kralın huzurunda ayakta durdu.

imkân olmazdı. İşte Ahmed Paşa, sözde din adamı, arasıra aşçı yamağı olan Ahmed Paşa, bu kadar müşkülü yenmek zorundaydı.

■

Her neyse, ben, hakir âşık Abdullah, hikâyeme devam edeyim. Ahmed Paşa, vakit geçirmeden Frenk Kralı François'yı nasıl kurtaracağını düşündü. Hey Allah'ım yanlış söyledim! Aslında düşünen o değildi. Onun yerine Allah düşündü. Çünkü bu, öyle kolayca düşünülüverecek bir şey değildi. Çünkü Allah, kaadir-i mutlaktır ve insanların âciz kaldığı yerde yardıma koşar. Zor işlere girişen iyi kullarını da hiçbir zaman yalnız bırakmaz; lâ ilâhe ill'Allah efendilerim.

O kışın bir gecesinde, o menfur Madrid'in en kötü şöhretli posada'larından birinde (haa... posada, bu kaba insanların dilinde han demektir) evet, en kötü posadalarından birinde, en kötü ve çirkin niyetli insanlar bir araya geliyordu. İşte böyle bir gecede o posadaya asîl tavırlı, enine boyuna, bir süvari geldi. Büyük bir sükûnetle, içen, küfreden, elli, altmış serserinin arasına girdi. Ateşle su birbirinden nasıl farklıysa, bu süvari de onlardan öylesine farklıydı. Bir defa ipekliler ve kıymetli taşlarla süslü mükemmel bir kıyafeti vardı. Silâhlarına gelince, onlar da müthiş şeylerdi.

Bu centilmen oturur oturmaz, uzun bir İtalyan kılıcını çıkarıp masaya koydu, ardından, zamanın en iyilerinden olan iki tabanca çıkardı. Sonra mavi çelikten bir hançer çıkardı ki, o, ancak İran'ın en ünlü silâhçılarının eseri olabilirdi. Süvari, hançerinin keskinliğini masada denemek istedi. Birkaç madenî parayı üst üste koyduktan sonra, hançerini şöyle bir indirdi. Hançer, paralarla beraber, masayı da delip geçti... Tıpkı tereyağını keser gibi efendilerim.

Bu süvari salona girdiği zaman, oturduğu zaman bir homurtu olmuştu serseriler arasında, ama hançer paralardan geçip de masayı delince, herkes suspus oldu.

Boylu poslu, kuvvetli yapılı süvari, herkesin susması üzerine gülümsedi. Sonra birdenbire yumruğunu masaya indirdi, herkes kendisine bakarken, o, hâkim fakat dostâne bir sesle konuşmaya başladı:

— Arkadaşlar! Dedi (Mükemmel bir İspanyolca konuşuyordu). Arkadaşlar. Beni aranızda görünce şaşırdınız, biliyorum. Ama buraya iyi niyetlerle geldim. Bana inanmanızı isterim. Buraya, bana ait olmayan bir şeyi, bu keseyi geri vermeye geldim.

Elinde, içi altın dolu şişkin bir torba peyda olmuştu.

— İşte birkaç yüz carolus (Carolus, İspanya Kralı Carlos'un bastığı altın paranın adıydı). Bundan on beş, yirmi gün önce içinizden on, on beş kişi, Plaza Mayor'un orada, benden sadaka istemişti. Ben, şaşkınlıkla bu isteği değerlendiremedim ve tutup da istenen parayı vereceğim yerde şu gördüğünüz kılıcımı çekerek, sekiz, on kişiyi öldürdüm. Toprakları bol olsun. Şimdi bu hatamdan dolayı özür diliyor ve bu keseyi size veriyorum.

Süvari, böyle diyerek keseyi ağır bir hareketle ortaya doğru attı. Ama kese yere düşmedi bile. Simsiyah elli pençe, daha havadayken keseyi yakaladılar. Kimse altınların rengini görmedi. Kese de, altınlar da bir anda paylaşılıverdi, gitti. Bunun üzerine soyguncuların katili:

— Bravo, diye gürledi. Efendimiz imparatorun sadık tab'aları olduğunu isbat ettiniz. Katolik hükümdarların paraların üstünde basılı asîl tasvirine sahip olmak için gösterdiğiniz kahramanca aceleye hayran oldum. Elbette öyle... Onlar, herhalde şu bayağı düka altınlarına benzemez.

Böyle söyleyerek elini kemerine sokup bir kese daha çıkardı. Altın kesesini elinde oynatırken, bir yandan da konuşuyordu:

— Benzemez elbette... Kötü kötü ses çıkaran bu altınları lekeleyen resim, sözde çok Hıristiyan olan Fransa kralının, ölü kral Louis'nin ve yaşayan kral, kafesteki Fransa kralı François'nın... Bunları istihkar etmeniz lâzım elbette.

Böyle söyleyerek, içi Louis altını dolu keseyi ortaya attı. O kese de, içindeki altınlarla beraber bir anda yok oldu.

Mükemmel kıyafetli süvari:

— Hay lânet, diye küfretti, bu işten bir

Kilisede âyin yapılıyordu.

şey anlamadım. Yani biz, asîl kanlı İspanyol, birkaç çirkin Fransız parasına tamah mı ediyoruz?

Bir an düşündü, yahut düşünüyormuş gibi yaptı. Gerçekten düşündü mü, düşünmedi mi, ona siz karar verin efendilerim, çelebîlerim... Ne diyordum, bir an düşündü, yahut düşünür gibi yaptı, sonra birden hatırlamış gibi elini alnına vurdu, bir defa daha elini kemerine attı ve bir kese altın daha çıkardı. Bu kese, diğer iki keseden daha da şişkindi. Ancak, keseyi tutan el, sanki içinde çok pis birşey varmış gibi, ileri doğru uzanmıştı... Evet, sanki içinde pis birşey vardı ve centilmen süvari bunu kendisinden uzaklaştırmak istiyordu.

— Haydutlar!... Sersemler!... Hainler!... diye küfretti. Hadi diyelim ki, Çok Hıristiyan Kral, yine de Katolikler'in kralıydı ve yine o paralarda da haç vardı, aynı haç, sizin haçınız... Ama ya hilâl... Hilâle ne diyeceksiniz?

Ve bunu söyleyerek üçüncü keseyi de fırlattı. Ancak bu üçüncü kese eskiydi. Daha yere değmeden dağılıverdi ve altınlar etrafa saçıldı. Altınların her iki tarafında da resim yoktu. Bunun ne demek olduğunu anladınız değil mi efendilerim, çelebîlerim? Bunlar gayr-i mü'minlerin değil, mü'minlerin altınıydı. Ve bu altınları bastıran hükümdar, resmini koymazdı paralara... Çünkü putperestlik olurdu bu... Ve bu hükümdar, dindar hükümdarların en dindarıydı. Altınına sadece mühür basmıştı... Bu hükümdar Kanunî Süleyman'dı. Altınları dağıtan esrarengiz süvari de, Ahmed'den başka kimse değildi. Evet, Ahmed Cemâleddin Paşa!... Bu anda artık o, don Alonzo Lupa da değildi.

Evet ne diyordum... Yüz tane Süleyman altını yere yayıldı... Sanki posadanın kirli camları kırılmış da, içeri güneş ışığı dolmuş gibi, altınlar etrafı aydınlattı bir anda... Çünkü bu altınlar, Fransa veya Kastilya altınları gibi havada kapışılmamıştı. Aksine her tarafa yayıldılar. Ve böylece, Osmanoğlu'nun mührü hiç olmazsa elli defa kıvılcımlar saçtı.

İşte efendilerim, çelebîlerim, hikâyenin belki de en inanılmaz kısmına geldik. Fransız ve İspanyol altınları gibi Türk liraları da bir anda buharlaşıp uçtu. Evet, yalan söylemiyorum. Türk ve Müslüman altınları hiç şüphesiz Hıristiyan olan bu Kastilyalı, Aragonlu, Navarralı, Andalusyalılar'ın elinde bir anda buharlaştı. Bunlar yine şüphesiz, Müslümanlığın, Türkiye'nin, padişahın ve Kur'ân'ın düşmanıydılar. Ahmed Cemâleddin Paşa artık kim olduğunu açıklama zamanının geldiğini düşünüyordu, birden sakinleşti ve sükûnetle gülümseyerek:

— Biraz önce yanıldım, dedi. Sizin, büyük bir imparatorun sâdık tab'aları olduğunuzu söyledim. Ama bu imparator Kral don Carlos değildi... Fransa kralı François da değil, hattâ benim efendim olan padişah bile değil — evet, ben Türk'üm ve bununla iftihar ederim, — Evet Türk'üm, bu sizce birşey değiştirir mi? Allah adına cevap vereceğim: Hayır, değiştirmez. Öyle değil mi arkadaşlar? Size gelince, sizin krallar ve imparatorlar üstü bir hükümdarınız var, siz ona tâbisiniz, bu hükümdar kim biliyor musunuz? Altın hazretleri! Hangi çeşit olursa olsun, hangi biçimde olursa olsun, çeyrek olsun, yarım olsun, bütün olsun, çift olsun sizce farketmez... Adları bakımından da öyle, Süleymaniye olsun, Louis olsun, Carolus veya Jacobus olsun! Şunu bilin ki arkadaşlar, ben sizin hükümdarınız olan altının başkomutanıyım, başbakanıyım! İnanmıyor musunuz yoksa? Eğer inanmıyorsanız, ceplerinizi yoklayım, hüviyetimi belirten sesler duyacaksınız. Biraz önce aldığınız altınların sesleri. Artık şüpheniz yok değil mi?

«Kıymetli arkadaşlar! Ben sizin tasavvur edemiyeceğiniz kadar zenginim. Paramı asalet unvanlarım sâyesinde ve savaşlarda kazandım... Tanrı hakkı için nasıl savaştığımı da bilirsiniz. Plazza Mayor'un orada bana hücum eden arkadaşlarınızdan on beşinin leşi yerde kaldı. Ve unutmayın ki ben silâhsızdım... Şimdi bunları bırakalım... Buraya gelişim, size zenginlik teklif etmek içindir. Hepiniz de benim kadar zengin olacaksınız. Bunun için bir iş teklif ediyorum... Bu iş hiç de zor değil. Bir tek defa benimle beraber gelecek ve benimle beraber dövüşeceksiniz. Benim savaş kaybetmek nedir bilmediğimi de öğrendiniz. Sizin de hiçbirinizin kılına bile zarar gelmiyeceğini temin ederim.

«Eee, aziz arkadaşlarım... Eli kolu bağlı oturarak altın kazanamazsınız şüphesiz. Ben başta olmak üzere gideceğiz. Benim emrine uyarak dövüşeceksiniz. Gerekirse bire iki, gerekirse bire on dövüşeceksiniz. Öldüresiye bir dövüş olacak... Öldüresiye diyorsam, düşmanın ölümünü kastediyorum tabiî... İşte böyle arkadaşlarım, dediğimi kabûl eden ve beni efendi tanıyanlar sağıma geçsin... Kabûl etmeyenler de soluma... (Bir an durdu, sonra gülmeye başladı) İstemeyenler mi?... Eğer istemeyen varsa böyle bir zenginliği reddettiğine pişman olacaktır».

Efendilerim, çelebîlerim, işte hikâyemin kalan kısımlarının en harikulâde taraflarından biri... O anda posada'nın salonunda en az elli kişi vardı. Belki de altmış... Yahut da seksen... Allah bilir doğrusunu! Ama bütün haydutların hepsi de, Ahmed Cemâleddin Paşa'ya itaat ettiler, hepsi de kendisini Ahmed Paşa'ya sattı.

■

Allah, Allah... Neler duyuyorum... İlk horozlar ötmeye başladı demek ki... O halde, biraz acele etmeli, lüzumsuz lâflarla oyalanmamalıyım. Evet, evet, o öten birinci horozdu, işte ikinci de ötüyor... O halde çabuk olmalıyım.

■

İspanya kışları sert geçer efendilerim. Daha önce bahsettim mi bilmiyorum; bütün bu anlattıklarım kışın geçiyordu. Frenk takvimine göre kışın ilk ayının yani aralık sonlarına doğru. Aralık ayının sonlarında Frenkler'in Noel yortusu vardır. Noel, onlar için çok büyük bir bayramdır. Noel yortuları, tıpkı bizim Ramazanımız gibi, gece ibâdetiyle son bulur. Yirmi dört aralık gecesi bütün Frenkler en büyük kiliselerine giderler. Kastilyalılar da, istedikleri kadar kaba saba ve vahşî olsun... Onlar da bu âdete uyardı. Don Carlos denen sözde imparator da hususî kilisesine giderdi. Bu kilise de, tahmin edeceğiniz gibi, sarayın içindeydi.

Bu harikulâde hikâyenin akışını ve birçok seyyahtan duyduğuma göre, saray Madrid'de Calle Tossa denen bir sokağa çok yakınmış. Öyle ki, kral don Carlos'un kilisesinden, François'nın mahpesine gitmek için yüz adım yürümek kâfiymiş. Bütün bunları, bu Anadolu hanında beni dinleyen efendilerimin hâdisenin geçtiği yerleri gözleriyle görmüş gibi öğrenmeleri için anlatıyorum. İşte o Noel gecesi, esir kralın adamlarıyla, don Carlos'un adamları bu yol üzerinde karşılaştılar.

(Arkası var)

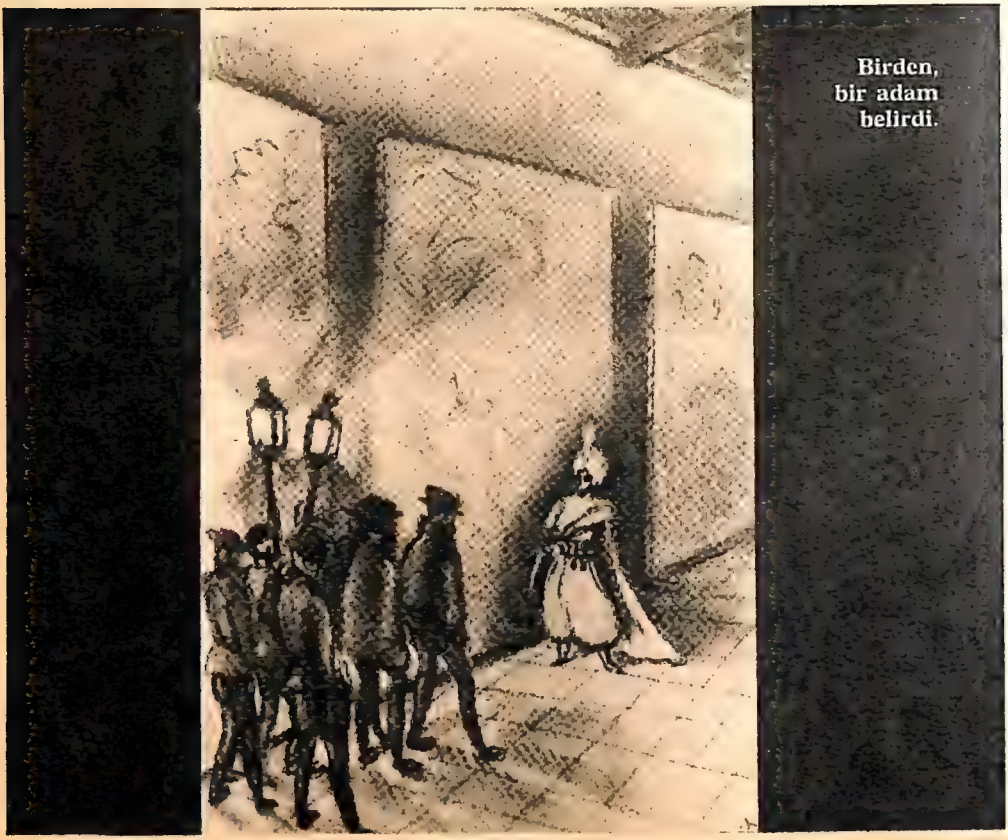

Birden, bir adam belirdi.

Sultan Reşad'ın Başmâbeyncisi Tevfik Bey'in Günlük Notları: 7

HALÂSKÂRÂN OLAYI

Sadeleştiren: Ş. K.

ŞU meselede Lütfi Bey'in Nâzım Paşa'ya yüz vermemesi, gidebilirsiniz demesi derin bir mülâhaza neticesi değildir. Asıl maksat «Şunlar gitsin, kâğıt, efendimize arzolunsun da işler bitsin, ben de evime gideyim»den ibarettir. Ancak saraya gelmiş askerî erkândan kimselere, velev usûle mugayir gelmiş olsunlar, onlara kendiliğinden «git» demek olmaz. Efendimize arzolunur, vükelâ ile görüşülür. Gitmeleri lâzım ise: «Mârûzâtınız efendimizce mâlum oldu; icabına bakılacaktır» yolunda cevap verilir. Harbiye nâzırlığını kabûl etmesi rica edilen zâta öyle muamele olmaz. Sonra, işin ehemmiyeti olduğuna kendiliğinden hükmetmiş. Nâzım Paşa'nın Lütfi Bey'e İttihadçı diye söz söylemesi de yanlış. Lütfi Bey cemiyete dahil değildir; olsa bile öyle gürültüye mukavemet edemez, hemen «değilim» der çıkar; gemi arslanı gibi kurtulur. Şiddet ve kuvvete karşı hemen küçülen kimselerden bulunduğunu sarayda bilmeyen yoktur.

Önce Hurşid, sonra Nâzım ve Hâdi Paşalar huzura kabûl buyruldular. Huzurdan çıktıktan sonra hepsi odama geldiler. Mesele konuşuldu. Hâdi Paşa: «Âyân ve bazı askerî mülkî kimselerden bir heyet teşkil edilip, evrak bu heyette müzakere edilsin, vaziyet iyice anlaşılsın» dedi. Herkes bunu uygun gördü. Sonra hepsi birden, toplantı hâlinde bulunan meclise gittiler.

Şu meselenin nasıl bir netice vereceğini bugün bilmek imkânsız. Ya hiç neticesiz, mânâsız bir teşebbüs şeklinde kalır veyahut da, devletin felâketine sebep olur. Ancak Lütfi Bey'in, başmâbeynci olarak, gelen heyete yaptığı muamele çok kabadır; bereket versin Hâlid Ziyâ Bey sonunda iyi idare etti.

Komisyonun kimlerden teşekkül etmesi lâzımgeldiği konuşulurken, herkesin münasip gördüğü bir zâtın adını ettiği sırada Nâzım Paşa'nın durmadan muhaliflerden birinin ismi üstünde durması nazarı dikkati celb etmiyor değildi.

6 TEMMUZ 1328 (1912) CUMA

Sabahleyin mâbeyne gittim. Başkâtip Hâlid Ziyâ Bey, kâtip Murtaza ve esvapçıbaşı Sâbit Bey bir kâğıt okuyorlardı. Tevfik Paşa'dan cevap geldiğini söylediler. Onu ve diğer telgrafları okurken, üst tarafı «Mâbeyn ikinci kâtibi Tevfik Bey vasatetiyle atabe-i ulyâya» yazılı telgraf gördüm. Sadrâzamlıktan geliyordu. Biraz durdum, «nâmıma gelmiş telgraf» dedim. Sabit Bey:

— Acele nasıl da dikkat etti, kendine olduğunu gördü, dedi.

Ses çıkarmadım. Neşri lüzumu sadâret-

ten bildirilen ve vükelâca imzalanmış beyannâme idi. Tekrar tekrar okudum. Düşündüm. Şöyle konuştum:

— Çok vahim olduğu artık meydana çıkan şu hâllere karşı düşünülecek ilk iş saltanatın hukuku, hilâfet makamının hukuku, nihayet devletin menfaat ve hukukudur. Şimdi bunun da bize kaldığı görülüyor. Çünkü evvelce hiçbir işe karıştırmıyorlardı, şimdi ise ağır bir iş olunca padişaha bırakıveriyorlar. Bu beyannâmeyi müşaveresiz meydana koymak, neticesini düşünmeden ortaya çıkarmak, fikrimce, münasip değildir. Sonra istenilen tesiri hâsıl etmezse ne yapılacak? Burası dikkate alınmalı. Telgrafnâmeye gelince: Mademki yazılmış, buraya tebliğ edilmeliydi. Üç günden beri tebliğ edilmemesi bu telgrafnâmeye blöf dedirtti. Vaktiyle gelmiş olsaydı cebime koymaz, yırtıp atmazdım; siz de icabına bakardınız. Yanlış fikirle hareket olunmaz, üç gündür aldanmazdık. Ne ise, elbet bir tedbir alınır.

O sırada başmâbeynci Lûtfi Bey geldi; kâğıtları okudu. Ona da bu yolda biraz söylendim ve:

— Dün gece bir komisyona karar verilmiş iken şimdi beyannâme gönderilmesinde, yani ilk karardan dönülmesinde ne sebep var? diye sordum.

Neticede Hurşid Paşa'dan telefonla, dün geceki karardan sonra ne yaptıklarını sordum. «Beyannâme hazırlanmıştır, tezkere ile arzolunmuştur» cevabı üzerine yemeğe saraya gelmesini söyledim. «Beklemeyiniz, selâmlığa geleceğim» dedi.

Hâlid Ziyâ Bey, bu beyannâmeyi pek tutuyor. Vükelâya acaba kendisi mi hatırlattı bilmiyorum. Ancak, hunkâr tarafından askere beyannâme gidince herşey yerini bulacak, ortalık sükûna kavuşacak gibi bir kanaatte bulunduğu hâlinden anlaşılıyor.

Murtaza Bey'le konuştuktan sonra orta kat sofasının kapısı önünde Hâlid Ziyâ Bey'le karşılaştım. Beyannâme için padişahın huzuruna gidiyordu.

— Beyefendi hazretleri, dedim, samimîyetle söylüyorum, Sancak-ı Şerîf (Teşbih, müşebbehi-bihin aynı olmaz) çıkarılıp da etrafında kimse bulunmaz ise, nasıl olacağı gibi, beyannâme de tesir hâsıl etmez ise, sonunun ne olacağını iyi düşünelim. Padişahın sözü, nüfuzu en sonraki silâh olarak kullanılmalı, padişahı küçük düşürmemeli, acele etmeyelim.

— Beyannâme gitmezse, buraya yirmi asker gelir, padişahı hapseder ve istediklerini yaptırırlar, dedi.

Sâbit ve Hayri Beyler de sağ tarafta, kapıya bakan merdiven üstünde idiler. Sordular. Söylediklerimi tekrarladım. Buradan başkâtip beyin odasına girdim. Hurşid Paşa, Evkaf Nâzırı Hayri Bey ve Lûtfi Bey orada idiler. Düşündüklerimi oradakilere de tekrarladım.

Selâmlık Hamidiye Camii'nde yapıldı. Meclis-i Meb'ûsân Reisi Halil Beyefendi geldi.

Selâmlıktan sonra Hâlid Ziyâ Bey: «Efendimiz hazırlanan beyannâmeyi okudular, memnun oldular» dedi.

Âyân Reisi Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Meclis-i Meb'ûsân Reisi Halil Beyefendi huzura kabûl buyruldular.

Beyannâme Hurşid Paşa'ya verilmiş. O da, muhtelif askerî mevkilerde okumak üzere almış gitmiş. Beyannamenin askere ne türlü tesirler ettiğini arzetmek üzere tekrar mâbeyne gelmesi kararlaştırılmış.

Vahîdeddin Efendi hazretleri saraya gelip huzura kabûl olundular. Başkâtip Bey'in naklettiğine göre Vahîdeddin Efendi hazretleri padişaha «Kâmil Paşa siz efendimize sâdıktır» diyerek yemin etmiş ve onun sadrâzamlığa tayinini teklif etmiş, sonra da: «Buraya birtakım asker ve halk gelip onun sadrâzamlığını isteyebilirler, o zaman siz onların teklifi üzerine bu tayini yapmış olursunuz» demeyi unutmamış. Padişah hazretleri lâzım gelen cevabı vermiş; Hâlid Ziyâ Bey de: «Halkın bağırmasıyle sadrâzam tayin edilirse, sonra diğer bir kısım halkın bağırmasıyle de azledilir...» yollu sözlerle Vahîdeddin Efendi'ye ilâve cevapta bulunmuş.

Hurşid Paşa her an beklendi ise de gelmedi. Bir aralık başkâtip beyefendi: Hâlâ gelmedi, acaba gelmeyecek mi?» diyerek, tahminlerimin doğru olduğunu anlatmak istedi.

Alınan haberlere göre Hurşid Paşa gitmiş beyannâmeyi okumuş. Birtakımları başını çevirip dinlememişler bile. Bazı yerlerde zâbitlerin pek çoğu toplantı yerinde bulunmamış. Velhâsıl bir şeye benzememiş. Beyannâmeyi okur okumaz, heyecana gelecek orduyu arkasına takıp saraya getirerek sadâkat tezahürlerinde bulunduracağını uman ve böylelikle mümtaz bir mevki elde edeceğini sanan Hurşid Paşa, tertibinin tam bir akamete uğradığını görünce saraya dönmek ve şu olan bitenleri anlatmaktan ise evine savuşmuş ve kimselere görünmeme yiğitliğinin şartlarını tamamiyle yerine getirmiş.

O kadar söylediğim, âdeta çırpındığım halde kimseye anlatamadığım sözlerimin doğru çıkması karşısında «Keşke doğru çıkmasaydı da bir padişah ağzından hazırlanan bir beyannâme bu esef verici ne-

Hurşid Paşa'ya sadâret makamı teklif edilmemişti.

ticeye varmasaydı» diye düşündüm. Padişahı, kendisini dinlemiyecek kimselere hitap ettirdiler, işin önünü sonunu düşünmediler, onun sözünü heder ettiler...

7 TEMMUZ 1328 CUMARTESİ

Kendisine sadrâzamlık teklif olunan eski sadrâzamlardan Londra sefiri Tevfik Paşa birçok şartlar ileri sürmüş. Başkâtip Bey'in odasında bunlar konuşuluyordu. Başkâtip Bey, akla gelen hâl yollarını şöyle saydı: 1 — Tevfik Paşa'nın şartlarının kabûlü. 2 — Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya, 3 — Hüseyin Hilmi Paşa'ya, 4 — Kâmil Paşa'ya sadâret teklif etmek.

Gazi Muhtar Paşa: «Yetmiş yaşındayım, fakat efendimiz isterse bu hizmeti görürüm ve müsaade ederlerse oğlumu da (kabineye) alırım. Ben ateş içinde kalırsam onu gönderirim» diyormuş. Hüseyin Hilmi Paşa zekîdir, ancak Kâmil Paşa'dan sonra gelmeyi ister. İşin sivri yerleri düzeldikten sonra kabûl eder. Kâmil Paşa'ya gelince: Meclis tarafından itimad reyi alması zordur, netice ağırlaşır.

Ben: «Böyle muhabere ile vakit geçirmektense, Tevfik Paşa Istanbul'a gelsin, ahval yakından konuşulsun» dedimse de Hâlid Ziyâ ve Âsım Beyler «Şartları kabûl edilmezse nafile gelmiş olacak» cevabını verdiler.

— Nafile değil; şu mühim ahvalin icabı olarak gelir, olmazsa, geldiği gibi gider, gelmesi herhalde muvafıktır. Meclis-i Meb'ûsânı dağıtmayı şart koşuyor. Meclisi hükümdar değil, kabine, hükümet dağıtır. Ortada kabine yok, vükelâ istifa etmişler. Gelsin, dağıtalım desin, arzetsin. İşler çok nazik... diye konuştum.

O sırada Sâbit Bey geldi: «Efendimiz, mademki Tevfik Paşa kabûl etmiyor, zaman geçirmek doğru değil; Muhtar veya Kâmil Paşa teklif edilsin buyursunlar» dedi.

Uzun konuşmalardan sonra Tevfik Paşa'ya, meclisin feshi maddesi hariç, diğer şartlarının kabûl olunduğu yolunda bir telgraf çekilmesine karar verildi. Ben «Tevfik Paşa kabûl etmeyecek» dedim. Başmâbeynci Lûtfi Bey:

— O, yumuşak tüylü Van kedisi gibidir, ben bilirim, kabûl eder, dedi.

Van kedisinin yumuşak tüyleri arasında keskin tırnakları da vardır. Londra'daki rahatını, fazla maaşını bırakıp, dağdağalı bir işi bu müşkül zamanda hiç kabûl eder mi?

Akşam, seryâver izinli olarak Ada'ya,

Sultan
Mehmed Reşad.

başmâbeynci ve başkâtip beyler konaklarına gitmişlerdi. Emir üzerine huzura dahil oldum. Tevfik Paşa'ya yazılan telgrafı sual buyurdular. «Şu anda Londra'ya varmıştır. Cevap uzun olmayacağından birkaç saate kadar gelir, deşifre edilip arzolunur» cevabını verdim.

8 TEMMUZ 1328 PAZAR

Evden çıkıp saraya giderken Hâlid Zıyâ Bey'le karşılaştım. Beraber gittik. Saraya girdiğimizde musahip Nezir Ağa, padişahın cevap gelip gelmediğini sorduğunu söyledi. Gelmemişti. Bir müddet sonra başkâtip beyefendi odama geldi. «Israr eden cevabı geldi» dedi.

Başmâbeynci Lûtfi Bey'i saraya davet ederken, Fransızca:

— Israr ediyor, dedim.

— Mecnûn, nede ısrar ediyor?

— Birinci teklifinde deyip, saraya gelmesini bildirdim.

Hâlid Zıyâ Bey'e:

— Böyle muhabere ile geçirilecek zaman değildir. Şimdi en başta gelen tedbir orduyu siyasetten ayrı tutmaktır. Tevfik Paşa'nın etrafını İsmail Kemal ve hempaları almış. Bunu anlamadan teklifinde ısrar ediyor. Maksadı kabûl değilse bir an önce söylemeliydi.

Tevfik Paşa'nın şartları, daha önce Halâskârân grubuna telkin edilmiş ve onlar tarafından ortaya atılmış şartlardan hemen hemen farksızdır. Kendisi herşey hazır ve rahat ve isteğine uygun olsun istiyor.

Hâlid Zıyâ Bey:

— O zaman bekçibaşı Ahmed Ağa da sadrâzam olabilir, dedi.

Ben cevaben yine devam ettim:

— Said Paşa da sadâreti kabûl ettiği zaman vaziyet şimdiden daha iyi değildi. Tevfik Paşa 31 Mart'tan sonra sadâreti kabûl ettiği vakit böyle şartlar ileri sürmemişti. Şimdi böyle vezinli, mevzunlu teklifler modası neden çıktı anlayamıyorum?

Kâmil Paşa'nın sadârete geçerse bildiğini yapıp, kimse ile müşavere etmeyeceğini konuştuk. Esasen orduyu siyasetten ne Kâmil ne de Hüseyin Hilmi Paşalar ayıramazlar. Bunu ancak Gazi Muhtar Paşa yapabilir. Oğlunu da (Mahmud Muhtar Paşa) dediği gibi alırsa bu iş nisbeten kolay olur. Zaten şimdi kurulacak

kabine muvakkattir. Ortalık durulunca hangi kabine istenirse gelir. Tevfik Paşa «Il faut entendre les deux partis» darbımeselini elbette bilir. Burada gelip bunları dinlemeli idi.

Bu arada başkâtip beyefendi; Tevfik Paşa'nın hariciye nezâretine çektiği telgrafta, Fransız sefirinin kendisini ziyaret etmiş olduğunu, eğer bir ihtilâl çıkarsa dışardan şiddetli müdahaleler olacağından söz ettiğini yazdığını söyledi. Ben de:

— Evet olabilir. Ancak işte memlekete gelip o bildiği kötü ahvali bertaraf etmek, fedakârlık göstermek icabeder. Büyüklük böyle zamanlardadır. Sükûn, sükûnet içinde herkes büyüklük satar, dedim.

Emir üzerine huzura dahil olduğumda padişah hazretlerinin sualleri üzerine şu mâruzatta bulundum:

— Efendimiz; Tevfik Paşa fedakârlık etmedi. Hazırlanmış müşkülleri giderilmiş bir makamı herkes kabûl eder. Artık o hesaptan çıktı. Şimdi bizce en mühim iş orduyu siyasetten ayırmaktır. Öbür işler kendiliğinden düzelir. Şimdi her yerde iffetiyle tanınmış; burada ve Arnavutluk'ta, Avrupa'da tanınmış bir zât lâzım. Bu evsafı ile birlikte o zâtın, asker üzerinde nüfuzu da bulunması şarttır. Hüseyin Hilmi ve Kâmil Paşalar meziyetli kimselerse de, asker üzerinde nüfuzları yoktur. Bir de aleyhlerinde, hele Kâmil Paşa'nın, pek çok adam vardır. Kendilerine sadâret teklif olunacaklardan bunlar çıkınca Gazi Ahmed Muhtar Paşa kalıyor. O zâtların göreceği işleri Gazi Paşa da görür, fakat onlar asker meselesinde onun kadar iş göremezler. Sağ kolumuzla uğraşamayız ama, sol kolumuz meşgul olur.

— Başkâtip Bey gelsin, buyurdu.

Huzura girildi. Âsım Bey de huzurda Ahmed Muhtar Paşa'yı tercih etmiş.

Dâvetler başladı. Müşavere devresi sona erdi. Fakat Başmâbeynci Lûtfi Bey'de durgunluk hissedilmekte, dargınlık görülmekte olduğu rivayeti çıktı. Sebebi, Efendimiz sadâret teklifi meselesinde herkesin reyini sorduğu halde, Lûtfi Bey'i hiç çağırmamış. Hâli bilenler, padişah hazretlerinin onun hakkında: «Öyle işten anlar, fikir sahibi bir adam değildir. Bura işlerine aklı ermez. Müslümanlık'tan bî-haber âdî bir frenk» buyurulduğuna vakıf olanlar onun iğbirarına ve küskünlüğüne tebessüm ettiler.

Şu iğbirarını belli etmesinin ne faydası oldu? İşi başında bizler bile farketmemişken, onun infial eseri göstermesi, odacılara, kapıcılara kadar «Efendimiz Lûtfi Bey'i beğenmiyormuş» dedikodularının yayılmasına sebep oldu.

Yarın için saraya Kâmil ve Hüseyin Paşalar'ın, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın, Meclis-i Meb'ûsân Reisi Halil Bey'in ve Cemâleddin Efendi ile diğer kimselerin müşavere mevzuunda dâvetleri kararlaştırıldı.

Şu üç, dört gün tarihimizde pek mühim sayılacak derecede buhranlı ve endişeli geçti.

9 TEMMUZ 1328 PAZARTESİ

Saraya, ezanî saat birde geldim.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Gabriel Noradunkyan Efendi geldi. Sonra öteki davetliler geldiler. Kâmil Paşa, başkâtiplik odasına alındı. Birkaç dakika sonra Çit kasrına gitti.

Jön-Türk gazetesi, başmâbeynci ve başkâtip beylerin istifa ettiklerini ve benim başkâtip olduğumu yazmış.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadrâzam, Cemâleddin Efendi şeyhulislâm oldu. Hatt-ı Hümâyûnu başkâtip Hâlid Ziyâ Bey götürdü.

Hergün saraya devam eden Âsım Bey'le Hurşid Paşa'ya hiçbir nâzırlık teklif edilmedi.

10 TEMMUZ 1328 SALI

Bugün ıyd-ı millî (24 temmuz Meşrutiyet bayramı).

Kâmil Paşa geldi. Diğer vükelâ ile huzura kabûl olundu. Hâlid Ziyâ Bey'le padişah hazretlerinin şu irâdeleri görüşüldü:

1 — Said Paşa'nın âyân reisliğine tâyini. 2 — Eski kabineden Âsım Bey'in Viyana sefirliğine tâyini. 3 — Hurşid Paşa'nın bir hizmete tâyini. 4 — Nesib Efendi'nin Arnavutluk'a gönderilmesi.

Vükelâ, Çit köşkünde ictima ettiler. Çıkıp merdivenden inerlerken Gazi Muhtar Paşa:

— Arkadaşlarla görüştüm. Said Paşa'ya itiraz ediyorlar. Fakat şimdilik kimseye birşey söylemeyin, dedi. Hurşid Paşa için bir şeyler düşünüleceğini; fakat Âsım Bey'in Viyana sefirliğinin şimdilik münasip olmadığını ilâve etti.

11 TEMMUZ 1328 ÇARŞAMBA

Başkâtip beyle huzura girdik. Arzettiğimiz teklifler hususunda padişah, memnun olmadıklarını beyan buyurdular.

— Böyle istediklerini yaptırırlar, sonra da fenalığı bize bırakırlar. Bizler ne ya deli oluruz, hal'ederler, yahut hastalanır gideriz, buyurdu.

Zât-ı hazret-i padişahîyi bu derece hiddetli ve üzgün görmemiştim. Meğer ortada daha lakırdısı yok iken, Said Paşa'nın âyân reisliğine tâyini Hâlid Bey tarafından düşünülmüş. Said Paşa çok dirayetli bir adam ise de, sadâretten daha dün istifa etmiş bir kimsenin hemen bugün âyân reisliğine tâyini pek yersiz olacağından, öteki padişahlar gibi efendimiz de istifalardan hoşlanmadıklarından, kendilerinin bu tarz hareketleri haklı görülmelidir.

13 TEMMUZ 1328 CUMA

Meclis-i Meb'ûsân'ın dünkü ictimâında Halâskârân grubuna mensup bir zâbitin Meclis Reisi Halil Bey'e bir mektup getirmesi ve bunun üzerine yapılan müzakereler, memleketin istikbali bakımından dikkate şâyân görülmüştür. Bir haftadan beri cereyan eden ahvâl ağırca ve istikbalce çok vahim görünmektedir.

14 TEMMUZ 1328 CUMARTESİ

Akşam yemeğinden sonra emir üzerine huzura dahil oldum. Mekke'ye gönderilecek surre alayı için padişah hazretlerinin bazı irâdelerini telâkki ettim.

Abdüsselâm şeyhi Yahyâ-zâde Hikmet Efendi, Kandil-i Şerîf va'zında bulunmak üzere, kavas gönderilerek dâvet olundu. Efendimize öteden beri mensup olduğundan ve biraz da devri sabıkın (Abdülhamid zamanının) memnun olacağı meslekte bulunmadığından Medine-i Münevvere'de ikamete mecbur edilen Yahyâ Efendi için «Meşrutiyet'ten sonra Istanbul'a gelmiş ve biraz sonra vefat etmiş» dediler. Vefat ettiği yer burası mıdır, yoksa Medine-i Münevvere midir, bilmiyorum.

SON

Tevfik Bey'in hâtıralarında bahsettiği, Meclis-i Meb'ûsân Reisi Halil Bey'e getirilen ve meclisi karıştıran mektubun metnini — başka bir kaynaktan alarak — aşağıya koyuyoruz:

Meclis-i Meb'ûsân Reisi Halil Bey'e,

Gerek İttihad ve Terakki muhitinde ve gerek Meclis-i Meb'ûsân sahasında vatan için hiç de hayırlı olmaksızın vukua gelen bunca harekâtı sakîmenize zamîmeten bu defa nezd-i şâhânede sebk eden teşebbüsât ve entrikalarınız grubumuzca mâlûm olmakla ve bu da cezayı azîm görülmekle beraber, pis kanlarınızla lekelenmeyi arzu etmediğimiz için ihtara lüzum görüyoruz ki, milletle beraber bütün ordunun metâlibâtı muhikkasının en mühimmini teşkil eden meclis-i hâzır-ı meb'ûsânın ve daha doğrusu Fındıklı kulüp ve tiyatrosunun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hattâ tervici matlabımız yolunda bilfiil çalıştığınızı kırk sekiz saatte izhar ve ispat etmezseniz, üzerimize terettüp eden vazife-i vataniyyeyi tamamen îfa edeceğimizi ihbar ediyoruz.

Hâşiye: Şurası da mâlûm ola ki, kendilerinde hiçbir kıymet ve meziyet görmediğimiz eşhâsa hitaptan kendimizi müstağni addediyoruz.

11 temmuz 1328
Halâskârân Zâbitan Grubu

Bu hâdiselerin geçtiği günlerde Başkâtip Hâlid Ziyâ (Uşaklıgil) ve Başmâbeynci Lütfi Simavi Bey aleyhinde de bir cereyan başgöstermiş, neticede her ikisi de görevlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. 14 temmuz 1328 (1912) günü hâtıra defterine son satırlarını yazan Mehmet Tevfik Bey, 17 temmuz 1328 günü, Lütfi Simavi Bey'in yerine Başmâbeynci olmuştur. Tevfik Bey'in başmâbeynci olduktan sonra da hâtıra defteri tutup tutmadığı hakkında bilgimiz yoktur. Elimizdeki dört defter onun ikinci mabeynciliği zamanına aittir ve burada bitmektedir.

Cumhuriyetin ilânından sonra vefat eden Mehmet Tevfik Bey'in değerli bir hukukçu olduğu, zamanının bir gazetesinden herhalde kendisinin kesip hâtıra defteri arasına koyduğu, şu gazete kupüründen de anlaşılmaktadır:

HUKUK-U DÜVEL MÜDERRİSLİĞİ

Ahîren irtihal-i dâr-ı bakaa eden merhum Ahmed Salâhaddin Bey'den Hukuk Fakültesi'nde münhal Hukuk-u düvel müderrisliğine irâe edilecek iki namzedin intihabı evvelki gün mezkûr medrese (fakülte) meclisi müdîriyyeti tarafından icra edilmiştir. Netice-i intihapta, vaktiyle hukuk-u düvel müderrisliğinde bulunmuş olan sabık başmâbeynci Tevfik Bey, on iki ve yine hukuk-u düvel müderrisliğinde bulunan Cemil Bey (eski rektörlerden Cemil Bilsel) on bir rey ile namzed intihap edilmişlerdir. Dün toplanan Dârü'l - fünûn dîvânı bunları tasdik ile ikisinden birinin tercihi için nezârete arzedecektir.

Tevfik Bey'in el yazısı ile tarih: 7 şubat 1337 (1921).

I. Dünya Savaşı'nda Ruslar'a esir düşen bir subayın Türkistan Hâtıraları: 4

Türkistan'da Kadın

Yazan: Süleyman Tevfik Harputlu

1867 SENESİNDEN BERİ, Rus idaresi altında hürriyetsiz kalan halk, dinî taassuba ve hurâfelere fazla temâyül etmiş bir durumdaydı. Çalışabilecek insanların % 90'ını, «Dehkan», yani çiftçi teşkil ediyordu. Memleketin serveti ve mahsûlün bereketi, büyük bir refah kaynağı idi. Türkistan çiftçilerinin maharet ve çalışkanlıkları ve bilhassa meyvacılık ile pamukçuluk sahasındaki yüksek bilgileri takdire şâyândır.

Türkistan pamukçuluğu deyip geçmiyelim. Bu ülkede, senede 1,5 milyon balya, yani 300 bin ton pamuk istihsal edilirdi.

Türkistan Türkleri, çalışmasını bildikleri gibi, zevk ve eğlenceyi de pek severler. Ekseriyetle, akarsu başlarında, ağaç gölgelerinde kurulu çayhanelerde, güzel sesli hânendelerin ve sâzendelerin tatlı nağmeleri arasında, çay, nargile, müselles içer, eğlenirler. Türkistan'da, nargileye «Çilim» denir. Bunun marpucu, yarım metre kadar uzunluktadır. Su konulacak kısmı, kabaktan yapılmıştır. Bunun içine, tömbeki konulduğu gibi, «köknarı» yani esrar da koyup içenlere tesadüf olunur.

Erkekler, bilhassa yazın, hâlis ipekten hafif elbiseler giyerler. Pardesüye «Çapan», altına giyilen üç peşli elbiseye de «Kemzül» derler. Türkistan halkı, erkekli, kadınlı güzel kokulara düşkündür. Güzel kokuyu çok severler. Ekseriyetle, gülyağı kullanırlar. Üzerlerinde, misk taşırlar.

Berberler, saçları ustura ile keserler. Sabun kullanmazlar.

Kadınlar, kaşlarına «Ösme» denilen bir nevi rastık çekerler. Bu rastık, kaşların arasını da kapatıp birleştirir. Ösme, iki, üç günde bir tazelenir. Bu rastığın rengi, evvelâ açık yeşil iken, sonraları maviye yakın, siyahımtrak bir renk alır. Kadınlar ve erkekler, gözlerine sürme çekerler. Taşkent hanımları kınayı çok sever. Bunu, âdî kına çiçeğinden yaparlar. Kına çiçeğinin yapraklarını ezip, bir miktar şap ile karıştırırlar. Lâpa hâline geldikten sonra, el ve ayak tırnaklarına sürerler.

Türkistanlılar, istisnâsız olarak, misafiri çok severler. Bilhassa, Kırgızlar, misafirin îtibar derecesine göre at, deve, koyun, keçi kesip ikram ederler. Bu tasnif; Türkistan'da, çeşitli etlerin makbûliyet derecesini gösterir. Sığır eti, dördüncü derecede sayılır. Tavuk ve sair kümes hayvanlarına fazla iltifat etmezler. Kırgızların evlerinde yiyecek olarak kıymetli ne varsa, misafirin önüne çıkarılıp ikram edilmesi; millî bir âdettir. Hattâ, komşusu bir günde on defa gelse, her gelişinde, ona «Destarhan» çıkarması gerektir.

Destarhan, her çeşit taze ve kuru meyvalarla, reçellerle donatılmış bir sofranın adıdır. Çay ile ekmek de, bu sofrada mu-

hakkak bulunur. Çay, piyâle denilen kulpsuz fincanın dibinde birkaç yudumluktur. İlk önce, ev sahibi içer, sonra aynı fincan bütün misafirleri dolaşır ve devrinde devam eder. Sofradaki ekmeği, küçük parçalar hâlinde bölüp, misafirlerin önüne koymak ve her lokmadan sonra misafirlere hitaben: «— Kani alin», «— Haydi, buyrun» gibi sözlerle ikram etmek; ev sahibinin hürmet ve tâzim vazifelerinden sayılır. Türkistanlılar, umumîyetle, yemeği el ile yerler. Çatal, kaşık kullanmak âdet değildir. Yemekten önce ve yemekten sonra, leğen, ibrik gelir, ellerini yıkarlar. El bezi yerine kullanılan ve «Çaçuk» denilen bir havluya, ellerini ve ağızlarını silerler.

Türkistanlılar, eti çok sever. Sebze yemeklerine fazla iltifat etmezler. Öğle ve akşam yemeklerinde bulunması lâzım gelen baş yemek, pilâvdır. Türkistan pilâvının husûsiyeti ve hazırlanması hakkında, bundan evvel izahat vermiştim. Ancak, düğünlerde yapılabilen «Narun», meşhur bir yemekleridir. Narun için, hususî surette bir koyun kesilir. Suda haşlandıktan sonra, beş on kişi, saatlerçe mesâi sarfederek, bu haşlanmış eti, tel kadayıfı gibi doğrarlar. Bunu, et suyunda pişmiş çorba içine koyup, sofraya verirler. Şöhreti kadar, zahmeti de çok bir yemektir. Kızartma ve kebapların envâını yaparlar. Şiş kebabına, «Şaşlik» derler. Hamur işlerinden: Katlama, yufka, samsa, göşgide, mantu, çüçüvere, lağman, maşkeçeri yaparlar. Tatlılardan, «Helvayıter», pek güzel olur. Türkistanlılar, bulgur yemez ve bulguru bilmezler.

Türkistan'da tuzlu çay, gök çay ve çay diye üç türlü çay yaparlar. Tuzlu çay, sabah kahvaltısında içilir. Büyük kâselerle sofraya gelir. Tuzlu çayın terkibinde, çay, süt, tereyağı, şeker, tuz vardır. Gök çay, Çin'den gelir. Bir nevi yabanî çaydır. Çay gibi, kaynar suya atılıp demlenir. Rengi, yeşildir. Ağır yemeklerden sonra içilirse hazmı kolaylaştırır. Çayların üçüncüsü, âdî çaydır. Bildiğimiz gibi hazırlanır. At etinden ve bilhassa, tay etinden yapılan ve «Kazı» denilen et sucuğu pek makbûldür. Küçük parçalar hâlinde doğranıp, yağda kızartıldıktan sonra pilâvın üzerine döşenir. Sofraya böylece verilir. Darb-ı mesel olarak halk dilinde söylenen şu: «Kazıyyu, kuzıyyu, kizü, kımız», (Kazı, kuzu, kız, kımız); dört şeye, Türkistan'daki aşırı rağbet ve itibârın derecesini gösterir.

Sofrada, meyvalar, yemeklerden önce gelir. Yemekten sonra, gökçay içilir. Misafirliğe gidildiği zaman, ev sahibinin ikram ettiği yemeği yememek, ev sahibini fena halde gücendirir. İştihanız olmasa bile, birkaç lokma yemek lâzımdır.

Yazın, at sütünden yapılan nefis kımız içerler. Kımız, fazla tahammür ederse, insanı sarhoş eder. Lezzeti, ekşi ayran gibidir. Ne kadar çok içilse, şişkinlik vermez. Kımız tiryakileri, kiloluk büyük taslarla içerler. İlkbaharda kımız içmek için yaylaklara giderler.

Taşkent'te, evinde misafir bulunduğum Şihâbeddin Han, bir ilkbahar günü, beni kımız içmek üzere kendisine ait bir çiftliğe götürdü. Çift atlı, hususî payton arabasına bindik. Kardeşleri de, diğer bir arabaya bindiler. Çiftliğe geldik. Şaşılacak şey, koyun sürüsü yerine, at sürüsü var. İki otak kurulmuştu. Otak, tepesi kubbe şeklinde, etrafı insan boyunda çubuklardan örülmüş bir çadırdı. İç kısmı ve duvarları halılarla, aynalarla, ipekli kumaşlarla süslenmiş, yerlere minderler ve yastıklar konulmuştu. Otak, oldukça büyüktü. İçerisi, takriben 20 metre kadar genişlikte idi. Etrafta, sürülerle atlar otluyordu. Sabah, akşam sütlü kısraklar, çobanlar tarafından sağılıyor, insan boyu fıçılara dolduruluyor, hususî tokmaklarla dövülüyor, üç gün, vakit vakit dövüldükten sonra tahammür ediyor, kımız yapılıyordu. On beş, yirmi gün kadar kımız kürü yapanlar, mutlak surette sıhhatini kazanır ve ehemmiyetli miktarda kilo alırmış. Doktorlar, bilhassa hastalara kımız kürü tavsiye ediyorlarmış.

Türkistan'da, kımızdan sonra her sınıf halkın içtiği «Müselles-i şer'î» vardır. Üçte biri kalıncaya kadar kaynatıldığı için müselles adı verilir. Kuru üzümden yapıldığı ve içerisinde, aşağıda tarif edeceğimiz çeşitli baharat bulunduğu için, İslâm dininin haram kıldığı şarap mahiyetinden çıkarak, şer'î olurmuş. Bu içki, diğer şaraplardan daha sert olur. Fakat, şer'î olduğu için, haram şaraplar sırasına girmezmiş. Bu sebeple, herkes için, mübahtır, içilebilir. Bize tarif edildiğine göre, müselles-i şer'î'yi şöyle yaparlarmış:

Bir teneke kaynar su, et makinesinden geçirilmiş 5 kilo kuru üzümün üzerine dökülüp, 24 saat böylece bırakılır, tülbentten süzülerek, damacanaya veya bir küpe konulur, bir miktar safran, tarçın, zencefil, karanfil, hardal, helvican ve daha sair baharat havanda dövülüp, üzüm suyunun içine atılır, iyice karıştırılır. Bir hafta bekletilir, sonra içmeğe başlanır. Bir haftadan sonra, ne kadar fazla bekletilirse, o kadar alkolü fazlalaşır. Aynı zamanda sertleşir. Âdî şaraptan 3 defa daha kuvvetli olduğu halde, müskîrattan sayılmaz.

Taşkent sokaklarından bir görünüş.

Türkistanlılar, tütün içmezler. Fakat, bunun yerine «Nasıvay» dedileri kına renginde, toz hâlinde münebbih bir maddeyi dil altına koyup, bir müddet ağızlarında tuttuktan sonra tükürürler. Bayların mihmanhanelerinde, misafirlerin nasıvay tükürmeleri için, gümüşten veya bakırdan yapılmış birkaç tas etrafa konulmuş olur.

TÜRKİSTAN'DA KADIN

Türkistan'da kadın; ailenin hâkimi ve ev idaresinin nâzımıdır. Özbekler'de kadınlar sokağa ancak muayyen bir kıyafette çıkabilirler. Gâyet sıkı kapanırlar. Yüzlerine at kılından yapılmış, kalın ve uzun peçeler örterler. Ayaklarına, çizme şeklinde, uzun konçlu mesh ve lastikten pabuç giyerler. Başlarına, «Çadra» denilen ferâce örterler.

Özbek köylerinde ve Kırgızlar'da, kadınlar kapalı değildir. Açık gezerler. Özbeklerde, evlenme zamanında umumîyetle kadınlar lehine bazı şartlar kabûl edilmiş gibidir. Mühimleri şunlardır: «Kadının müsaadesi olmadan, erkeğin diğer bir kadın almaması», «Erkeğin, meşrû bir sebep olmadan karısını dövmemesi», «Erkek bir iş için harice giderse, bu ayrılığın 6 aydan fazla devam etmemesi».

Bu şartlar bozulduğu takdirde, kadın kendisine tahsis edilmiş olan «mihr»i yani alacağı parayı ve eşyayı alıp ayrılmak hakkını haizdir.

Nikâh sırasında erkek tarafı ekseriya, kadına mihir olarak mefrûşatı ile beraber bir ev vermeyi kabûl ve taahhüt eder. Zengin ailelerde, mihir, çok büyük rakamlara yükselir. Nişan merasiminde 9 koyun, 9 put pirinç (put, 16,5 Kg. dır), 9 put un, 9 put şeker vs. hep 9 olmak şartıyla birkaç yüz altın liralık nişan hediyesi verilir. Düğün eğlenceleri en az bir hafta devam eder. Dâvetliler, sınıf sınıf gelip, «Aş» yani etli pilâv yerler.

Müselles-i şer'î de içerler. Düğün devam ederken, davul, zurna, kerney çalınır. Ulemâya ve yakın akrabaya yemekten sonra, diş kirası olarak birer «Çapan» ipekli ve sırma işlemeli pardesü hediye verilir.

Türkistan'da evlenmek pek büyük masraflara mal olduğundan, fakir kimseler evlenemeyip, bekâr kalırlar. Türkmenler'de, erkeklerden başlık olarak alınan paranın miktarı pek fazla olur. Bazen, başlığın yarısı peşin verilir, geriye kalanı taksitlere bağlanır. Muayyen taksitlerin ödenmemesi hâlinde, aradan kaç sene geçmiş olursa olsun, kaç çocuğu doğmuş olursa olsun, gelinin babası kızı alıp evine götürebilir.

Kazaklar'daki an'aneye göre, başlık tamamen ödendikten sonra nikâh kıyılır.

Türkistan'ın başkenti Taşkent.

En kibar ailelerde bile, kızlara, din için gerekli dereceden fazla okuma, yazma öğretilmez.

Kırgız kadınları, erkeklerden fazla çalışırlar. Evin senelik yiyeceğini kadınların mesaisi temin eder. Tatarlar'da, kadınlara daha fazla içtimaî mevki tanınmıştır.

Türkistan'da her bölgenin ve her Türk kabilesinin kendilerine mahsus kıyafetleri vardır. Bu kıyafetten ayrılmak, kendilerince çok ayıp sayılır. Bilhassa, kibar ailelere mahsus erkeklerin sarıksız gezmesi mümkün değildir.

Türkistanlı erkek kıyafeti şudur: Saçlar ustura ile traş edilir. Çenede küçük bir sakal bırakılır. Bıyıkların ortası alınmış ve yan tarafları aşağı sarkık bulunur. Âlim, cahil, memur, esnaf, herkes istisnasız «Selle» sarık sarar. Ceket, pantolon giyenlere, halk arasında «Kelte düm», kısa kuyruk derler ve alay ederler.

CENAZE MERASİMİ

Cenaze merasimi şöyle olur: Ölü defnedildikten sonra, ailesi efradı ve yakın akrabaları mihmanhaneden dış kapıya kadar, sıra ile dizilip otururlar. Tâziyeye gelenler, selâm verip doğruca misafirhaneye giderler. Orada oturup Kur'ân-ı Kerîm'den bir parça okurlar. Okumasını bilmeyenler olursa, orada hazır bulundurulan hâfıza işaret edip, ona okutturur, sonra Fâtiha verirler.

«Fâtiha vermek» bir tâbirdir ki, yerine göre mânâ alır: İki el yukarı kaldırılır. «Âmin Allâhü ekber» denildikten sonra, avam takımı ellerini yüzlerine sürerler. Kibarlar, ellerini çenelerine sürmekle iktifa ederler.

Bir yerde herhangi bir karar verilirse, karardan sonra söz kesimi mânâsında Fâtiha verilir. Bu Fâtiha, kararın hayırlı olması ve muvaffakıyet temennisi makamındadır.

Yemekten sonra Fâtiha verilir. Bu da, Allah kabûl etsin, Allah bereket versin mânâsınadır.

Fâtihaların buna benzer birçok kullanılış yeri vardır.

Tâziyeye gidildiği vakit, Fâtiha verildikten sonra, söz söylemeden kalkıp gidilir. Teselli için tek bir kelime bile söylemek âdet değildir. Tâziye merasimi 3 gün devam eder. Cenaze, omuzda götürülür. Ölünün sahibi, başına beyaz bir takke, beline beyaz bir kuşak sarar. Eline bir asâ alır. Sağ ve solunda en yakınından iki kişi, ilerisinde de imam bulunur. Ağlaşarak veya ağlar gibi bir vaziyette bulunarak, cenazeyi mezarlığa götürürler.

Cenaze çıkan evde, devamlı olarak 3 gün ağlaşırlar. Sonra, yedinci, yirmi birinci, kırkıncı günleri sabah erkenden akraba ve komşu kadınlar, cenazenin çıktığı eve toplanırlar. Yüksek sesle bağrışarak ağlaşırlar, feryâd ederler. Ağlama mera-

simi bittikten sonra, bunlara yemek yedirilir. Kırkıncı gün, Kur'ân-ı Kerîm hatmedilip ölünün ruhuna bağışlanır. Sonra yüzlerce davetliye ve civar mahallelerin halkına yemek yedirilir.

Orta Asya'nın her tarafında olduğu gibi, Türkistan'da da, her şehirde cuma namazlarında, halkın büyük bir kısmını içine alabilecek ve 32 esnafı bir araya toplayabilecek büyüklükte «Uluğ camiler» vardır. Bu camilerde her sınıf esnaftan bulunması ve esnaf adedinin 32'ye bâliğ olması, dinî bir itikadın neticesidir. Cuma namazı zamanında, Türkistan'da camiye gitmeyen kimse olmaz ve sokaklarda da kimse görülmez.

ÇALGILAR VE OYUNLAR

Millî çalgılar: Türkistan'da millî çalgıların çeşitleri vardır. Bizim saz şâirlerinin kullandıkları sazların iki tellisine, «Dütâr», üç tellisine «Setâr» derler. «Târ» Farsca, tel demektir.

Giccek, kobuz, nay, tanbur, davul, zurna, dümbelek, def, kernay gibi mûsikî âletleri vardır. Kernay, iki buçuk metre uzunlukta acayip bir boru gibidir. Perdeleri yoktur. Tek bir ses çıkarır ve çok uzak mesafelerden işitilir. Bunu, evlerin damına veya ağaçların tepesine çıkıp öttürürler. Vaktiyle, askeri toplamak için kullanılırmış. Şimdi de, herhangi bir şenliğin mevcudiyetini ilân için davul, zurna ile birlikte kullanıyorlar. Musiki makamlarından «Hicaz», «Irak», «Şehnaz», «Nevâ» fasıllarını bilirler.

Millî oyunlar: Türkistan'da millî oyunların başlıcası «Köpkâri»dir. Bu oyunlar, her sene ilkbaharda bir ay kadar devam eder. Herkes atını köpkâri için besler, ona göre tâlim ve terbiye eder. Köpkârinin başlıyacağı gün, her tarafa ilân edilir. İştirak edecekler, atlarıyla köpkâri sahasına toplanırlar. Hakemler tayin olunur. Başka şehirlerden gelenler de çok olur. Binlerce atlı yığılır. Büyük bir meydanlıkta herkes atına binmiş olarak bekler. Hakemler, kesilmiş bir keçiyi alıp, meydanlığın bir kenarında yüksek bir yere çıkarırlar. Köpkârinin başlama işareti hakemler tarafından verilir verilmez, bütün atlılar hakemlerin bulunduğu yere yaklaşmaya gayret ederler. Birbirlerini ite, kaka oğlağın atılacağı yere yaklaşmaya çalışan bu kitlenin dalgalanması on beş dakika kadar devam eder. Nihayet, hakemler oğlağı atlıların üzerine atarlar. Binlerce atlının üzerinden süzülüp on metrelik muhit içerisine dahil olabilecek süvariler; muhakkak ki en kuvvetli ata malik olanlardır. Atlılar, oğlağı kaparlar. Bir müddet burada birbirlerinden çekiştirirler. Nihayet, en kuvvetli at ve en iyi binici, diğer atlılar arasından oğlağı alıp çıkarır. Diğer atlılar, bunu takip ederler. Bazen yolda yetişip elinden alırlar. Koşu sahasının son ucunda, oğlak kimin elinde kalırsa, o atla süvarisi, o günkü köpkârinin muzafferi olarak hakemlerce ilân edilir. Köpkâriyi kazanan atın kıymeti derhal birkaç misline çıkar. Bu zaferlerin adedi ne kadar çok tekrarlanırsa, o atın kıymeti de o nisbette yükselir. Süvarisi de o derece şöhret alır. Köpkâri için geniş göğüslü, yüksek atlar intihap olunur. Köpkâri, bir ay müddet her gün, sabahtan akşama kadar devam eder. Köpkâri oyunu pek güç ve tehlikelidir. Atların ayakları altında kalıp ölen insanlar ve sakat kalan atlar az değildir.

SEYİL EĞLENCELERİ

Semerkand, Buhara, Endican taraflarında «Seyil» denilen ve Nevruz günü başlayıp bir hafta devam eden, bir nevi bahar bayramı vardır. Halk, cemiyetler, mektepler, dernekler, esnaf ve sanatkârlar, grup grup, şehir dışında, su kenarlarındaki güzel bir çayırlıkta, bir gün önce çadırlarını kurarlar. Çadırlar süslenir. Ertesi gün, her grup kendi çadırına çıkar. Şehir dahilinde her türlü işler tatil olunur. Seyil mahalli bir bayram yeri gibi, dönme dolaplar, çalgılar, beççeler, seyyar satıcılar, hulâsa her çeşit eğlencelerle dolar. Halk, seyil münasebetiyle birinci gün çadır çadır gezerek birbirlerini tebrik ederler. Her çadırda, kazanlarla aş (pilâv) pişirilir. Türlü meyvalar ve çay hazırlanır. Tebrike gelenlere, istisnâsız yemek ikram edilir. Misafirlerin karınları tok olsa dahi, ikram edilen yemekten biraz yemek âdettir. Seyil münasebetiyle, köpkâri, pehlivan güreşleri, at yarışları vesair eğlenceler de yapılır. Türkistan halkı, at binicilikte büyük mahâret sahibidirler. Zaten hayatları at sırtında geçen bu halk, istisnâsız denecek derecede iyi binicidirler.

Gep: Türkistan'da «Gep» denilen bir sohbet meclisi vardır. Gep, söz ve musahabe demektir. Her sınıf halk, akran, emsal arasında gep yapılır. Her hafta, sıra ile birinin evinde toplanırlar. Pilâv, tuzlu çay, narun yerler, müselles içerler, mesleklerine dair konuşmalar yaparlar. Çok iyi bir âdettir.

Türkistan Türkleri, her ne kadar, ilim bakımından geri kalmışlarsa da, ticaret ve ziraat yönünden pek ileridirler. Arazinin, fabrikaların, evlerin, büyük ticarethanelerin % 90'ı Türkler'e aittir. Yalnız, ithalât ve ihracat yerli Yahudiler ile İran-

lılar'ın elindedir. Bilhassa, meşhur Türkistan halılarının ihracat işlerini, Türkistan'da yerleşmiş İranlı tâcirler yapar. Türkistan'da yaşayan nüfusun % 95'i Türk'tür. Geri kalan % 5'i de, ticaret maksadıyla gelip yerleşmiş olan Ermeni, Yahudi, İranlı, Rus ve ecnebîlerden ibarettir.

Türkistan'da, ipekçilik, kuyumculuk ve bakırcılık pek ileri gitmiştir.

ÇEŞİTLİ KABİLELER

Türkistan'da yaşıyan Türk kabileleri: Özbekler, Sartlar, Tacikler, Kırgızlar, Kazaklar hakkında izahat vermiştim. Şimdi de, Türkmenler, Tarançılar, Karakalpaklar, Dunganlar hakkında izahat vereyim. Bunların hepsinin kendilerine mahsus lehçeleri vardır.

Türkmenler, çok cesur, doğru sözlü ve intikamcıdırlar. Türkmenler de, Kırgız ve Kazaklar gibi Müslümanlık'ta taassupsuzdur. Buhârâ, Hıyve, İran medreselerinde yetişmiş, az miktarda mollaları vardır. Asrın icaplarına vâkıf, yeni fikirli adamları hemen hemen yok gibidir. Hayatları basit ve ibtidâîdir.

Rivâyete göre Ruslar, 1881'de Türkistan'a hücum ettikleri vakit, Türkmenler'in Han'ı bulunan «Aliye Hâtun», ordusunun başında sert bir mukavemet göstererek, Rus ordularını aylarca uğraştırmış, neticede, top ateşlerine karşı dayanamıyarak teslim olmuştur.

Türkmenler birbirlerine tesadüf ettikleri zaman özel bir şekilde hâl, hatır sorarlar. İki Türkmen, birbirine rastladı mı, evvelâ eller, avuç içine alınıp, sıkılır. Sonra, «Âmin, Allaahü-ekber» deyip Fâtiha verilir. Daha sonra, biri diğerine «Sorun» der, öteki, «— Siz sorun» diye cevap verir. Evvelâ, hâl, hatır sormak, Türkmen an'anesine göre, büyüğe attir. Bu sebeple, büyüklüğü iki taraf birbirine atfetmek için, birkaç defa «— Siz sorun», «— Hayır, siz sorun» derler. Nihayet, ikisinden birisi sormaya başlar: «Aman mısınız? Balaçaka aman mı?» dedikten sonra, karısı ve çocukları, davarları, sürüleri, atları, hulâsa her şeyi hakkında «Aman mı?» (yani iyi mi?) diye sorar, cevap alır. Bundan sonra, sıra diğerine gelir. O da aynı veçhile sorar.

Hıyve'de, Türkistan'ın en eski halkından Karakalpaklar vardır. Bunların miktarı yarım milyon kadardır. Cengiz Han'ın istilâ devrelerinde Volga nehri boylarından geldikleri rivâyet edilmektedir. Balıkçılık ve ekincilikle geçinirler.

Hıyve taraflarında, Kıpçak, Nayman,

Taşkent'ten bir görünüş.

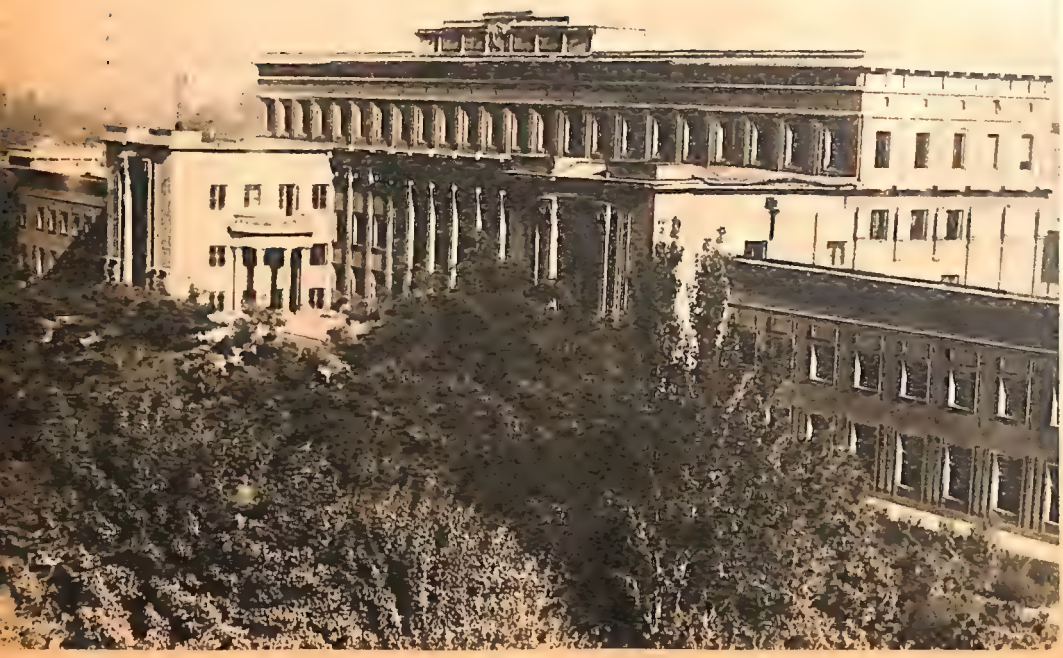

Uygur Türkleri'nden de bir miktar mevcut olup, ziraatle meşgul bulunmaktadırlar.

Tarançı Türkleri, Yedisu vilâyetinde ve Golca havalisinde yaşarlar. Ekincilik, ve bahçıvanlıkla geçinirler. Rus hükümeti, Yedisu vilâyetinin münbit topraklarına göz dikerek, burada hususî bir tazyik siyaseti takib eylemiştir. Bîzar kalan Tarançılar'ın bir kısmı mallarını, mülklerini bırakarak Çin arazisine ilticaya mecbur kalmışlardır. Bu suretle emellerine nâil olan Ruslar, Rusya'dan «Malorus» getirerek iskân eylemişler ve günden güne artan Rus muhacirleri bu bölgede çoğunluk temin eylemişlerdir.

Dungânlar'ın, aslen Çin ülkesindeyken, Müslüman olduktan sonra kaçarak, Yedisu vilâyetine geldikleri söylenmektedir. Çok cesur ve çalışkan olan Dungânlar'ın, dilleri Çince'ye benzer. Fakat, yazıları Türkçe'dir. Çinliler gibi korkak olmayıp, muharip bir kavimdir. Yedisu vilâyetindeki mevcutları az ise de, Çin'de, bunların mensup oldukları ırkın, 40 milyondan fazla olduğu söylenmektedir. Dungânlar, kendilerini Çin ırkından saymazlar. Emîr Timur'un ahfâdından olduklarını beyan ederek Türklük'le iftihar ederler.

DOĞU TÜRKİSTAN VE AFGAN TÜRKİSTANI

Doğu Türkistan denilen Türk yurdu; Tibet yaylası, Tiyanşan dağları, Aladağ, Pamir dağları, Gobi ve Taklamakan çölleri ile çevrilidir. Bu arazi, Çin'in idaresinde olup, içinde yaşayan Özbek, Tarançı, Dungân ve Kırgız Kazaklar'ın yekûnu 2 milyon kadar tahmin edilmektedir. Arazinin bir kısmı çöl olmakla beraber, meskûn olan kısmı çok münbit ve mahsuldârdır. Havası, kuru ve mûtedildir. Halk, umumiyetle zengin olup, refah içinde yaşar. Uluğ Türkistan'da yetişen mahsullerin hepsi, burada da yetişir. Fazla olarak tabâbette kullanılan ve halk arasında «Perpi» denilen çok kıymetli bir madde istihsal olunur. İlgililerin ifadelerine göre, perpi, yalnız bu bölgede yetişen ve «Cedvar» denilen bir kökten elde edilerek, memlekete büyük paraların akmasına sebep olurmuş.

Ayrıca, misk ile zağfaran bu bölgenin mahsulüdür. Anlattıklarına göre misk, burada Hotan şehri civarındaki dağlarda bulunan «âhû» denilen dağ keçisinin göbeğinde mevcut bir nevi kanın pıhtılaşmasından hâsıl olurmuş. Sarımtrak, toz hâlinde bir maddedir. Miski, meşin muhafazalar içine dikerek üzerlerinde taşırlar. Daimî ve fevkalâde nefis bir kokusu vardır.

Doğu Türkistan'ın merkezi, Kâşgar'dır. Yarkent, Golca, Hotan, Koçar, Turfan, Aksu, Urumcı, Sarı Osun, Çokuçak, birinci derecedeki şehirlerindendir. Gulca'da Musa Bay, Çokucak'da İsmail Bay aileleri; Uzakdoğu'da az bulunur zenginlerdendir. Bu bölgedeki zenginlerin serveti, hayvanlarının ve sürülerinin adedi ile ölçülür. Yüzbinlerce hayvana da mâlik olanlar vardır.

Afgan Türkistanı: Burası, Afganistan'da bulunan Türk yurdu Pamir ve Kara Pamir dağlarının etekleri ile Mağan çölünden, Hindikuş dağlarının doğusuna kadar uzanan yerlerdir. Buralarda birçok Özbek, Türkmen ve Cemşidî kabileleri mevcut olup, Kunduz, Belh, Herât ve Ketegen şehirlerinde yaşarlar. Bunlardan başka, Herât, Kandehar, Kâbil ve Belh şehirleri arasındaki dağlarda «Hezâran» isminde bir Türk kabilesinin yaşamakta olduğunu söylerler. İfadelerine göre, Hezâran Türkleri'nin arasına yabancı kimse karışmadığı için, eski Türk tipini ve an'anelerini muhafaza eylemişlerdir. Bunların, Cengiz Han'ın oğlu Hulâgû Han zamanında, oralarda muhafız olarak bırakılan askerlerin ahfâdından oldukları anlaşılmaktadır. Nâdir Şah zamanında oralara gelen Şiî Ahontlar'ın tesiriyle, Şiî mezhebini kabûl etmiş, lisanlarını da unutarak Farsça konuşmaya başlamışlardır. Nüfusları 1 milyondan fazladır. Vaktiyle, bunlar arasında büyük hanlıkların mevcut olduğu ve Afgan hanlarıyla muharebeler yaptıkları, delillerden anlaşılmaktadır. Fakat, bugün bu hanlıklardan eser kalmamıştır.

Afgan Türkistanı'nın nüfusu 2,5 milyon kadar olup, bunun 1 milyonu İran ve Afgan ırkındandır. Geriye kalan 1,5 milyonu, Özbek, Türkmen, Afganlaşmış Gılcani, Gızrani, Çaraymak Türkleri'ndendir. Afganistan'daki Türkmenler; Cemşid, Ersarı, Salur kabilelerinden olup, Mûrgab ve Tecen nehirleri boylarında Herât civarında, Uluğ Türkistan hudutlarında yaşarlar. Afganlaşmış olan Türkler, dillerini de, âdetlerini de değiştirmişlerdir. Arazileri dağlık olduğundan geçimlerini hayvancılıkla temin ederler. Vâdiler arasında, az miktarda bahçecilik de yaparlar.

Afgan Türkistanı, 4 vilâyete bölünmüş olup, Afgan emîri tarafından bir nâib bulundurulur. Belh, Mezâr-ı şerîf, Kunduz, Anhûy, Hânâbâd, Kadegen, Herât, Bedahşân meşhur şehirlerindendir.

(Devamı var)

100 Yıl Önceki

Ülkeler ve İnsanlar

PERU

Peru, Güney Amerika'daki ülkelerden biridir. Nüfusu 13 milyondur. Başşehri Lima'dır. Dağlık bir ülke olan Peru'da zengin demir ve bakır madenleri vardır. Peru bir tarım ülkesidir.

Sarp, dik yamaçlı Sierra Nevada dağlarında halk çobanlık yapardı.

Köylülerin çoğu tarımla uğraşırlar. Yemekleri de basittir.

Bundan bir asır kadar önce Peru'da atlı ulaklar vardı.

Peru'nun büyük şehirlerinde bayramlarda büyük ziyafetler verilmesi âdetti.

Bir asır kadar önce, küçük bir Peru köyünden bir görünüş.

ARMANCE

STENDHAL bu romanında sanatının bütün gücünü göstermiş, incelikle, titizlikle, renklerle, ışıklarla işlenen mintatür güzelliğinde bir eser yaratmıştır, diyebiliriz. Gerçekten, «Armance» gerek konusu, gerek işlenişi, gerekse kişileri bakımından başka hiçbir romanda kolay kolay rastlanmayacak yepyeni, taze, bambaşka bir hava taşımaktadır. Yazar, ufak çapta büyük bir eser yaratmak istemiş, bunu da özlü anlatışı, kısa ruh tahlilleri, şiir dolu dili ile kat kat başarmıştır.

«Armance» romantik bir aşkın hikâyesidir. Orada sevenlerin heyecanı, sevinci, mutluluğu kadar, sevdiği halde anlaşılamayanların, yanlış anlaşılanların kaygısı, üzüntüsü, mutsuzluğu, meraklı bir konu içinde, usta bir romancının eşsiz üslûbuyla anlatılmıştır. Armance hatıranızda yalnız çok güzel bir genç kız değil, aynı zamanda kadın ruhunun yüceliğini, kadın kalbinin inceliğini her bakımdan ölümsüzleştiren bir kahraman olarak kalacaktır.

- **«Armance» Stendhal'in birçok bakımlardan öbür eserlerinden üstün sayılabilecek bir romanıdır.**

  Prof. A. Denys

- **Stendhal bu romanında gerçekçilikle romantikliği çok güzel bir şekilde bağdaştırmıştır.**

  Henri Souchy

STENDHALE'in En güzel aşk romanı Dilimizde ilk defa!

Yeni Çıktı!

Yaldızlı beş renk gömlek içinde sağlam bez ciltli. — 15 L.

ALTIN KALEM

KLASİK ROMANLAR

En Üstün Edebî Eserler Dünyanın en Güzel Romanları

NEŞRİYAT A. Ş.

Genel dağıtım : BATEŞ

TARİHE AKAN BİR AY

Mayıs 1971

9 MAYIS

Başbakan Nihat Erim, Anayasa değişikliği için bazı öğretim üyeleriyle görüştü.

10 MAYIS

Batı Avrupa'da patlak veren malî kriz dün de kendisini hissettirmiş, Amerikan Doları'nın değeri, Batı Almanya Markı karşısında azıcık gerilemiştir.

11 MAYIS

İngiltere'nin Ortak Pazar görüşmelerine katılan heyeti başkanı Rippon, bir demeç vererek, İngiltere'nin «Avrupa Atom Enerjisi Birliği'ne girmesi konusunda Ortak Pazar ülkeleriyle anlaşmaya varıldığını açıklamıştır.

12 MAYIS

Burdur ve çevresi, sabah sıralarında meydana gelen depremden sarsıldı. İlk alınan haberlere göre kayıplar oldukça fazla.

13 MAYIS

Aralıklı olarak sallanan Burdur ve çevresinde büyük hasarlar tesbit edildi. Bölgede resmî ölü sayısının 57 olduğu bildiriliyor.

14 MAYIS

Başbakan Nihat Erim, Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş ve bazı bakanlar, inceleme yapmak üzere Burdur deprem bölgesine gittiler.

17 MAYIS

İsrail'in Istanbul Başkonsolosu 58 yaşındaki Efraim Elrom, Harbiye'de oturduğu apartımandan, silâhlı 4 kişi tarafından kaçırıldı. Olayın pazarlık konusu edilmesi üzerine Erim hükümeti çok sert tepkide bulundu.

18 MAYIS

İsrail'in Istanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılmasından sonra yayınlanan hükümet bildirisi üzerine, Istanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ve bazı valiler, harekete geçerek, birçok kişiyi göz altına aldılar.

19 MAYIS

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı bütün yurtta düzenlenen törenlerle kutlandı. Çeşitli illerde gösteriler yapıldı.

● Kaçırılan İsrail Başkonsolosunun eşi Elsa Elrom, bir çağrıda bulunarak kaçıranlardan kocasına kötü bir harekette bulunmamalarını istedi.

21 MAYIS

Millî Nizam Partisi, Anayasa Mahkemesi'nin oybirliği ile aldığı karar üzerine kapatıldı.

● Kaçırılan Başkonsolos Efraim Elrom'un hayatta olduğu sanılıyor.

22 MAYIS

Istanbul Sıkıyönetim Komutanlığı bir bildiri yayınlayarak, 15 saat süreyle sokağa çıkma yasağı koydu.

23 MAYIS

Kaçırılan İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom, Nişantası'nda Baytar Ahmet sokak Hamarat apartımanındaki bir dairede ölü olarak bulundu.

● Burdur'dan sonra Bingöl ve civarında büyük bir deprem meydana geldi. Bingöl yerle bir oldu. Ölü sayısının 1.000'i aşmasından korkuluyor.

24 MAYIS

Bingöl'deki halka, yurdun dört yanından yardım yağıyor.

● İsrail Başkonsolosunu kaçırıp öldürenler şiddetle aranıyor. Bu arada pek çok kişi tutuklandı.

25 MAYIS

Sıkıyönetim TBMM'de görüşülerek iki ay uzatıldı.

27 MAYIS

27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı yurtta kutlandı. Bu münasebetle liderler mesajlar yayınladılar.

28 MAYIS

Başkonsolos Elrom'u öldürmekten sanık 3 kişi yakalandı. Bunlar İlkay Demir, Necmi Demir ve Necati Sağıroğlu.

31 MAYIS

2 gerilla, kaçarlarken rehin aldıkları bir kızla Maltepe'de bir eve kapandılar. Güvenlik kuvvetleri evi sardı.

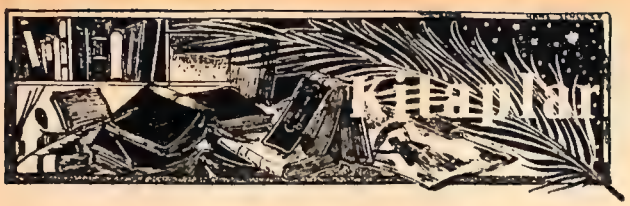

Kitaplar Arasında

Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar

(*) Dr. Fethî TEVETOĞLU, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar,** Ankara, 1971, Ayyıldız Matbaası, 300 sahife, 20 TL., 5.000 tiraj, genel dağıtım: BATEŞ Bâyilik Teşkilâtı, Cağaloğlu - Istanbul.

Samsun Senatörü Dr. Fethî Tevetoğlu'nun geçtiğimiz 19 mayıs günü yayınlanan son kitabının başlığıdır bu: Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar.

Eser, Atatürk'le beraber, onun maiyetinde, 19 mayıs 1919 günü Samsun'a çıkan 18 kişinin biyografilerini ihtivâ ediyor: Kurmay Albay Re'fet Bey (General Re'fet Bele), Kurmay Albay Manastırlı Kâzım Bey (General Kâzım Dirik), Dr. Albay İbrahim Talî Bey (Öngören), Kurmay Yarbay Mehmed Ârif Bey, Kurmay Binbaşı Husrev Bey (Gerede), Topçu Binbaşısı Kemal Bey (Doğan), Dr. Binbaşı Refik Bey (Saydam), Piyade Yüzbaşısı Cevad Abbas (Gürer), Kıdemli Yüzbaşı Ali Mümtaz (Tünay), Yüzbaşı Sâdıkoğlu İsmail Hakkı (Ede), Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Üsteğmen Hayâtî, Üsteğmen Ârif Hikmet (Gerçekçi), Üsteğmen Abdullah, Teğmen Muzaffer (Kılıç), Birinci sınıf kâtip Fâik (Aybars) ve dördüncü sınıf kâtip Memduh (Atasev).

Bu çerçeve içinde, Millî Mücadele'nin başlangıcı üzerinde geniş ve aydınlatıcı etüdlere girişilmiş. Öyle ki, Meselâ Re'fet Bele bahsi 82, Kâzım Dirik bahsi 30 sahife tutuyor. 63 tarihî fotoğraf ve bir kısmı ilk defa yayınlanan pek çok nadir vesika, sondaki zengin bibliyografya ve bol bibliyografik mehaz dipnotları, esere tam bir ilmî muhtevâ kazandırmış.

Birinci hamur kâğıda basılmış, renkli kapaklı, büyükçe boyda olan kitap, Millî Mücadele tarihimiz üzerinde yazılmış en kıymetli eserlerden biri olarak Türk kültür hayatına değerli bir katkıda bulunmuştur.

Millî Mücadele tarihi daha henüz yazılmaktadır. Zira henüz tarihe intikal etme devresindedir. Tarih ilmi için gerçek budur. Ancak tam bir netice alabilmek için yapılmış çalışmalar da yeterli değildir. Mes'ul ve muvazzaf müesseseler, fazla bir şeyler ortaya koyamamışlardır. Meselâ Türk Tarih Kurumu, Türk inkılâbı tarihi üzerinde, daha çok Avrupa dillerinden tercüme ettirdiği eserleri yayınlamıştır.

Türk Tarih Kurumu gibi muazzam bir müessese bu seviyede kalmışken, Dr. Fethî Tevetoğlu gibi gayret sahibi bilginler, Millî Mücadele tarihimize ışık tutarak hamleler yapabilmişlerdir.

Dr. Fethî Tevetoğlu'nun, Birleşik Amerika'da yayınlanmış şahsî keşiflerine dayanan İngilizce meslekî etüdlerinden, tarihe, edebiyata, edebiyat tarihine, siyasete kadar pek çok ilmî ve fikrî eseri var. Ancak 1971 yılı, sanıyoruz müellifin hayatında en verimli bir zaman parçası olmuştur. Bu yıl içinde 1000 Temel Eser serisinden Müftüoğlu Ârif Hikmet Bey'in iki eserini yayınladığı gibi, Enis Behic Koryürek'in şiirlerini ihtivâ eden bu şâir üzerindeki etüdü de Millî Eğitim Bakanlığı'nca neşredilmiştir. **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**'la beraber bu eserler, her ilim ve fikir adamı için gıptaya şâyan bir enerji mahsulü olarak elimizin altındadır.

Y. Ö.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Yusuf Yeğengil (Sincan - Ankara)

Öğrenmek istediğiniz tarihlerden ilki 14 şubat pazar 1965, diğeri 24 ocak pazartesi 1966'dır.

Ömer Uğur (Taksim - Istanbul)

Sultanahmet meydanındaki yüksek ticaret okulu binası vaktiyle Orman, Maâdin ve Zırâat Nezâreti idi. Binanın sol köşesinde bir yeniçeri kıyafetleri salonu vardı. Tatil günleri 2, sair günler 3 kuruşa turnikeden geçilerek ziyaret edilirdi ve ecnebi turistler çok rağbet ederlerdi. Hâsılat sanâyi mektebine aitti. Meşrutiyet'ten sonra Mahmud Şevket Paşa'nın emriyle bu mankenler buradan alınıp ileride Topkapı Sarayı'nın başladığı yerde Aya İrini kilisesinde kurulan Askerî Müze'ye nakledildi ama nakil sırasında birçok manken zâyi oldu. Eski Orman nezâretindeki yeniçeri müzesinin bir kartpostalı bende vardır. İade edilmek üzere takdîm ediyorum.

Teşekkür ederiz. Kartpostal, kopyası alındıktan sonra adresinize iade edilmiştir.

Ahmed Riyaz (Cihangir - Istanbul)

Enver Paşa'nın şehit olup olmadığı dinî cepheden incelenirse, müsbet kanaate varmak zordur. Zira «farz-ı ayn derecesinde bir vecîbe-i diniyye» ile Türkistan'a gitmemiştir. Gene de mağfiret-i ilâhiyye'ye mazhar olmasını temennî ederiz.

Ne diyelim muhterem beyefendi? İnşallah bu mevzu Alî - Muâviye davasına dönmez.

Yalçın Yurdasiper (Acıpayam Lisesi ed. öğretm. - Denizli)

«Tanrı Türk'ü Korusun» sözü nereden geliyor?

Bu söz işaret ettiğiniz gibi yabancı menşeden değildir. Orhun Âbideleri'nden ilham alınarak yapılmıştır. Bugün Türkçüler tarafından kullanılan bir ibaredir. Diğer sorunuz bugün tamamen siyasî bir mahiyet aldığı, ilmî hüviyetini kaybettiği için cevap vermek istemiyoruz.

Orhan Naim Hazinedar (Bolaman Belediye Başkanı - Fatsa - Ordu)

Kopyalarını gönderdiğim iki eski mührü okuyup ne olduğunu izah eder misiniz?

Küçük mühür, «Kâmil bin Abdülkaadir 325» yazısını ihtivâ ediyor. Abdülkaadir oğlu Kâmil adında birinin 1907 milâdî yılına ait şahıs mührü. Diğer büyük mühür tasavvufîdir. Yukarıda Kelime-i Tevhîd ve İsm-i Celâl yazılı. Aşağıda iki sıra hâlinde isimler var. Bir sırada insanın iyi hasletleri (sabır, tevekkül, sadaka, ihlâs, tefvîz, tevâzu, mahabbet, teslim), diğer sırada da kötü hasletler (gazab, şehvet, hırs, enâniyyet, aceb, hased, zulumât) yer almış. En altta «sarf» kelimesi var.

Şener Çakmak (Ankara)

Lazlar hakkında nereden bilgi edinebilirim?

İslâm Ansiklopedisi'nde *Lazlar* maddesini okuyunuz. VII. ciltedir ve geniş bibliyografyası da vardır. Bahsettiğiniz mâbedin, Kafkas kavimlerinden olan Lazlar'la ilgisi yoktur. Arhavi kasabasının kronolojik tarihini bu sütunlarda veremeyeceğimizi lütfen takdir edersiniz.

Hamza Meydan (Oba - Şavşat - Artvin)

Şavşat kazâsında bazı köy adları değiştirilmiştir. Değiştirilme tarihlerini bildirebilir misiniz?

İçişleri Bakanlığı kararı ile zaman zaman yer adları değiştirilmektedir. İstediğiniz köy adlarının ne zaman değiştirildiğini bakanlıktan veya o köylerin muhtarından öğrenebilirsiniz.

Behzat Temizelli (Maltepe - Ankara)

Âşıkpaşa-zâde Tarihi nedir?

Âşıkpaşa-zâde Tarihi, XV. asır tarihçilerinden Âşıkpaşa-zâde'nin eseridir. Başlangıcından XV. asır sonlarına kadar Osmanlı tarihini ele alan çok mühim bir kaynaktır. Çeşitli baskıları vardır.

Lv. Atğm. Muammer Yılmaz (Kayseri)

Tarihte kurulmuş 16 Türk imparatorluğu hangileridir?

Her halde cumhurbaşkanlığı forsunda 16 yıldızla işaret edilen 16 büyük Türk devletini soruyorsunuz. Fakat bu, tamamen sembolik ve millî bir yakıştırmadır. Türkler'in kurduğu devletlerden on altısını veya başka bir adeddekini seçip belirtmek mümkün değildir. Üstelik bugün tarih ilmi çok değişmiştir. Meselâ Anadolu Selçukluları ile Osmanlılar iki ayrı devlet sayılmamakta, Türkiye devletinin iki hanedanı addedilmektedir. Orta Asya'daki Hun, Tabgaç, Avar, Göktürk, Uygur, Karahanlı hanedanları da ayrı devletler olmayıp, aynı Türk devletinde sırayla iktidara yükselmiş hanedanlardır.

Ahmet Uzuner (Eleşkirt - Ağrı)

Timur'un Bursa'yı yaktığı ve Ulu Cami'yi ahır yaptığı doğru mu? — Tevfik Fikret ve Mehmed Âkif hakkında yazı koyamaz mısınız?

Timur'un 1402'de Bursa'yı işgal ettirmesi sırasında şehirde yangınlar çıktı ve yağma oldu. Fakat Ulu Cami'nin ahır yapılması bahis konusu değildir. — Tevfik Fikret ve Mehmed Âkif hakkında mecmuamızda birkaç makale çıkmıştır. Ancak bu iki şairin karşılıklı polemiklerine girmedik.

Yunus Serin (Erzurum)

II. Abdülhamid hakkında yazılanlar biz üniversite öğrencilerinin zihnini karıştırıyor. Bu hükümdar hakkında gerçekleri nasıl öğreneceğiz?

II. Abdülhamid hakkında tarafsız bir tahlil olarak Hayat müessesesinin yayınladığı *Türkiye Tarihi*'nin 12. cildini okuyabilirsiniz. Bu hükümdara ait yazılarda daima siyasî temayüller hâkim olmuş, ya göklere çıkarılmış, ya — daha çok — yerlerin dibine batırılmıştır. Şaşırmakta haklısınız.

Yalçın Özalp (Maraş)

Larnaka'da «Hala Sultan Tekkesi» denen yerde Peygamberimiz'in halasının gömüldüğü doğru mu?

Burası — İslâm âleminde sayısız örneği olduğu üzere — bir «makam» dır. Gerçekte Peygamberimiz'in halası gömülü değildir.

Sıtkı Karslıoğlu (Samsun)

Fâtih Sultan Mehmed'in «Yâkub Paşa» adlı hekimi tarafından zehirlendiği doğru mu?

Doğrudur. Fâtih'in çağdaşı Âşıkpaşa-zâde'nin ifadesinden, hükümdarın zehirle öldüğü zaten aşağı yukarı anlaşılmaktadır. Diğer kaynaklar, bu meseleyi geçiştirmişlerdir. Ancak son bulunan Batı vesikaları, bu hususta fazla tereddüde yer bırakmamaktadır. Yâkub Paşa, «Maestro Iacopo» adında Venedikli Yahudi bir hekimken Saray-ı Hümâyûn'a çatmış bir Venedik casusudur. İtalya'nın Gaeta şehrindendir. Fâtih'in ölümü üzerine Türk askeri tarafından parçalanmıştır.

Fuat Erayda (Bahçekapı - İstanbul)

Bazı kitapları nerede bulabilirim?

Fâtih'in Şiirleri Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanmış ve mevcudu kalmamıştır. *Türkçe Sözlük*'ü Cağaloğlu'nda BATEŞ Bâyilik Teşkilâtı'nda bulabilirsiniz. *Kaamûsu'l-Âlâm*'ı Sahhaflar Çarşısı'nda arayacaksınız. — Hazırladığınız eser için ne türlü bir kolaylık istediğinizi anlayamadık. Umumiyetle editörlerin eseri görmeden hiç bir fikir beyân etmediklerini unutmayınız.

Nedelço Kemanlarski (Etiler - İstanbul)

II. Meşrutiyet'in meclis zabıtları yayınlanmış mıdır? Balkan Savaşı'ndan önce Makedonya nüfusu üzerinde teferruatlı bilgiler veren bir kitap var mıdır?

II. Meşrutiyet'in meclis zabıtları (1908 - 1920) basılmamıştır. Basılması çok büyük bir ihtiyaçtır. — Makedonya nüfusu üzernde bir kitap tavsiye edemiyeceğiz. O devirde çıkmış olan kitaplar, almanaklar, meselâ *Almanach de Gotha*'nın, *The Statesman's Yearbook*'un ilgili yıllarında bilgi bulabilirsiniz.

Tarih Bilmecesi

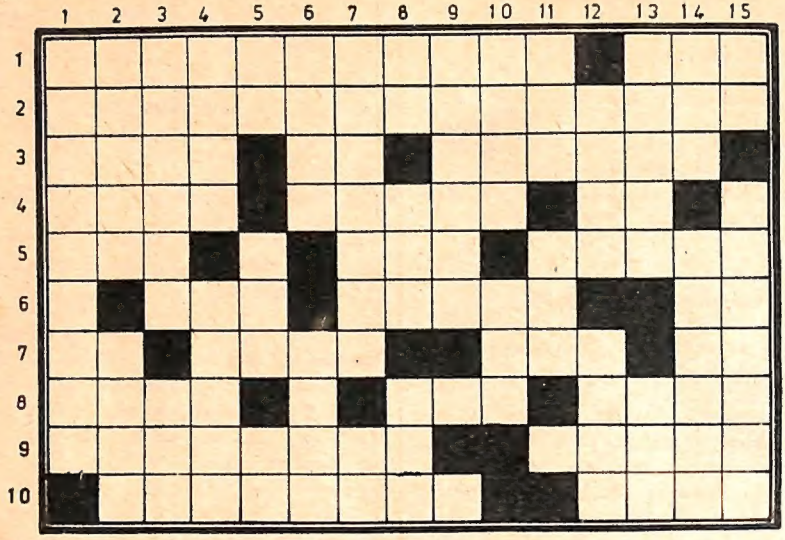

SOLDAN SAĞA: 1 — Yeniçerilerin yerine geçmek üzere III. Selim tarafından kurulan askeri teşkilât; Türk padişahlarının isimlerinin sonuna gelen ünvan. 2 — 1896'dan 1901'e kadar Türk Edebiyatının mühim safhası olan ve «Servet-i fünun» diye de anılan devir. 3 — Klâsik Türk Edebiyatının 1712'de ölen ünlü bir şairi; Lâhza; Arkadaşı Agâh Efendi ile birlikte «Tercüman-ı Ahval» gazetesini kuran, fikir hayatımızın batıya yönelmesine çalışan ve 1870'te henüz kırk beş yaşlarında iken ölen tanınmış gazeteci ve edebiyatçımız. 4 — Tek başına anlamı olmayan, kelimeler arasına gelince cümleye mânâ veren söz; Kötek; Eski bir Mısır mâbudu. 5 — Kurnaz; Mevcut; Dost (Eski dilde çoğul). 6 — Hıristiyanlığın kurucusu olan peygamber; Bozukluk veya sakatlık; Bir edat. 7 — Boru sesi; Asmak fiilinden bir geniş zaman; Üye; İsim. 8 — Postacı; Kışın yağar; Çalgılı, danslı toplantı. 9 — 1945 yılında atılan atom bombası sonucu harabe olan Japon şehri; Haram değil. 10 — Almanlar hesabına casusluk yapan ve 1917'de Fransızlar tarafından kurşuna dizilen ünlü kadın casus; Sual.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1 — 1955'de 98 yaşında ölen, 1877 - 78 Türk - Rus savaşlarına katılan ve Erzurum müdafaasının tek şahidi olan, 1955'te «Anneler Annesi» seçilen kadının adı. 2 — Lise derecesinde olan eski bir okul adı; Mahkemeden çıkar. 3 — Cehennem bekçisi; Köyün ileri geleni. 4 — İbâdet eden; Arızalı. 5 — Bir nota; Tersi postu değerli bir hayvan. 6 — Tersi annenin erkek kardeşi; Şinasi ile «Tercüman-ı Ahval»i çıkaranın adı. 7 — Cana kıyan yaban hayvanı; Bir harfin okunuşu. 8 — Bir gıda maddesi; Dost; Kullanılan her şeyin üzerinde biriken iğrendirici şey. 9 — İçeri değil. 10 — İçi, dışı ve bütün ayrıntıları anlamına gelen bir söz; Tavla âleti. 11 — Deri; Mevsimlerden biri. 12 — Pers İmparatorluğunun en büyük hükümdarı; Akla ve hakikate aykırı. 13 — Küçük Kale; Telefonda seslenış. 14 — Bayağı; İstanbul'un bir ilçesi. 15 — Bir soru edatı; Küçük Asya da denilen coğrafi bölge.

Geçen sayının halli:

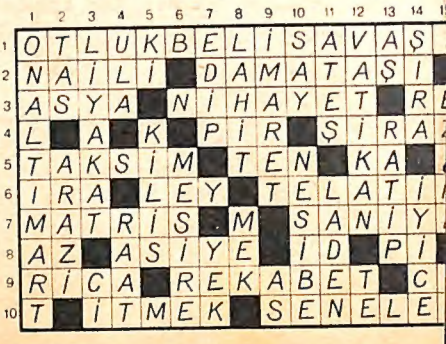

PARK YERİ KURALLARINA UYUN!

Park yerleri bütün araçlara yararlı olabilmek için ayrılmıştır. Böyle bir yere park ederken siz de yalnız kendi aracınızı değil, çevrenizdeki araçları da düşünün. Onların giriş - çıkışını engelleyecek şekilde park etmeyin.

Park yerine düzensiz olarak bırakılan arabalar giriş - çıkışı güçleştirdiğinden akla gelmeyecek birçok kazalara sebebiyet verebilirler.

Bu kurala uymakla hem kendi aracınızı hem de diğer araçları korumuş olursunuz.

DOĞAN SİGORTA

SİZİN SİGORTANIZ

2298

MORAN 1063 — HTM - 18

Hayat

Osmanlı Padişahlarının Hayat Hikâyeleri

YAZAN: YILMAZ ÖZTUNA

Genel Dağıtım - Bateş - Fiatı 10 Lira

Her ay
yüz binlerin
okuduğu
mecmua

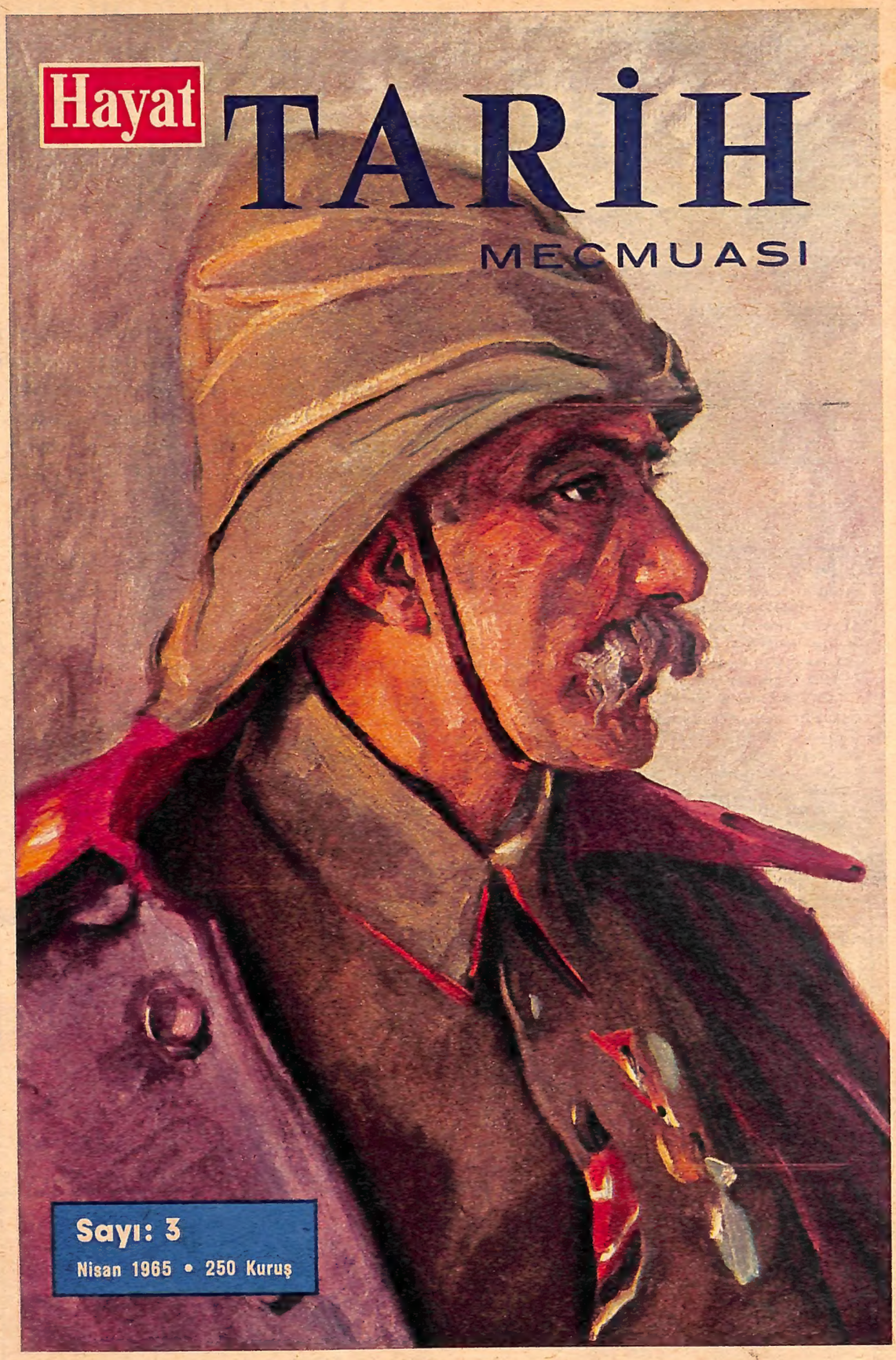

3. Sayı
Ay başında çıkıyor

- 23 Nisan 1920 Atatürk'ün B. M. Meclisi'nin açılacağını bildiren emrinin tam metni.
- Mary Stuart nasıl idam edildi.
- Topkapı Sarayı'nın 400 odalı harem dairesi. Hiçbir yerde çıkmamış, renkli fotoğraflarla.
- 102 dile çevrilen Mukaddes Kitap: Kur'ân-ı Kerim. Şahâne tezhipli sayfaların renkli fotoğraflarıyla.

Çok renkli tablolar, neşredilmemiş vesikalar ve fotoğraflar, şahâne gravürler

1. ve 2. Sayılarımız Yeniden Basıldı

Kısa bir zamanda tükenen birinci ve ikinci sayılarımız okuyucularımızın ısrarlı istekleri üzerine yeniden basılmıştır. Bu ikinci baskı sayesinde ilk iki sayımızı alamayan okuyucularımız koleksiyonlarını tamamlamak imkânını bulacaklardır.

100 SAYFA 250 KURUŞ